

НУСРАТ РАҲМАТ

МЕН ЖУРНАЛИСТМАН

Воқеий ҳикоялардан иборат
қисса

Иккинчи нашр

"Ёш гвардия"
1987

"Ёзувчи"
2002

Муқаддима

Ассаломалайкум! Қўлингиздаги китобнинг биринчи наشري 1987 йил-да "Мен редакцияданман" номи билан чоп этилганди ва мақтаниши эмас-у, анчайин қўлма-қўл бўлиб ўқилганди. Йиллар ўтиб, бугуннинг (2003 йил) кўзойнаги билан қарасам, ибратомуз воқеалар, ашраф инсонлар, сурурли саргузаштлар билан бирга, социалистик реализмни ҳам анчайин қалаштирган эканман.

Зеро, мустақиллик борлиққа тиниқроқ кўзойнак билан қарашни, жадидона рафторни тақозо этади. Асарни қайта ишлашда бу эврилиши ва эминликларга эътибор бермасдан иложим йўқ эди.

Аслини олганда, бунақа эсдалик асар нафақага чиқиб олгандан ке-йин ва мункайиб борган сари ёзилади. Боиси: умр ниҳоясида насл ёки меърос қолдириши табиат ва жамиятнинг барҳаёт қонунидир. Лекин, нечун энди саргузаштларни (агар у кимлар учундир ибратли бўлса) қозоғга тушириши умидида кексаликни кутуши керак?! Табаррук ёшларга етиши насиб этса яхши, аммо олам ҳам тасодифларга тўла. Шунинг учун ҳам уни қирқ ёшлар атрофида ёзганман. Бугун - олтмиши ёшнинг эшигини қоқайтганимда, қайта нашир эттиргим келди.

Олтмиши – галати ёш. Ундан ўтгандан сўнг, бот-бот ўлим ҳақида ўйлаб қоларкансан. Қабристонга борганимда, мраммар лавҳалардаги таниши номлар дилингни ўртандиради, зоҳиран ўзинга жой чамалайсан. Аммо шунга қарамай, менинг қораламаларимга мемуар деб қарамаслигингизни сўрар-дим. Бир-икки турткилар сабаб бўлиб, мухбирлик ва умуман ижод чорраҳаларидаги курашлар хусусида ҳикоя қилгим келди, холос.

Журналистлар мактабидаги бир учрашувда публицистларга сабоқ бўладиган китоблар озлигини танқид қилишиди. Улар ҳақ эдилар. Ибрато-муз асарлар нари турсин, улар учун тузукроқ дарсликлар ҳам оз.

Ўша воқеадан кейин бирор йил ўтгач, очерклар китобимга уч-тўрт қоғоз кириш сўзи ёзиб беришни сўрашди.

- Асосан, ўзингиз ҳақингизда бўлсин, - деди муҳаррир ноширларга хос такаллуф билан.

Рози бўлдим. Аммо бу вазифанинг маъсулиятини қўлимга қалам олгандан кейин обдонроқ ҳис этдим: қарийб йигирма беш йил давомида (ҳа, бу унчалик оз муддат ҳам эмас) ўзгалар ҳақида ёзавериш, шунга анчайин кўникиб қолган эканман. Ўзим ҳақимда ёзиш ноўнгай бўлаверди. Шунда "ўзи ҳақида" ёзилган айрим асарларга кўз югуртиришга тўғри келди. Негадир, уларнинг аксарияти менга унчалик ўтиришмади: бу муаллифлар воқеа-ҳодисани ўз манфаати йўлида бойитгани, билган ёки билмаган ҳолда "камина"ни бош қаҳрамон қилиб, ҳамду-саного эрк бергани сезилиб турарди. Отасининг баъзи хислатларини улуглаш, турли тоифадаги раҳбарлар билан бўлган мулоқотларини дастурхон қилиб ёзгани ҳақида гапирмасам ҳам бўлади.

Хатоларчи? Йўқ, улар бу хусусда ёзишни унчалик эп кўришмаганди. Ваҳоланки хато, кўп ҳолда энг яхши сабоқ ҳамдир.

Хуллас, "ўзим ҳақимда" ёзабошладим, яна бошқаларни ўйлаб қол-дим. Ибратли воқеалар, яхши одамлар хусусида очиқ-ойдин ёзавериш мумкин, аммо айрим сабабларга кўра, хатога йўл қўйган, адашган ёки борингки, менга нохушлик, носамимийлик қилган кишилар масаласида қандай йўл тутсам экан?!

Орадан шунча йиллар ўтгач, уларнинг иллатларини юзларига солиш одобданми?!

Адабиётда худди шариятдаги каби ўнгай йўллар кўп: айримларнинг номлари, манзилгоҳларини ўзгартираман. Бундан қаҳрамоним ҳам ўқувчим ҳам ранжисмайди. Ижод одобини эса озми кўпми бузган ўринларда, улар мени кечиршилар.

Идрок этганим, яна бир ҳақиқат шу бўлдики, тарихнинг қай

бир босқичида бу фоний дунёга келишинг - омадинг ёки ютқазиб қўйишинг экан. Мен Иккинчи Жаҳон урушининг баравж кунларида тузилдим ва Яратганнинг иноятига қарангки, юртимда ҳар ўн-ўн беш йилда такрор-ланиб турадиган таҳликали хунрезликлар 1945 йилга келиб, батамом барҳам топди.

*- Дадажон нега йўқ оёқларингиз,
Наҳот бувим сизни туққан ногирон?
Эҳ, ёгоч оёқли бўлмасайдингиз,
Қирлар қучоғида чопардик чунон
Нега оёгингиз йўқ-а, дадажон?*

*Уруш йилларида не-не қўл оёқ
Госпиталда қолиб кетганин
Ва улар ўрнини олганин таёқ
Бу қизчага ўқтириши қийин!*

*Шундай изҳор этгандим илк кечинмаларимни.
Тагин: шўролар замони нонини еб, ўлгайдим, аммо тақдир
мустақиллик шарофатларидан ҳам бенасиб этмади.*

Фақат икки тузумнинггина эмас, икки асрнинг ҳам гувоҳи бўлдим.

*"Кайфиятингни баён этиб кет"... деган экан, Нодирабегим.
Ушбу китоб менинг кайфиятим, кечинмаларимдир!*

Муддао эса, ҳидоят, даъватдан ўзга нарса эмас!

*Шундай иш тутайликки, ҳаётимиз узлуксиз қувонч-у
зафарларга эши бўлсин!*

*Арабларда ибратли нақл бор: "Ал фақру-фаҳри", яъни,
фақирлик фаҳримдир.*

Мазкур нақлга риоя этишига саъй-ҳаракат қиламан!

БИРИНЧИ ҚИСМ

БИРИНЧИ БОБ

МАУГЛИ

Вилоят газетасида чоп этилган илк мақоламнинг тафсилоти ғалати бўлган: агрономия куллийетининг иккинчи курсида ўқирдим. Тупроқшу-нослик фанидан дарсга кирган аспирант кулнинг, ҳа, одий ростмона кул-нинг бебаҳо ўғитлигини, унинг таркибидаги калций моддаси ҳосил тугун-чаларини сақлаб қолишини айтди. Мен учун бу янгилик эди: ундан бош-қаларни ҳам ҳабардор қилгим келди ва қўлимга қалам олдим. Иккаламизнинг фамилиямизни кўриб, аспирант қувонди, сўнг мақолага кафедра му-дирининг ҳам исм-шарифини тиркашни таклиф этди.

Орадан ўн кунлар чамаси ўтар-ўтмас, мақола босилиб чиқди: унда сарлавҳа ҳам, рақамлар ҳам жойида эди-ю, менинг фамилиям кўринмас-ди - фақатгина доцент билан аспирантнинг имзоси қолганди.

Ҳамкурсларимга бу мақолани мен ёзганимни айтиб, мақтанган эдим, улар каминани меровликда айблашди. Шундан кейин тахририятга бориб, бунинг сабабини билишга қарор қилдим. Аммо газетанинг бўлим мудирини бу ҳаракатимни беандишаликка йўйди.

- Энди доцент билан аспирантнинг имзоси турганда, студент...га бало борми", демоқчи бўлди-ю, уёғини айтмай қўйақолди.

Бу воқеага кўп йиллар бўлди, лекин ҳамон газеталарда қўш имзо кўрсам, илк мақоламни эслайман, имзоси пастда турган муаллифга хай-рихоҳ, бўламан, азиятни асосан ўша чеканини (агар ундан пастдагиси олиб ташланмаган бўлса) ҳис этаман.

Курсдошларимнинг маломатларидан кутулиш учун ёзавердим, ёза-вердим. Тахририятдан эса бир хил қолипдаги жавоб келаверди, келаверди.

"Газета расмий материаллар билан банд бўлгани учун ундан фойда-лана олмадик!"

Ўша пайтлар ана шу баҳонага ҳам ишонганман! (Афсуски, ҳозир муаллифга умуман жавоб қайтармай қўйишди). Ниҳоят, бир аёл канди-датлик диссертациясини ёқлаганини ёзиб юборгандим, эълон қилишди. Аммо бунинг ҳам иллоти чиқиб қолди: ҳалиги аёлга "ветеринария фанла-ри кандидати", деган даража берилган экан. Менинг айбим билан "қиш-лоқ хўжалик фанлари кандидати" бўлиб кетибди. Шундай қилиб, газета-нинг эндигина қия очилган эшиги тагин ёпилди.

Бир куни тахририятдан хат олдим. У батамом ҳидояткорона оҳангда ёзилган эди.

"Хурматли ев!

Институт тажриба участкасида синовдан ўтказилаётган ток ва мева навлари ҳақида ёзиб юборишингизни сўраймиз.

Салом билан, Ҳожиқурбон Ҳамидов!"

Шундай қилиб, Ҳожиқурбон Ҳамидовнинг топшириқларини изчил бажарадиган, у ҳам беминнат мадад ва маслаҳат берадиган бўлди. Шу орада шоир Нормурод Нарзуллаев билан ҳам танишдим ва у киши каминага эмин ва хайрихоҳ қўл чўзди.

Институтни битириб, бир йилга етар-етмас энтомолог бўлиб ишла-дим. Ана шу даврда олийгоҳда беш йилда эгаллаган сабоғимдан кам нарса ўрганмадим.

Каминани вилоят газетасига ишга таклиф этишмаганда, ҳаёт йўлим қайси ўзан бўйлаб кетишини айтишим қийин. Бу ҳақда ҳозир ҳам гоҳида ўйлаб қоламан: тўғри қилдимми шу соҳага ўтиб? Ҳозирги кунларда ҳам курсдошларимдан бир неча киши туман, вилоят миқёсида раҳбар, фан кандидати, доктори. Демак, мен ҳам публицистика йўлини танламаганим-да, ана шундай

ашрафликларга эришишим мумкин эди.

Хўш, мабодо тақдир тақозоси билан орқага қайтиб, мени энтомо-логликдан газетага таклиф қилишса борардимми?

Ҳа, борардим! Бугун ижодда нимагаки эришган бўлсам (гарчанд салмоқсиз бўлса ҳамки) матбуотдан миннатдор бўлишим керак. Назаримда, публицист сифатида жамиятга, одамларга кўпроқ наф етказишим мумкин-киндай. Бунда агрономлик маълумотим ҳар қадамда асқотди.

* * *

Газетага ишга келиб, илк бор йўл кўйган ҳатоим ҳақида гапирмоқ-чиман.

Мен махсус мухбир бўлсам ҳамки, қишлоқ хўжалиги, адабиёт ҳамда иқтисод бўлимларига баббаравар кўмаклашардим.

Ўшанда адабиёт бўлимнинг мудирини, шоир Суръат Орифийнинг столи устидаги мактуб эътиборимни тортди. "Қоратоғли маугли" деб номланган бу мақолага география фанлари кандидати, Халқаро география жамиятининг аъзоси имзо чекканди. Унда ёзилишича, Форишнинг Қора-тоғ қишлоғида Жиян деган бола ногаҳонда йўқолиб қолибди, уни ҳарчанд излашса ҳам топиша олмабди. Орадан икки йил ўтгач, Жиянни бўрилар маконидан ушлаб олибдилар. Бола бўрига ўхшаб увлайдиган, тўрт оёқлаб юрадиган, овқатни ҳам ўша жониворлардек чўккалаб ейдиган бўлиб қолган экан. Мақолага Жияннинг турли ҳолатдаги суратлари илова қилинганди: фотолар ҳам унинг ғайритабиийлигидан далолат берарди.

- Қизиқарли мақола экан, - дедим, негадир Орифийнинг эътиборини тортиш илинжида.

У ойлаб эътиборсиз ётган мақолани ўқиб чиқди-ю, фикримга кўшилди; тайёрлаб беришимни илтимос қилди. Мен ҳам

мақолани машинкадан чиқариб бердим. Шоир олди-қочди жойларини қисқартириб, силлиқлаб секретариатга топширди.

Мақола босилиб чиқди ва кўпчиликнинг эътиборини тортди. Уни йиғилишда мақташди. Ой охирида бўлим мудирига мукофот ҳам беришди.

Бўлим мудир, муҳаррир менинг хиссамни таъкидлашмаганини ўйлаб, жилла ўкиниб юрганимда иш тескари тус олиб кетди.

Рус тилида босиладиган газетанинг муҳаррири (Лев Абрамович) анчайин калондимоғ, нописанд, ханнот одам эди. Лекин шунга қарамай, у билан ҳисоблашишарди: хушлаган кишисига уй, машина олиб бериш, бу корчалонга қийин эмасди. Лев Абрамович редакциямиздан фақат Орифийнинг хузурига кириб турар, у билан адабиёт ҳақида суҳбатлашишни хуш кўрарди.

- Бу редакцияда энг доно одам - сен, - деярдди у Орифийни ҳижолатда қолдириб.

Бир куни у суҳбат чоғи, газета тахламини варақлайди ва ногаҳонда "Қоратоғли маугли"га кўзи тушади. Бўлим мудир мақоланинг мазмунини айтиб бергач, қизиқиши янада ортади.

Хуллас, мақола рус газетасида босилиб чиқди. Республика матбуотида эълон қилинди. Кўп ўтмай радио ва телевидение бу сенсациядан одамларни хабардор қилди. Маугли тўғрисидаги шов-шувлар кундан-кун авж олар ва Лев Абрамович ҳатто асл муалифни ҳам тан олмай, бу янгиликни ўзи кашф этганини кўкрак кериб гапирарди.

Самарқандда мазкур масала юзасидан матбуот анжумани ўтказиладиган, Жиян тўғрисида филм олинадиган бўлди. Чунки биздан ҳали маугли чиқмаган ва бунинг ўзига яраша илмий аҳамияти бор эканда.

Тасодифни қарангки, Москвадан чиқадиган "Комсомольская правда" газетасининг ходими Лев Абрамовичнинг "Маугли

ҳузурида" деган мақоласини эълон қилишдан олдин, шу соҳа бўйича йирик мутахассисга кўрсатади.

- Мен бу гапни эшитдим, - дейди олим ишонқирамай, - ахир Ўзбекис-тон Ҳиндистон эмас-ку! Қишда совук ўттиз даражадан ошиб кетади: бола нари турсин, катта ёшдаги одам ҳам қотиб қолади. Бунинг устига овқатсиз, бошпанасиз...

Бу жумбоқ ҳамон бошимни қотиради. Нега буни мен ўйлаб кўрмадим? Нега бу очик ҳақиқатни мазкур мақола эълон қилинган ўнлаб (ҳа, ўнлаб) оммавий-ахборот воситаларининг маъсуллари хаёлдан кечирмадилар?

"Журналист", "Маугли сабоқлари" сарлавҳали мақоласида Форишга уюштирилган экспедиция натижаларини ёзиб, минглаб, миллионлаб ки-шилар алданганлигини надоматлар билан маълум қилди.

Аён бўлишича, боланинг асли исми Мамат бўлиб, ота-онасидан эрта ажралгани, тоғасиникида яшагани учун, Жиян дейишаркан. Жиян ҳақиқатдан ҳам қишлоқда икки йилча бўлмабди. Бу ҳақда тоғасининг гапи айнан келтирилганди.

"Болада сал етишмайди, савдойроқ. Бальницага олиб бордим: қишлоқчилик - тоғаси сиғдирмабди, дейишмасин, деб ҳалиги гапни тарқатганман".

Лев Абрамович бор айбни бошқаларга тўнкамоқчи бўлди, аммо тусланиш наф бермади: ғалчани ишдан олишди.

Муҳтарам ўқувчим! Мабодо сиз бирор газета ёки журналда фалон тоғда қор одам бор, фалон қишлоқда бир табиб докторлар тузатаолмаган ҳар қандай беморни даволаб юборади, фалон кўлда диназаврлар яшайди, фалон жойда коинотдан одам келибди, деб ёзса сира ишонманг! Ишонманг, тамом! Бундай бўлиши мумкин эмас! Биз бундай мўъжизаларни бир умр кутиб яшаймиз - шунинг учун ишонгимиз келади ва туйғуларимиз бизни бот-бот чалғитиб туради. Бўлгани шу!

Мобода сиз журналист бўлсангизу, ном чиқариш учун ана

шундай олди-қочди гапларга кўп ўрин берсангиз, бу ғирромлик бўлур эди.

Чингиз Айтматов таъбири билан айтганда: «Одам боласини Худонинг ўзи билан ёқалаштириб қўядиган газетачилардан» асрасин.

Матбуотдай муқаддас нарсага нукул ёлғон ёзиб, одамларни чалғитиш дастурхон устига муляж¹ қўйишдай гап.

ИККИНЧИ БОБ

ТОМОШАБИН АДОВАТИ

Матбуот ҳаётдан олдинда бўлиши, оммани эргаштириши керак, дейишади назариётчиларимиз. Лекин амалий жиҳатдан у ҳаёт билан баббаравар қадам ташлагандагина таъсирчан, оммавий бўлишига бир неча бор ишонч ҳосил қилганман. Гоҳида олдинлаб кетиш ҳам ҳаётдан узилишга сабаб бўларкан. Бунинг эса орқага қолишдан фарқи кам.

Тан олиш керак, бизнинг оммавий-ахборот воситаларимизда бундай узилиб қолиш ҳоллари сероб. Одамларга микрофон тутсангиз, ёки блокнотингизни қўлга олсангиз, уларнинг фақат гап оҳанглиригина эмас, юз тузилишлари ҳам таниб бўлмас даражада ўзгариб кетишига, энг аввало, биз журналистлар айбдоримиз! Модомики, бугунги оммавий-ахборот воситалари ҳақида гап кетар экан, бу борадаги ислоҳотлар ҳақида тўхталмасак, инсофдан бўлмас. У пайтларда Самарқандда атиги иккита газета чиқарди. Ҳозир бўлса... Аммо шунга қарамай дилга етиб борадиган гаплар тақчилроқ. Аксар мухбирлар шўролар даврини ёмонлашдан нарига ўтишмаябди.

Майли, мавзудан четлаб кетмайлик.

¹ Мумдан ясаиб, бўялган "мева"

Ўша пайтларда опера ва балет театрида мунтазам тарзда "Дехқонлар куни" ўтказиб туриларди. Театр намоёишлари бошлангунча, колхозчилар тарихий жойларда, бозор, ресторанларда бўлишар, кечқурун уларга "Жи-зель" ёки "Чио-чиосан"ни кўрсатишарди.

- Бизни танқид қилишди, деди бир кун бюродан қайтган муҳаррир ўринбосари, - чунки "Дехқонлар куни"ни ёмон ёритаяпмиз. Дехқон оила-си билан опера кўради-ю, биз бу ижтимоий ўзгаришни кадрламаймиз, мағзини чақиш ўрнига ахборот билан чекланамиз!

Шундай қилиб, бу вазифани менга юклашди. Ярим саҳифали репор-таж тайёрлайдиган бўлдим. Тажрибали журналистлар йўл-йўриқ кўрса-тишди: артистлар билан колхозчиларнинг мулоқотларига қулоқ солишни, залда ўтирган колхозчиларнинг ҳис-туйғуларини илғаб олишни маслаҳат беришди.

Аммо театрда батамом бошқача манзарага дуч келдим: майдонда оломон тўпланиб турар, негадир ичкари киргиси келмас, ит эгасини, мушук бекасини танимасди. Кўплар тешик кулча, хўрозқанд харид қилган бўлиб, уйга кетишга шошилишар, нарироқда ўн чоғли ширакайф кишилар бир-бири билан сану манга боришаётганди. Бир маҳал улар муштлашиб қолишди.

Маълум бўлишича, томошабинлар шаҳар чеккасидаги икки қишлоқ-дан бўлиб, бир вақтлар ана шу даҳаларнинг бирида яшайдиган йигит нари томондан соҳибжамол қизни олиб қочган экан. Қиттай ичиб олгандан кейин ўша адоватлар ёдга тушибди ва ғазаб отига минишибди.

Ғазаб эса ичингдаги тимсоҳдир!

Уни нарироқ ҳайдаш керак!

Мен милиционер излаб залга кирдим. Эшик олдидаги мижғов милиционер фақат залга кирган кишиларни ташқарига чиқармаслик учун қўйилганини, постни ташлаб кетолмаслигини

айтиб, афсусланди. Ичкарида эса ҳаммаси бўлиб ўн чоғли томошабин ўтирар, улар ҳам чиқиб кетиш ташвишида эдилар. "Жизел" бошланганди.

Ниҳоят, милицияга телефон қилдик. Улар етиб келишди ва жанжални бартараф қилишди.

Бу ҳолни ўз ҳолича ёзсам, устимдан кулишлари аниқ эди, аммо ёзмасам ҳам маломатга қолардим. Лекин бошдан-оёқ ёлғонни битиш ҳам инсофдан эмасди. Ниҳоят мен "Дехқонлар куни" ёмон ўтганини, уни яхшилаш тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларимни қоғозга туширдим. Бу ишга хўжалик раҳбарлари бош бўлишлари зарурлигини, шу билан бирга театр ҳам колхозчиларнинг дидини ҳисобга олиб, яхши концертлар қўйишини таклиф қилдим. Лекин кўнглимдан ўтгани бўлди - уни ўтказишмади. Бу ҳам етмагандай, бўлим мудирларидан бири йиғилишда сўз олиб, идорада: "қошиқ кўпайиб кетганидан" нолиди-ю, менга кўз ташлаб қўйди.

Ҳаёт эса ўз ишини қилди: кўп ўтмай "Дехқонлар куни"ни бекор қилиш-га мажбур бўлишди.

УЧИНЧИ БОБ

НОХУШ МАНЗИЛГОҲ

Мухбирлик - ёзувчи учун энг яхши мактаб. Газета, журнал, телевиде-ние ёки радиода ишласангиз, - касбу кор тақозаси билан қаерларга бош суқ-майсиз, кимлар билан мулоқотда бўлмайсиз?!

Вилоят газетасида ишлаб юрган пайтларимда жасадлар қаторлашти-риб қўйилган моргга ҳам; жиннихона, қамоқхонага ҳам кириб чиқишимга тўғри келган.

Моргга кирганимни эсласам, ҳамон эгим жўнжикиб кетади.

Шифохона этагида жойлашган бу пастқам бино ўша пайтларда жуда хароб бўлиб, пойдеворидаги ғиштлар емирилган, шувоклари кўчиб кетган эди. Бу бинони таъмирлашди, мрамар қопламалар билан зеб беришди, аммо у ҳамон нохуш ва совуқ! Чунки у - морг! Бир шоир бу иборани: "Мархумларнинг охирги роҳат гўшаси", деб шарҳлаганди. Уни марғхона ҳам дейишади. (Марғ: тожикча -ўлим дегани).

Бинонинг ичи зах, ним қоронғу эди. Мархумлар никель дасталари занглаб кетган темир кроватларда ётишар, устларига ёпилган оқ чойшаб, кафанга ўхшаб туйғуларингни ғижимларди.

Дилимни бехудуд ғусса босди.

"Зах ва қоронғу жойда ётқизилган ҳолда сақлансин".

Муҳтарам ўқувчи! Бу жумлани қаерда ўқиганингни эслайсизми? У минераль сув шишасидаги ёзув. Ҳар гал ана шу ёзувни ўқиганимда ҳам, негадир лоп этиб, ўша маҳзун манзара кўз ўнгимга келади.

Турли ёш, миллат, касб-корга мансуб бандалар бу дахшатли "роҳат гўшаси"да ҳеч нима даъво қилмай, асаблари ҳам бузилмай, жимгина ётишарди. Улар орасида инфарктдан ўл (дирил)ган хўжалик раҳбари, ногаҳонда сирли жон берган терговчи, овқатдан захарланган корейс қизи, ҳали чимилдиққа кириб улгурмаган келин куёв ҳам бор эди.

Инсон қисмати нақадар ранго ранг!

Бу ерда ҳеч қутилмаган оқибатлар билан юзма-юз бўлади, дафъатан хушёр тортади, киши. Жумладан, келин билан куёв ЗАГСдан қайтаётиб, автомобил ҳалокатига учрашган экан. Машина капоти устига ёпилган сўзана узилиб, шофёр ойнасини тўсиб қўйибди. Улар МАЗга бориб урилибдилар....

Тақдир уларга лоақал ҳаловатсиз бир оқшомни ҳам раво кўрмагани аламли, албатта.

Ташна кетган лаблар!

Қоникмаган эҳтирослар!

Чап томонда бир нечта бўш кроватлар. Уларга "меҳмон" бўладиганлар шу тобда нима иш қилишаётганикин?

Эҳтимол, қадаҳ кўтаришаётгандир.

Эҳтимол, бўса олишаётгандир.

Эҳтимол, дарддан тўлғанишаётгандир.

Бу ерда занглаган кроват уларга мунтазир.

Инсон қазо қилганда эса ўзи билан оламни олиб кетади!

Майли, мавзудан узоқлашиб кетмайлик. Мен бу ерга қил-шчётка фабрикасининг ишчиси, толеи забун Аъзамовнинг шикоятини текширгани келгандим. Унинг ўзи билан эса илк бор муҳаррир хонасида учрашдим. Икки кўзи ожиз, барваста, чайир, яқров, баджаҳл одамни кўз олдингизга келтиринг. Шунақа эди у!

- Тагига етмасам қўймайман, - сўзида давом этди қори, муҳаррир бизни таништиргандан кейин, - кўр ушлаганини қўймайди, деб эшитганмисиз?! Онасини кўзига кўрсатаман, ж... ни!

- Мана бу йигит сиз билан боради, шуғулланади, - деди бошлиғим ғал-вани бошидан соқит қилиб.

- Қаерда жанг қилгансиз, - сўрадим ташқари чикқач, ва у Жаҳон урушининг ногирони эканлигини айтгач.

- Ҳеч қаерда! Фронтга етиб бормаи, поездимизни бомбардимон қилишди, ж... лар! Кўзимга бир нима келиб урди: кўп госпиталларда ётдим.

У морг санитарини порахўрликка айблар, буни газетада фош қилиш-ни талаб (илтимос эмас) этарди. У билан эҳтиёт бўлиб гаплашиш зарур-лигини тезда ҳис этдим. Чунки Аъзамов даъфатан жаҳлга минар, алла-кимларни болохонадор қилиб сўкиб қоларди.

- Ижроком раисини стул билан туширганман, - деди у тантана оҳангида, - уй бер, деб уч марта бордим. Нукул баҳона қидиради. Тўртинчисида стулни отиб юбордим. Афсуски,

тегдади! Кейинги борганимда ордерни ёзиб, ёрдамчисига бериб қўйган экан. "Кириб, раҳмат, деб қўяй", десам унашмади. Ўзимиз айтамыз, дейишди. Биринчи қаватдан уч хонали уй олдим. Бир тожик жўрам бор: ҳовлисида ҳамиша ўнтача қўй боқади. Ҳар байрамда биттасини сўяди. Шунга ҳавасим келди: учта қўй олиб, балконда жой қилдим. Жониворлар денг сахар мардондан туриб маърайди. Ёзга келиб, денг, балкон сасиди, пашша кўпайди. Кўшнилар ўзимга "ғинг" ҳам дейишмай, юқорига ёзишди. Комиссия келиб: "Балконда қўй боқиш мумкин эмас", деди. "Қаерда ёзилган бу гап? Кўрсат!" дедим. Хуллас, коттедж беришди. Ҳовлиси ҳам бор. Ҳозир ўша ерда яшайман.

Аъзамов аризасини бир неча нусхаларга кўчиртириб, турли ташки-лотларга юборган экан. Соғлиқни сақлаш бўлими врачлари билан ҳамкор-ликда текширадиган бўлди.

Санитар ориқ, заҳил, лекин бечораҳол одам эди.

- Қори ака бизни ҳасса билан урдилар, - деди у йиғламсираб, - ҳам ғарлик, ҳам пешгирлик эканда: энди устимиздан ёзиб юрибдилар. Текши-ринглар - ҳақиқат бор-ку! Лекин мен шикоят қилмайман! Бўлмаса, гувоҳларим ҳам бор! Ўзига ташладим!

Биз ишни жанжал сабабларини ўрганишдан бошладик.

Маълум бўлишича, тақдир Аъзамовни икки томонлама исканжасига олган: кўзи ожиз бўлиши устига безурриёд экан. Хотини билан нақ қирқ йил бирга яшаб, бирга ишлашибди; унинг вафотидан кейин чол қийналиб қолибди, ҳамкасбларининг маслаҳати билан болалар уйдан тўрт ёшли ўғил олибди. Бола жуда зийрак, доно экан. Қори бу ҳақда надомат билан гапиради.

- Отини, ўзгартириб Равшан деб қўйдим. Менга ўхшамасин, кўзлари ҳамиша нурафшон бўлсин, деб шундай қилдим. Аломат эди-да! Мени ишга олиб борарди, нон, сутни ўзи харид қилиб келарди.

Эҳ, шуни ҳам кўп кўрди-я!

Азиз ўқувчим! Сиз жамоа жойлари, магистрал йўл ёқаларидаги неон чирокларига бир лаҳза эътибор беринг-а! Унинг қуйи қисмида предохранител деган мато ўрнатиладиган, симлар уланадиган қутича ҳам бўлади. Одатда ана шу қутичанинг эшиги ҳавфсиз қилиб беркитилиши керак. Лекин айрим бефаҳм монёрларнинг айби билан баъзан у очиқ ҳам қолдирилаверади.

Қори ўғли билан бекатда турганда, бола беихтиёр ана шу сандиқ-чадаги предохранителни олмоқчи бўлади, уни ток уради.

- Равшан шундоққина қўлимда жон берди, - дейди қори дил тўла дард билан, - кейин хушимдан кетиб қолибман. Ўзимга келсам, болани олиб кетишган экан. Излай-излай марғхонадан топдим. Олиб кетаман, десам, бу занчалиш санитар қўймайман, дейди: операция қилармиш! Лекинда қўлингга қарайди! Шундай жойда! Кейин урдим ғалчани! Чидаб бўладими?!

Биз регистрация ҳужжатларини синчиклаб текширишга киришдик: "тез ёрдам" навбатчилари, улардан сўнг хирурглар қайд этган қоғозлар -, аммо ҳаммаси сарамжон-саришта эди. Сўнгги ойларда фақат бир киши операция қилинмаганини аниқладик - бу ҳам қорининг ўғли бўлиб чиқди.

- Шикоятингиз исботланмади, - деди эртаси мен билан текширишда иштирок этган врач қорига, - ҳаммаси рисоладагидай экан.

- Исботлангда, - деди Аъзамов ҳам зарда билан, - ахир, шунинг учун мояна оласиз, бола-чақа боқасиз!

Врач индамади. Қори мен томон ўгирилиб, давом этди:

- Духтирлар жуда ахил халқ бўлади: бир-бирининг айбини ёпади, ле-кин журналист ҳақгўй бўлиши керак! Исботланг! Мен барибир қўймайман!

Бир ҳафтадан кейин у муҳаррир ҳузурида охирги қарорини айтди.

- Менинг кўзим кўр бўлса ҳамки ўша порахўрларни кўрдим,

лекин сизлар кўрмадиларинг! Мен ёзаман! Шахсан Шароф Рашидовга ёзаман! Ишотлангандан кейин, кириб салом бераман! Ландахўрлар! Нобарорлар!

У айтганини қилди, ишотлади - прокуратура ходимлари санитарни пора билан қўлга туширдилар.

Биз мутлақо бошқа томонларни титкилаб юрган эканмиз, ваҳоланки санитарнинг пора олиш усули анча жўн экан: марҳум операция қилинган, унинг яқин кишилари келганда, уларга тасалли бериш, кўмаклашиш ўрнига:

- Ана, ўликлар орасидан топиб олинганлар! Буларнинг орасида куйгани ҳам, чавақлангани ҳам бор, - деб қўшиб қўярган.

Табиийки, бундай пайтда ва ҳалиги нохуш гапдан кейин ҳамма ҳам сесканиб кетади; бунинг устига санитарнинг таъмаси сезилиб туради. Садкаи сар, деб унга пул чўзишади.

Қори қайтиб келмади.

Ҳозир ҳам ўша ҳодиса ёдимга тушса, ўйлаб қоламан: балки шу кунларда ҳам айрим шаҳарларда марҳумлардан бож ундираётган тубан қаланғи-қасангилар бордир?!

Улар муқаддас қонунларимиз олдида жавоб беришлари шарт!

Биз ўшанда бу тафсилотни газетага ёзмадик. Аммо мазкур клиникада тарбиявий ишларнинг бўшлиғи, набарор монтерлар ҳақида, никоҳ маро-симларида машиналарни безашга қарши мақолалар эълон қилинди. Энг муҳими, бу чиқишларимиз изсиз кетмади. Улар "ишлади". Бунга амин бўлдим!

ТЎРТИНЧИ БОБ

О, ОНА ТАБИАТ

"Табиатни севасизми?" деб аталган биринчи китобчам 1975

йили босилган бўлса-да, уни ўша илгарироқ ёзган эдим.

Табиат ҳақида қалам тебратишимга энг аввало, инглиз табиатшуноси Жан Дорстнинг "Табиат нобуд бўлгунча" деган китоби сабаб бўлди. Инсон она табиатни "олов, кимё ва чикинди ёрдамида" нобуд қилаётганлигини у шунчалик оташин публицистик эҳтирос билан очиб берганки, таҳсин айтмай иложингиз йўқ!

Яхши китоб - бекиёс қудрат! Атрофимдаги дарахлар, қушлар, ариқ-ларни қайта кашф этгандай бўлдим. "Бобурнома"ни такроран ўқиганимда, навқирон Захириддин кўз ўнгимда саркарда ва шоирдан кўра, энг аввало, зукко табиатшунос бўлиб гавдаланди. Кейин табиат ҳақидаги адабиётлар-ни ўқишга киришдим: Пришвин, Леонов, Арманд...

Сўнг жониворлар, тоғлар, гиёҳлар ҳақида ёзабошладим. Уларни мадҳ этиш билан чегараланмай, мададга муҳтожлигига кўпроқ урғу бердим. Га-зета ва журналлар тузаётган "рационда" таъбир жоиз бўлса бундай "таом"ларга эҳтиёж катта эди. Шунинг учун бирин-кетин эълон қилишга киришишди.

Ўшанда деворий газетага менга ҳазил қилишгани ёдимда. Расмимни беўхшов чизиб, менинг номимдан: "Табиат битмас-туганмас завқ, илҳом ва ...гонорар манбаи" деб ёзишганди.

Ўзингиз тасаввур қилинг, агар ҳавода кислород бўлмаса, одам икки-уч дақиқада нобуд бўлади. Аммо табиат бунга йўл қўймайди. Биз ҳавони зўр бериб ифлослантиришимизга қарамай, табиат уни тозалайди ва ўпкамиз учун керагича тоза ҳаво етказиб беради.

Дарёлар бўлмаса-чи, куёш бўлмаса-чи?

Йўқ, улар бўлишади! Она табиатнинг боқий қонунларига бўйсуниб, тирик мавжудодга хизмат қилишаверади!

Бугун табиатни севишнинг ўзи оз. Зотан у бизнинг табиатпараслиги-мизга заррача муҳтож эмас! Лекин уни муҳофаза қилиш ҳаммамизнинг инсоний бурчимиздир. Бу

борада журналист потенциал кудратга эга эканлигини унутмаслиги лозим.

Мен табиат ва уни муҳофаза қилиш тўғрисида матбуотда ёзган мақолаларимни Ж.Дорс, Р.Персон, В. Песков асарларига таққослайдиган бўлсам, ҳижолат тортиб кетаман. Табиат ҳақидаги билимим ва маҳоратим етишмаганидан надомат чекаман!

Ниҳоят энтомология кафедрасининг доценти Н.Козимирский мени илмий ишга таклиф этди. Газетадан кетмаган ҳолда фан билан ҳам шу-ғуллана бошладим. Мавзу - ғалла қандаласига қарши биологик курашиш-да унинг антенаси (мўйлови) хусусиятларини ўрганиш ва ишга солишга бағишланган эди.

Бу жуда тор эмасми? Миттигина ҳашаротнинг кўзга аранг кўринадиган мўйловида ҳам жумбоқлар бор эканми, деб сўрашингиз мумкин. Жуда қисқа муддатда қандала мўйловида ўнлаб докторлик диссертациялари ўз кашфиётчиларини кутиб ётганига ишонч ҳосил қилдим. Қандала ва аксарият ҳашаротлар мўйлови билан "ҳидлайди", "кўради", "эштади". Мўйловдаги жонстон органи деб аталадиган қисм ультратовушлар чиқариб, шу восита билан жонивор ўз жуфтини топиб олади.

Бу мавзуда адабиётлар жуда оз эди. Борлари ҳам инглизчадан таржима қилинмаганди. Шунга қарамай, иштиёқ билан иш бошладим: чўнтагим, столим тормасидаги пробиркаларга нуқул қандала солиб юрадиган, унинг мўйловини турли узунликда кесиб, ҳашарот ҳолатини кузатадиган бўлдим.

Сарҳадсиз уммон эди буларнинг бари!

Аммо ишни охирига етказиб бўлмади: домла Москвада докторлик диссертациясини ёклаётган пайтда инфарктдан жон берди. Кейин бошқа раҳбар тополмадим.

БЕШИНЧИ БОБ

"ШОИРЛАР ПАЛАТАСИ"

Адабиётда "сакраб кетиш" деган ибора бор. Одатда тажрибали ёзувчилар бундай йўл тутишмайди. Уларнинг асарлари бошдан оёқ қуйма бўлади. Тан олиш керакки, менда бундай қусур анчагина.

"Сакраб кетиш" масаласида китобхонларнинг ҳам кўпчилигини оқлаб бўлмайди. Баъзан саҳифалар, бобларни ташлаб кетадиган одатларимиз йўқ эмас. Буни "чўқилаб ўқиш" дейишади. Айб ёзувчидами, ўқувчидами, - буни билмайман, аммо мен яна андак орқага сакраб, сизни бир шикоят тарихи билан таништирмоқчиман.

"Мен, деб ёзган эди шикоят эгаси, катта ноҳақликка дуч келдим: бошлиқлар устидан ёзганим учун руҳий касаликлар шифохонасига ётқи-зишди. Милициядагилар, докторлар билан тил бириктириб, шу қа-бихликка қўл ўрдилар безбетлар!

Хурматли редакция! Бирор мухбир келиб, мен билан гаплашишини илтимос қиламан!"

Ҳатга илова қилиб, у шеърларини ҳам юборганди. Мактуби сингари шеърлари ҳам равон эди, уни савдои одам ёзганига ишониб бўлмасди. Машқларини адабиёт бўлимининг мудирига кўрсатган эдим, у ҳам фик-римга қўшилди.

- Газетага берса бўладими, - сўрадим.

- Йўқ, бўлмайди, - деди у анча кескин, аммо сабабларини айтмади.

Бош врач мени анча совуқ қарши олди. Мақсад-муддаомни айтганимдан кейин ҳам ҳолати ўзгармади. Бу эса унинг менга ўхшаш анча-мунча мухбирлар билан мулоқотда бўлганидан далолат берарди. Ниҳоят у гапимни лабимдан юлиб олиб, навбатчи врачни чақирди ва дуппа-дурустан буюрди.

- Бу мухбир укамни "шоирлар палатаси"га олиб бориб,

"ёзувчи" билан таништиринг! Кўрсинлар, гаплашсинлар. Касаллик тарихини ҳам кўрса-тиб, тушунтириб беринг.

"Шоирлар палатаси", "ёзувчи". Бу иборалар менга дафъатан қаттиқ ботди. Чунки ўзим ҳам бир неча йил шеър машқ қилганман. Бир танқидчи шеъримни ўқиб, унда поэтикликдан кўра сюжетлилик ошиб кетганини, назмдан кўра насрга мойиллигини ўқтирганди. "Бу тийран кўзлар" деб аталган мазкур шеърда лирик қахрамон кўзи ожиз бўлиб туғилганини айтиб, кунлардан бирида доктор, бирор кимса қорачиғини берса, олиб ўтказиши мумкинлигини маълум қилади. Ҳеч ким бунга рози бўлмайди, Аммо лирик қахрамоннинг онаси иккала кўзини ҳам инъом этади.

Бош врач авзойим ўзгарганини сезиб, ноиложликдан ҳалиги врачни койиган бўлди.

- Бундан кейин ўн учинчи палатани "шоирлар палатаси", демайлик. Ҳалиги беморни ҳам ўз номи билан айтиш керак. Тоштемирмиди, ни-майди оти.

У врачдан тасдиқ жавобини олгач, менга ўгирилди.

- Мабодо аччиғингиз келмасин: шу ҳафтанинг ичи уч киши текши-ришга келди. Бу Тоштемирвой ҳам дуч келган жойга ёзавераркан...

Менга ҳамроҳ бўлган врач йўл-йўлакай Тоштемирнинг касалиги ҳақида гапирди. Бу асаб касаллигининг махсус тури бўлиб, куз ва баҳорда, шунингдек, асаб бузилганда авж оларкан.

- Раҳбарлар устидан ёзгани ростми?

- Ростдир. Бизнинг ҳам устимиздан ёзди-ку.

"Шоирлар палатаси". У кечагидек кўз ўнгимда турибди. Коридор деворларига қўлга тушган бўр, кўмир парчаси билан "шеър" битиб ташланганди. Кимлардир ўзича берилиб монолог ўқирди. Коридор ўртасида чойшаб тўшаб олган художўй бир бемор берилиб, намоз кироат қиларди.

Тоштемир ўттиз ёшлардаги озғин киши бўлиб, саранжом-

саришталиги билан ажралиб тураркан. Газетадан келганимни эшитиб, қувонди, миннатдорчилик билдирди. Унда девона ёки телбаларга хос бирорта аломат кўзга ташланмасди; Тоштемир жоҳил одамлар ҳақида дилгиргина шикоят бошлаганда ҳам кўзларида босиқ дард кўрдим.

- Бу ер нокулай, - дедим унга, - юринг, санитарлар хонасига кирай-лик, бахузур гаплашиб оламиз.

Ногаҳонда унинг кўзларида олазараклик пайдо бўлди: менга, врачга нохуш назар ташлади.

- Бормайман! Биламан мақсадларингни, - деди у кескин, лекин шикаста оҳангда - сизлар билан гаплашишни истамайман!

Ҳақиқатдан ҳам у биз билан гаплашмай қўйди. Унинг ўрнига ёшгина йигит келиб, паст овозда шипшиди.

- Уни қўйинглар! У - жинни! Ёмон одамлар кўп. Улар бу ерни жиннихона дейишади. Нотўғри гап! Бу ер - руҳий касалхона. Киришда ёзиб қўйибди. Ўқидингизми? Ака!

- Ўқидим, - маъқуллаб бош тебратдим.

- Биз руҳлар билан гаплашамиз. Улар ҳамма гапни бизга айтишади, ака!

Врач уни койиб берди. Бечора бир лаҳза жим турди-ю, тагин давом этди.

- Менда уйқу йўқ, ака! Кечаси билан юриб чиқаман! Хотиним ўзини осиб қўйди. Тўйимизга бир ҳафта бўлганди... Ака...

Тоштемир эса барибир гапирмади.

Мен ҳужжатларга ҳам унча ишонқирамай, бояқишнинг қишлоғига ҳам бордим: унинг қавмлари минг надомат билан ана шу бедаво дардга чалиниб қолганини гапириб беришди.

Шифохонада бўлганимда медицинамининг анчайин ожизлигидан ачиндим ҳам. Бу беморларнинг талайи йиллар оша шифо топмаётган экан. Инсоният ақлли механизмлар, компьютерлар, сунъий йўлдошлар кашф этаётган бир дамда,

сочдай келадиган нерв толаларини тиклаёлма-ётганлиги ачинарли ҳол эди, албатта!

ОЛТИНЧИ БОБ

ТЎРТИНЧИ САҲИФА

Эндиликда оммавий-ахборот воситалари оз эмас. Телевидение, радио, интернет дунё воқеаларини рўзномалардан анча барвақт маълум қилади. Қўлимизда пулт, ихтиёримизда бир неча каналлар бор. Лекин шунга қа-рамай, ер юзининг ҳамма қитъаларида маданиятли кишилар ўз тонгларини газета билан бошлайдилар. У худди эрталабки нонуштадай зарурат!

Сиз тонгда дўкондан газета харид қилган кишиларга бир лаҳза эътибор беринг-а. Улар газетани шоша-пиша варақлайдилару, тўртинчи бетдан бошлаб ўқишга киришадилар.

Охирги саҳифада афсона ёки ҳақиқатлигини аниқлаб бўлмайдиган олди-қочди гаплар, латифалар зарур ахборотлардан ташқари бандачиликни бажо келтирганлар (балки танишлари бордир) ажал тугмачасига бармоғини босмоқчи бўлаётган урушқоклардан огоҳ бўласиз.

Сўнги саҳифа - инсониятни мудҳиш ҳатолардан огоҳлантириб тура-диган "Қизил китоб"!

Тўртинчи саҳифа журналистларнинг ҳам хатосини яширмайди, аксинча ошкор этади. Ана шу саҳифанинг бир бурчагидан жой оладиган "Тузатиш" жамоани минглаб кишилар олдида хижолатга қўяди, аниқроғи қўярди.

Ҳозир газеталаримизда "тузатиш" йўқ! ТВ, радио ҳам хатолар учун узр сўрашганини эслолмайман! Ваҳоланки, таомил бўйича, хато учун кечирим сўраш шарт!

Ўша йили газетамизнинг тўртинчи саҳифасида эълон

қилинган бир "Тузатиш" ҳақида гапирмоқчиман.

"Газетамизнинг кечаги сонида эълон қилинган "Яхши ташаббус" сарлавҳали мақоланинг иккинчи абзаци: "Бу яхши ташаббус қўшнилари ҳам жалб этди" деб ўқилсин.

Мазкур хатога йўл қўйгани учун навбатчига нисбатан жиддий чора кўрилди.

Навбатчи эса мен эдим. Чунки мазкур жумладаги "жалб" сўзида "л" билан "б" орасига "а" кириб, бешармроқ маъно чиқиб қолганди. Текши-риш пайтида, бу хато аслида машинисткадан ўтганлиги аниқланди, лекин адабий ходим ҳам, бўлим мудирини ҳам, қўйингки, муҳаррир ҳам уни илға-май қолишганди.

Шунда мен энг, аввало, негадир Регистондаги газетпуруш чолдан уя-либ юрдим. Ўн кунгача ундан газета ҳам харид қилмадим. Шов-шувлар босилиб, унга юзма-юз бўлишим билан таъна қилди.

- Кўп хато қиляпсизлар! Мана бу нима дегани?

Тўртинчи саҳифада катта-катта ҳарфлар билан "ОНИК, ОНИК, ОНИК", деб ёзилганди. Мен ҳеч нарса тушунмадим. Таҳририятга келсам, тунин билан ухламай навбатчилик қилган ҳамкасбим ҳасрат қила кетди.

- Қаранг, босмаҳона айби билан "Кино"нинг клешчаси тескари бўлиб кетибди.

Барибир, навбатчини жазолашди.

Журналистлик - ғалати касб. Фараз қилайлик, сиз муҳим муаммони кўтариб чиқасиз, уни минглаб кишилар ўқиб, сизга таҳсин айтишади. Мабодо сиз хатога йўл қўйгудай бўлсангиз, буни ҳам улардан яшириб бўлмайди.

Русларда: «Убить нельзя, помиловать» деган ибора бор. Ана шу жумладаги вергулни «убит»дан сўнг қўйиб кўринг-а, қанақа маъно чиқади. Биргина вергул инсон тақдирини ўзгартириб юборади.

Хушёрликни зинҳор қўлдан бермаслик керак. Биз мафкура

қули эдик, бугунги журналист қонун қули бўлишга мажбурдир!

Даққоқ статистика газетачиларнинг бошқа касб соҳибларидан қисқароқ умр кўришларини кўрсатади. Эктремал ҳолат, деб аталадиган яъни қирғинлар, табиий офатлар содир бўлган жойдан, одатда, болалар, кексалар, беморларни олиб қочиш ташвишида бўладилар. Мухбир эса касбу қор тақозоси билан камераси ёки блокнотини кўтариб, ўша ажал қомига қараб югуради ва кўп ҳолларда Азроилга чап беролмай қолади.

Сўнгги йилларда журналистларни гаровга олиш ҳоллари ҳам кўпаймоқда. Лекин шуларга қарамай, мухбирлар муқаддас касбларидан воз кечмаядилар! Бунинг устига мухбирларни ёқтирмайдиган кишилар ҳам оз эмас. Фақат турфа тоифадаги амалдорлар ёки нопок безбетларнигина назарда тутаётганим йўқ. Мухбир дегани - қанақа мафкура ноғора қолса, ўша оҳангда йўрғалашга мажбур бўлади. Ваҳоланки, мазкур ноғора ҳеч қачон ҳаммабоп бўлолмайди. Ҳаёт шуни кўрсатмоқдаки, ҳар қандай ўткинчи (бу дунёда нима ўткинчи эмас) мафкуранинг ҳам қули бўлиб қолавермаслик керак экан. Биз нуқул чучмал шукрона ва ҳамду-саного эрк бермай, қониқмаган, норози одамларнинг ҳам дилларига қўл солабилишимиз зарур. Аслида, ижтимоий ва иқтисодий тараққиётнинг локомотивлари ана шу қониқмаган одамлардир. Фақат ўшалар кураш учун куч топаоладилар.

Хўжа Аҳрори Вали ҳазратлари "Бизга бошқа масъулият - одамларни золимлар зулмидан қутқариш масъулияти юкланган" деган эканлар ҳидоятқорона.

Бу аҳли қалам учун боқий шиор эмасми?!

Бу мустақил Ўзбекистон конституциясининг талаби эмасми?!

Бугуннинг золими эса одамларни дарра билан урмайди, банди зиндон қилмайди, аммо тиржайиб туриб, унинг ҳуқуқларини оёғости қилади.

Мақтанишга йўйманг-у, саксонинчи йилларга (XX аср) келиб

матбуотимизда ошкоралик, демократия жумраклари етарлича очилди. Қанақа қалтис муаммоларни дадиллик ила кўтариб чиқмадик биз. Аммо ҳозир ундай эмас. Айниқса, Россия ОАВ идан боҳабар киши газета, журналларимиз ва – ТВ анчайин чучмал, жун ва ҳароблигига ишонч ҳосил қилади. Бу ҳолни парламентда ҳам тан олишди, Президентимиз ҳам танқид қилди. Муҳаррирлар эса бор айбни журналистларнинг журъатсизлиги, савиясига тўнқамокда. Менинг назаримда, асосий айб муҳаррирларнинг ўз курсисидан ҳавотир тортишидадир. Шахсан ўзим талай мақолаларимни айнан муҳаррирлардан ўтказолмай ҳалак бўлиб юрибман.

Кечирасиз, чалғиб кетдим,

Барибир, журналист бўлиш - яхши!

Журналистлик билан ёзувчиликни уйғунлаштирган кишилар эса яна ҳам бахтлироқ кишилардирлар.

ЕТТИНЧИ БОБ

"ЎЗЛАРИНИНГ ТОПШИРИҚЛАРИ БИЛАН"

Журналист ноҳуш ва ғуссали воқеалар билан бирга кўплаб латифанамо, чўпчакнамо ҳодисаларга ҳам дуч келади, ғалати фелдаги кишилар билан ишлайди ёки мулоқотда бўлади. Аммо ана шундай ҳодисалар ёки образлар унинг мия тўқималарида синтезланмас экан, у ҳақиқий ижодкор эмас, даққоқ ижрочи бўлиб қолаверади.

Матбуотга эса даққоқ мардикорлар эмас ҳақиқий хўжайинлар керак!

Рус олими Климент Тимирязев фотосинтез ҳодисасини кашф этмагунча, биз ўсимлик баргининг оламшумул хизматидан беҳабар эдик. Шу оддийгина барг қуёш нурини олиб, уни

синтезлар ва ғайриорганик моддани органик моддага, яъни бебаҳо неъматга айлантираркан. Мева нимаси биландир куёшга ўхшаб кетиши бежиз эмас.

Ҳаёт ходисалари, одамлар биз учун куёш нуридай гап, уни қайта ишлаб, маънавий неъматга айлантормас эканмиз, бу бўстонда бир япроқча-лик ҳам хизмат қилолмаган бўламиз.

Ана шу узундан-узоқ муқаддимадан кейин газетанинг муҳим "винт"ларидан бири бўлмиш фотомухбирлар ҳақида сўз юритмоқчиман. Юқоридаги бобда газетанинг тўртинчи саҳифаси хусусида анчайин батафсил гапирганимдек, бу гал фотомухбирларни қаламга олганимдан ажабланмаслигингизни сўрардим.

Республикамизнинг турли газеталарида ишлаган, ишлайдиган кўплаб фотомухбирларнинг номи бизга қадрдон.

Лекин фотомухбирлар орасида савлати куруқлар, ханнотлар, қаланғи-қасанғилар ҳам йўқ эмас.

Мен иш бошлаган таҳририятда икки фотомухбир ишларди. Ижозатингиз билан, улардан бирини Узоқжонов, иккинчисини Ғуломжонов деб таништираман. Уларни, аслида бу ерга келишдан анча илгари танирдим, аммо иш бошлаганимга бир неча ҳафта ўтгунча улар мени илғашмади, аниқроғи кизиқишмади.

Ҳар иккала фотомухбир ҳам эрталаб бирров ишхонага кирар, раҳ-барлардан топшириқ олиб, жиддий қиёфада ишга жўнаб кетишарди. Ик-каласининг ҳам шахсий автомашинаси бор эди. Масъул котиб, бўлиб му-дирлари улардан пул қарз сўраб туришарди.

Узоқжонов билан Ғуломжонов ҳар эрталаб ўпишиб кўришар, кийимларидаги чангни қокқан, тугмаларини тузатган бўлар, лекин бир-бирини ҳад-ҳудудсиз адоват билан ёмон кўрар, ҳар лаҳзада панд бериш пайида бўларди.

Бир куни Узоқжонов шошилишч хонамизга кириб келди.

- Нусратов сиз бўласизми? - мурожат қилди менга.

- Йўқ, мен Раҳматовман, - тузатдим унинг хатосини.

- Ҳа, майли, фарқи йўқ, сиз билан Иштихонга борар эканмиз: фоторепортаж керак эмиш.

Мен савол назари билан бўлим мудирига қарадим.

- Боринг, - деди у хайрихоҳ, оҳангда, - эрталаб катталар билан шунга келишгандик.

Кекса журналист Бобокул ака Имомов менга янги блокнот тутқазар экан, беихтиёр кўшиб қўйди.

- Узоқжонов яхши одам, аммо мабодо, у кишига "Москвич" машина-сини ёмонлаб қўйманг.

Пастга тушсам, шеригим кабинада мени кутиб ўтирган экан. Орқа ўриндиққа ўтирмоқчи бўлгандим, ён эшикни очди. Жойлашиб олишим билан зардалигина насихат қилган бўлди.

- Агар шофёр ёлғиз бўлса, ёнида ўтириш керак, орқада ялпайиб ётиш амалдорларга ярашади.

Тезда бу одам кўчада ўзига хос ҳоким эканлигига ишонч ҳосил қилдим: у йўл белгилари, светофор чироқларини писанд қилмасди. Шунга қарамай ДАН ходимлари унга хайрихоҳ, қўл силкиб қолаверардилар.

- Мотори яхши тортаркан, - дедим, у тезликни оширгач, Бобокул аканинг гапи ёдимга тушиб.

- Буни "Волга"га алиштирмайман, - деди у мақтовимдан қувониб. - "Волга" нима у?!

Гап шундаки, унинг шериги Ғуломжонов яқинда "Волга" харид қил-ганди, "Москвич"ни камситишга мойил бўлиб қолганди.

- Мен фййтун ҳам ҳайдадим, немисларнинг, инглизларнинг ҳам маши-насини миндим. Лекин "Москвич" ...

Кўп ўтмай, унинг равон, мағрур фалсафаси ўзгариб, негадир аллақандай надомат, ўкиниш оҳангига урғу бера бошлади.

- Ўша кетишда кетганимда, ҳозир камида министр бўлардим.

Аммо савод чатоқ, савод. Ўқийолмай қолдик...

Узоқжоновнинг саводи ҳаминқадарлигини, бадхатлигини билардим. Унинг фотосуратлар орқасидаги ёзувлари кўпинча, бир қайнови ичида гапга айланиб қолар, турфа латифаларга сабаб бўларди. У, масалан вете-ран билан ветеринарнинг, ҳинду билан индеецнинг фарқига бормасди. Чўчқачилик бўйича ихтисослаштирилган хўжалиқдан олинган суратга: "Чўчқалар совхозида иш қизғин бўлиб, улар тез семирмоқда", деб ёзилганди. Суратда эса совхоз раҳбарларининг (уларнинг аксарияти семиз эди) мажлис ўтказётган пайти акс эттирилганди. Яна бир суратнинг ортига: Машхур артист ...ев дехқонлар орасига чиқиб, "Сен ҳам гадо, мен ҳам гадо" деган ашулани ижро этмоқда, деб ёзилганди. Суратга синчиклаб қараган киши эса, артистнинг қаншарига қистирилган пулни кўриши мумкин эди.

Суратлар нукул бир хил қолипда олинар эди. Тракторчими, сувчими, молбоқарми, албатта, галстук таққан бўларди, тракторчи ҳар гал ўнг қўли билан рулни ушлаганча, чап қўлини соябон қилиб турар, сувчи эса тескари - чап елкасига кетмонни кўйиб, ўнг қўлини соябон қиларди. Молбоқар масаласида эса Узоқжонов анчайин ижодий ёндашарди: у моллар орасида ўтириб, албатта, китоб ўқиётган бўларди.

Ишга келган кунларим эди. Шаҳримизга шахмат бўйича мамлакат чемпиони келди-ю, кечқурун сеанс берадиган, бу янгиликни газетада ёритадиган бўлдик. Аммо, эртаси Узоқжонов олиб келгин суратни кўриб, ҳафсаламиз пир бўлди. Шаҳримизнинг қўли баланд шахматчилари давра бўлиб ўтирар, аммо ўртада юриб, сеанс бераётган чемпион кўринмасди.

- Чемпион қани? - тутақиб сўради масъул котиб.

- Ана шуларнинг ҳар бири чемпион, - деди у ҳам овозини баландроқ кўтариб, тирноқ орасидан кир изламанг!

Бахсу-мунозарага чек қўйиш, масалага аниқлик киритиш

учун гапга масъул котиб ўринбосари аралашди.

- Йўқ сурат олаётганингизда ўртада чемпион бормиди, - сўради ётиғи билан.

- Ҳа, биттаси юрган экан, "Выходи не мешай!" - дедим, чиқиб турди.

- Бизга худди ана шу чиқиб турган кишининг сурати керак эди-ку,- деди котиб ўринбосари, афсусланганнамо бўлиб ва баҳсга яқун ясади.

Биз автостанцияга яқинлашиб қолдик.

- Нусратов, сизга яна бир насиҳат, - деди Узоқжонов, - одамларга фақат яхшилик қилинг! Чумолига ҳам озор берманг!

Одамлар тўпланиб турган жойда у машинасига тормоз берди.

- Иштихонгача уч киши, - деди бизни ўраб олиб саволга тутаётган кишиларга.

Бизнинг бояги эмин-эркин суҳбатимиз барҳам топди: бегона одам-лар... Кўп юрмай Узоқжонов рулни ёқилғи қуйиш шаҳобчасига бурди ва бу ерда навбатда турган машиналарни четлаб, олдинга ўтиб олди. Аввал шофёрлар, сўнг бензин улашаётган армани йигит уни тартибга ча-қиришди.

- Бу ерда хўжайин ким, - сўради Узоқжонов ўша хотиржамлик ва улуғворлик билан.

- Мен, - ўзини таништирди бензин улашаётган киши.

Узоқжонов уни имлаб чақирди ва кулоғига алланима деди. Ҳалигининг авзойи ўзгарди, бошқа шофёрларни койиб берган бўлиб, машинамизга бензин қўйди.

Нима дедийкин унинг кулоғига? Бу савол мени дафъатан қизиқтириб қолганди. Назаримда у жуда сеҳрли сўздай эди.

Иштихонда йўловчилар ўриндикқа пул ташлаб, ҳар томонга тарқалиб кетдилар. Мен Узоқжоновдан илтимос қилдим.

- Ҳалиги арманининг кулоғига....

- Бу - сир, - сўзимни кесди у.

- Илтимос.

- Мумкин эмас!

Туман сардорининг қабулхонасида одам кўп эди. Аслида биз унга кирмасак ҳам бўларди: кишлоқ хўжалик бошқармасими, бирорта бўлим-гами, учрашсак кўмаклашишарди, аммо Узоқжоновнинг хоҳишига қарши бориб бўлмади.

- Ичкарида ким бор? - сўради у эшикни тўсиб турган дарбондан.

- Прокурор кириб кетди.

Узоқжонов бир лаҳза иккиланиб турди-ю, унинг ҳам кулоғига ҳалиги сеҳрли гапни айтиб юборди: дарбоннинг чеҳраси ёришди ва дарҳол эшикни очиб берди.

Биринчи котиб Узоқжонов билан куюк кўришди, болачақаларнинг саломатлигини суриштириб, чой узатди, прокурорга бир оздан кейин ки-ришни тайинлади.

- Бу - бизни шогирд - Нусратов, -деди шеригим алламаҳалдан кейин мен томон имлаб ва мақсадга ўтди. - Энди икковлашиб Иштихоннинг об-рўйини кўтармоқчимиз. Бошқа районга борасиз, дейишганди - кўнмадим. Иштихонга борамиз, дедим. Чунки сизларда иш зўрлигини биламан!

Улар икковлашиб, негадир вилоят сардорини мақташди.

Биз учта хўжаликка борадиган бўлдик.

Аммо нафсиламбирини айтганда, у ерларда бизни кутиб олиш, меҳ-мондорчилик Узоқжонов кутгандай бўлмади. Биринчи хўжаликда раҳбар-лардан бирортасини тополмадик. Узоқжонов қоровулни роса койиб берди, сурат ҳам олмай, кўшни колхозга ўтдик. Иккинчисида бош ҳисобчини кўриб, қувондик, Лекин жуда латтачайнар, нобарор мижғов киши бўлиб чиқди. Шеригим унга таҳқирона назар солиб чиқди-ю, қўл силтаб қўяқолди. Учинчисида омадимиз анча юришди. Боришимизни юқоридан айтишган экан, шекилли, раис стол тузаб, бизни кутиб ўтирган экан. У яқинда сайланганини айтиб,

узр сўраган бўлди, сўнг йиғим-теримга тайёргарлик кўрилаётганини батафсил ҳикоя қила кетди.

- Майли, - унинг сўзини кесди Узоқжонов, - чой-пой ичиб олайлик, кейин ўз кўзимиз билан кўрамыз.

Чойдан кейин раис бизни машина-трактор паркига олиб борди. Узоқжонов пахта терим машиналарининг барабанлари, шпинделларини кўздан кечирган, айримларини силкитиб кўрган бўлди. Раис мактаган механизаторга саволлар берди, сўнг сумкасидан галстук чиқариб, унга узатди.

- Буни боғлаб олинг-у, ўнг кўлингиз билан рулни ушлаб, чап кўлингизни соябон қилиб туринг!

Идорага қайтгач, Узоқжонов колхознинг "Ҳурмат тахтаси"га қараб, надомат билан бош силкиди, амалдорларга хос оҳангда танбех берди.

- "Ҳурмат тахтаси"ни хор қилибсизлар.

Дарҳақиқат, у бўялмагани устига суратлари ҳам йўқ эди. Раис ҳали бу масалаларга бош қотирмагани кўриниб турарди. У савол назари билан ўринбосарига ўтирилди.

- Бунинг суратлари қани?

- Ёмғирда ивиб кетган эди, олиб қўйдик. Янгилаймиз, десак ревизор пул ўтказишга рухсат бермай турибди.

- Ёнингиздан тўланг! - деди раис буйруқ оҳангида.

Орага сукунат чўкди. Уни Узоқжонов бузди.

- Майли, мен бир яхшилик қилиб, шогирдимни юбораман, айтганларингдай қилиб, сурат олиб беради.

- Илтимос, ўзингиз келинг, - илтижо оҳангида сўради раис, шогирд, - энди шогирд-да!

Узоқжонов индамади. Сукут - аломати ризо, деганлари шу бўлса ажаб эмас!

Шеригим табиатан хушчақчақ одам эканлигини таъкидлаб ўтишим керак. У йўл-йўлакай бир талай латифалар айтди, ўз саргузаштларини ҳи-қоя қилди: охирида эса мени огоҳлантириб

қўйди.

- Ишхонага боргандан кейин Ғуломжонов бизни қандай кутиб олишганини сўраб қолиши мумкин. Қовун тушириб қўймайсиз-а?!

Унинг муддаосини илғаб олдим.

- Агар, ҳалиги кулоққа айтиладиган гапни билсак...

У барибир рози бўлмади.

Дарҳақиқат, эртаси Ғуломжонов мени чеккага тортиб, сафаримиз тафсилоти, аниқроғи, Узоқжоновга кўрсатилган илтифот билан қизиқди. Мен гапни нимадан бошлашни билмай, дудукланиб турганимда, Узоқжо-новнинг ўзи пайдо бўлиб қолди ва гапни илиб кетди.

- Энди шу Нусратов билан бир ерга бормайдиган бўлдим. Бу коньяк ичмас экан. (Менга ҳеч ким коньяк манзират қилмаганди) Совға узатишса ҳам.... шунақа. (Ёпирай!) Каттани ўзи олиб чиқди. У киши билан курорт-да бирга бўлгандик. Ай, ўзи ҳам. Биринчи колхознинг раиси оёғимиз ос-тига қўй сўйди, ундан қўшнисига ўтгандик, раис талмовсираб қолди. Бу ҳам оёғимиз остига қўй сўйди. Шимимга қон сачраб кетди. Мана. (Дарҳақиқат унинг шимида доғ бор эди) Ёлғон бўлса, Нусратов айтсин. Кейин...

Ғуломжонов киноя билан унинг сўзини илиб кетди.

- Бунинг раиси қўй тополмай, ўринбосарини сўймадим.

У мўлжални аниқ олганди. Узоқжонов қаҳрга минди: улар гапга бо-риб қолишди.

Иккала фотомухбирнинг адоватлари кейинчалик ҳам сўниб кетмади, баръакс, оловнаверди. Атрофларига айрим ходимларни оғдириб ола бошладилар улар. Ишхонада кўзга кўринмас гуруҳлар пайдо бўла бошлади, юқори ташкилотларга устма-уст юмалоқ хатлар тушди.

Нихоят, муҳаррирни янгилашди. Янги бошлиқ таҳририятга бир фотомухбир кифоя, деган хулосага келди ва биз

Узоқжоновни "кўтариб юбордик". Кузатиш маросимидан кейин кайфи ошиб қолган Узоқжоновни уйига олиб бориб, илтимос қилдим.

- Ўша гапни айтинг!

У андак хушёр тортди. Бир лаҳза ўйланиб қолди.

- Ай, майли, Нусратов, сиз ўзимизники экансиз, лекин ҳеч кимга...

Маст бўлганда ҳам...

У тагин сукут сақлади. Фикридан қайтиб қолишдан чўчиб, илтимос қилишда давом этдим.

- Бу гапда бирор сир йўқ. Ким бўлса ҳам, кўзига хотиржам тикиласиз-у: "Служебний! Ўзларининг топшириқлари билан", дейсиз.

- "Ўзлари" ким, - сўрадим шошиб.

- Бунинг аҳамияти йўқ.

Орадан бирор йил ўтгач, Самарқанд вокзалидан билет ололмай қий-налдим, смена бошлиғига ўша гапни айтишга мажбур бўлгандим, у дар-ҳол билет тўғрилаб берди.

Бир куни Тошкентдаги меҳмонхоналардан жой тополмадим. "Тош-кент" меҳмонхонаси директорининг кўзига тик боқиб:

- Служебний! Ўзларининг топшириқлари билан, - дедим.

- Ўзлари ким, - деди у синчковлик билан.

- Узоқжонов!

У Узоқжоновнинг кимлигини сўрамади, лекин жой тўғрилаб берди. Бу каломни учинчи бор тилга олмасликка аҳд қилганман. Мабодо, Узоқ-жонов кимлигини астойдил суриштириб қолишса, шарманда бўлиш ҳеч гап эмас.

Узоқжоновнинг кимлигини эса ўзингиз билиб олдингиз!

САККИЗИНЧИ БОБ

ҚОТИЛЛИҚДА АЙБЛАНАДИ

Самарқанд аэропорти атрофидаги жойларини Боғибаланд дейишади. Бу ернинг анжири "Бобурнома"да зўр эҳтирос билан макталган. Ҳозир ҳам энг зўр анжир шу тупроқда етилади.

Колхозлаштириш йиллари боғибаландлик Қодирхон деган ўқимишли киши болшевиизм терроридан қочиб, чет элга йўл олади-ю, иложсиз Термиз яқинидаги бир қишлоқда қолиб кетади. Уйланади. Айрим сабабларга кўра, унинг ўғли болалар уйига тушиб, ўша ерда тарбияланади ва Владимир Қодиров бўлиб қолади.

Табиатан жуда тиришқоқ, изланувчан Қодиров тақдир тақозоси билан вилоят сардори бўлиб келди.

Бу одам иш бошлаши билан унинг фаолияти ҳақида афсона ёки ҳақиқатлигини билиб бўлмайдиган шов-шувлар тарқала бошлади.

"Қодиров таксига миниб, шаҳар айланибди, шофёр фалон пул бера-сан, дебди, Қодиров ҳам қизишмай чойчақанинг сабаблари билан қизи-қибди. Шофёр бу пулнинг фалон сўмини бошлиғига беришини айтибди".

"Қодиров эски шапкасини бостириб кийиб олибди-ю, бир чолни етаклаб ижтимоий таъминот бошлиғига кирибди. "Отамнинг пенсиясини олти ойдан бери тўғриллолмаяман; ёрдам берсангиз, биз ҳам...", дебди. Таъмагир бошлиқ лаққа тушибди.

Одамлар анча-мунча ошириб, шишириб гапирардилар, албатта. Аммо бу гапларнинг замирида ҳақиқат ҳам бўларди.

Ёдимда бир йиғилишда у физкультура ва спорт ишлари бўйича раҳ-барни ўрнидан турғизди.

- Сизнинг касбингиз нима?

- Раҳбарлик.

- Бунақа касб бўладими! Қаерни битиргансиз?

- Савдо институтини.

- Бу семизлик билан қандай қилиб енгил атлетикачиларга намуна бўласиз? Ўз соҳангизга ўтиб ишланг!

Қисқа муддатда магазинлардаги ноёб моллар пештахталарга чиқди, гўшт кўпайди, арзонлашди, ДАН ходимлари кўчада пора олишдан чўчиб қолишди.

Газетамизда босилган бир фелъетон кўп ғалваларга сабаб бўлгани, ниҳоят бу масала Қодировга етиб боргани ва бизнинг фойдамизга ҳал бўлгани фикримизнинг далили бўла олади.

Турди Тоғошаров деган киши ичкиликка берилиб, ҳеч ерда муқим ишлолмайдиган бўлиб қолади. Бекорчиликдан хотинига кўмаклашиб юради. Хотин рўзғорни тебратиш учун хўжаликда ишлайди, жияк тўқиб бозорга чиқаради. Эр болаларга қарайди, овқат пиширади, хотин мурувват қилиб пул берганда, қувонади ва ичишда давом этади.

Бу машаққатли ҳаёт, ҳайтовур, аёлниг жонига тегадими ёки эрини тўғри йўлга солмоқчи бўладими, бу гал пул сўраганда, рад этади. Аёлининг ҳатти-ҳаракати Турдига қаттиқ ботади: хотинига икки энли хат ёзиб, ундан рози бўлишини ўтиниб сўрайди, болаларни яхши тарбиялашни, мабодо бошқа эрга текканда ҳам, кўз очиб кўрган бадбахт Турдини унутмаслигини васият қилади. Қоғозга кўз ёшлари тўкилади, бояқишнинг. Кейин беланчак арғамчисини ечиб, шифтга сиртмоқ ташлайди. Аммо оёғи остидаги курсини тешиб юборишдан олдин бошини сиртмоққа суқиб осилиб кўрса, жуда даҳшатли. Бунинг устига шундай меҳнаткаш хотинни, кўзни ўйнатувчи турфа ранг виноларни, шириндан-шакар фарзандларни ташлаб кетавериш ҳам жўн иш эмас. Худди шу пайт хотинининг қадам товушлари эшитилиб қолади: Турдивой шоша-пиша арғамчини кўлтиғи остидан ўтказиб, елкасига чопонини ташлайди-ю, курсичани тешиб юборади. Сиртмоқ ҳиқилдоқ ўрнига унинг кўкрак қафасини қисади. Турди осилган одамнинг ролини ҳам боплаб

ижро этади; бошини бир томонга ҳам қилганича, тилини чиқариб, кўзларини ярим юмиб тураверади.

Ҳаётда нималар бўлмайди дейсиз? Олам тасодифларга тўла.

Хотин уйга кириб, даҳшатга тушади. Ахир, нима бўлса ҳам кўз очиб кўргани, ёстиқдоши, болажонларининг дадажониси.... У дил тўла дард билан фарёд солади ва хушидан кетиб йиқилади.

Аёлнинг опаси девордармиён кўшни экан. Уч бор эрга тегиб чиққан бу аёл синглисига ҳам Турдидан ажралишни маслаҳат бергани учун ора-ларига нифоқ тушган бўлади. Синглисининг ногаҳоний фарёдини эшитган опа югуриб келиб, қараса, эр осилиб ётибди, хотин эса беҳуш. У саросимага тушмайди, каловланмайди; тўрдаги сандикдан синглисининг қимматбаҳо буюмлари, болаларнинг янги либосларини олиб, баҳазур йулга тушади. Буларнинг барини юқоридан кузатиб турган Турди чидаб туролмайди: аёл остонадан ҳатлайман деганда, тепадан туриб, унинг бўйни, елкаси аралаш тепиб юборади.

Дарҳақиқат , алам қиладида: у "ўлиб" ётса, хотини беҳуш бўлса-ю, бу манжалақи... Аёл ғайритабиий чинқириб, йиқилади ва ўлиб қолади.

Турди бир амаллаб пастга тушади-ю, телбаланиб, нима қилишини билмайди, уни ваҳима босади: назарида ҳозир баджаҳл милиционерлар келиб, кўлига кишан соладигандай бўлаверади. Сирғаниб ташқарига чи-қади ва дуч келган томонга қочади.

Эртаси Самарқанддаги мардикор бозорида хомушгина хаёл суриб турганда, ўзи тенги тожик йигит у билан эски танишлардай саломлашиб, - ҳол аҳвол сўрайди.

- Ток очишга тобингиз қалай, - сўрайди у хушмуомалалик билан.

- Нима иш бўлса қилавераман, хўжайин, - дейди у итоаткорона. "Хўжайин" уни машинасига миндириб, шаҳар

чеккасидаги ҳовлисига олиб боради. Данғиллама иморатлар, атрофи ток билан ўралган шинам ҳовли, бу даргоҳдаги саранжом-саристалик унинг ҳавасини келтиради. Уй бекасининг хушмуомалалиги, меҳрибонлиги, болаларнинг зукколиги унга ёқиб тушади. Турдига эртаси ҳам, индини ҳам иш топилади. Бир ой давомида шу рўзғорнинг яқин кишисига, аниқроғи, маданий хизматкорига айланиб қолади. Бу орада вино ичишдан ўзини тияди, чала-чулпа бўлса ҳамки тожикчани ўрганиб олади.

Бир куни улар хўжайин билан бозорга чиқадилар. Майда-чуйда харид қилиб орқага қайтишаётганда, девордаги эълон кўпчилик қатори уларнинг ҳам диққатини тортади.

"Диққат! Милиция ўта хавfli жиноятчи Тоғошаров Турдини излайди. Ёши 28 да, бўйи 173 сантиметр. Бурни чўзинчоқ, гапирганда "хўжайин" деб мурожаат қилади. Тоғошаров Т. қотилликда айбланади. Уни кўрган-лар зудлик билан милицияга ҳабар беришлари зарур!"

Турди бу даҳшатли айбномани ўқиб ва ўзининг беўхшов суратини кўриб, ваҳимага тушади, кўрққанидан тиззалари букилиб кетаверади. "Хўжайин" бундай бўлишини кутмаган бўлса ҳамки, сир бой бермайди.

- Мен энди сизникига бормаيمان, - дейди ниҳоят Турди дилгиргина, - яхшиси - мени милицияга топширинг, хўжайин.

- Милицияга ўзингиз борганингиз маъкул, - дейди у анча сукунатдан кейин, шундай қилсангиз, гуноҳингиз енгиллашиши мумкин.

У эртаси участка милиционерининг эшигини оҳишта тақиллатади.

Турдивойни зудлик билан ҳибсга оладилар.

Фелъетон автори кекса ва тажрибали журналист Ғайнанов газетачилик фаолиятини анча илгари бошлаган эди. У газета жанрларидан фақат фелъетонни, винолардан эса "Чашма"ни тан

оларди. Озгина ичиб олмаса бармоқлари, лаблари беўхшов ва нохуш калтираверарди. Орифий у билан учрашганда, аллақандай ўкинч, дард билан: "Салом, менинг келажагим", деб ҳазиллашар, чол эса ёш журналистлардан норозилигини яширмасди.

- Баринг кўрқок! Фелъетон ёзолмайсизлар! Сизлардай пайтимда...

Ҳа, у кексалигида ҳам бизнинг кўпчилигимиздан серғайрат, пухта, ростгўй, курашчан эди. Танқидий мақолалар устида ҳафталаб, ойлаб иш-лар, гоҳида терговчилардан кўра кўпроқ ҳужжат тўпларди. Лекин миҳлаб қўйишига қарамасдан, ҳар гал унинг чиқишлари жанжаллар, нохушлик-ларга сабаб бўларди. Ғайнанов эса бундан ўксимас, яна ва яна ёзаверарди. Адолатсиз томони шундаки, уни қонун ҳимоячилари - маъмурий органларнинг ходимлари ҳам, қонунни оёқости қилувчи қаланғи-қасанғилар ҳам ёмон кўришарди.

Турди Тоғошаровни ҳимоя қилиб ёзган мақоласига у кинояли қилиб: "Қотилликда айбланади", деган сарлавҳа қўйганди ва тергов органларидаги кўпгина кишиларни саводсиз, худбин, бағритошга чиқарганди. Айблаш варақасини бор ғализликлари, орфографик хатолари билан газетага олиб чиққанди у.

"Айбланувчи Тағашаров Турди 1938 йилда Ургут районида туғилган миллати ўзбек муқаддам судланмаган.

12 март кеч соат 20.00 да айбланувчи Тағашаров Турди ўз шахсий уйида жабрланувчи гражданка Мурадовани бўйнига қасддан этик (тупой предмет) билан урган. Жабрланувчи гражданка Мурадова оғир жараҳат олган ва соат 21.00 да ўлим содир бўлган ва айбдор Тағашаров Турди Ўзбекистон ЖКсининг..."

Хуллас, Турдига қўйилган айбномаларга кўра, у ўн йилдан кўпроқ муддатга қамалиш керак эди. Фелъетон эса батамом

оптимистик руҳда ёзилганди: Турди ўз мулкини ҳимоя қилганлиги, бундай тоифадаги ёшлар-ни ҳадеб жазоламай, тарбиялаш йўлидан боришимиз зарурлиги қайд этилганди.

Прокурор, юстиция мухбирни, қолаверса газетани айблашга ўтиб олдилар. Биз ҳам ҳақлигимизни исботлаш учун юқори ташкилотларга тушунтириш хати, маълумотнома ёзавердик. Шу алпозда сури-ша-суриша Владимир Қодировнинг кабинетига кириб қолдик.

Қодиров хужжатлар билан танишаётган экан, биз билан енгилгина бош силкиб саломлашди-ю, ўқишда давом этди. Ҳадемай, маъмурий ор-ганларнинг казо-казолари ҳам кириб, қаршимиздан жой эгаллади. Ҳар ик-кала томонларнинг ҳам асаблари таранг, бир-биридан ғолиб келиши иста-ги беқиёс эди. Бир неча ҳафталаб давом этган нохуш кураш ҳозир, мана шу ернинг ўзида томонлардан бирининг фойдасига ҳал бўлиши керак эди. Уччала раунд давомида бир-бирини аёвсиз дўппослаган боксчиларни кўз олдингизга келтириб кўринг-а! Охирида судья ҳали нафасини ростлаб олишга улгурмаган рақибларни ўртага олиб чиқади. Улардан бирининг қўли юқорига кўтарилиши керак.

Биз ҳозир ҳакамнинг икки томонида турган, батамом ҳолдан тойган боксчиларга ўхшардик.

- Хўш, - деди вилоят сардори прокурор томон юзланиб, сиз нима дейсиз?

- Мен ҳеч нима демайман, мана материаллар билан танишдингиз, мақолани ҳам ўқидингиз, - деди у ўзига хос тактика, ишонч, босиқлик билан, - энди гап шундаки, биз ҳаммамиз қонунни ҳимоя қилишимиз керак. Буни журналист дўстларимиз ҳам яхши билишади, ўзлари қонуннинг муқаддаслигини ёзишади. Шундай бўлгач, нега энди ҳеч ерда ишламайдиган, алкаш одам катта ҳарф билан ёзиладиган Инсонни - совет гражданини ўлдирса-ю, биз кўра била туриб,

қарсақ чалсақ! Билмадим, билмадим... Бу - бир. Иккинчидан, ўртоқ Ғайнановнинг тергов ишига аралашишига, суд бўлмасдан фелъетон ёзишга нима ҳаққи бор?! Бу - ғайриқонуний! Ўртоқ Ғайнанов ўз мақоласида барини рад этган. Қонунларимизни ҳам. Билмадим, билмадим.

Ҳа, прокурор кўпни кўрган, бурро, серзарда одам эди. У мана шу гапни айтиш учун бир неча кун бош қотирганлиги кўриниб турарди. Ҳар бир ибора рад этиб бўлмайдиган асосларга эга эди.

Нахотки, уларнинг қўлини юқорига кўтаришса?! Бунинг устига ҳозир Ғайнановга сўз беришса, тутилиб қолиши, прокурорнинг далилларини инкор этаолмаслиги турган гап.

Аммо Қодиров бундай йўл тутмади. Шиддатли нигоҳларини проку-рорга қадаб, хаёлимизга келмаган далилларни қаторлаштирди.

- Биз биринчи ўринда қонунни эмас, инсонни ҳимоя қилишимиз ке-рак! Чунки қонун инсон учун, унинг бахти учун яратилган. Тергов туга-масдан газетага ёзиш ғайриқонуний деган гап қаердан чиқди. Ўзингизча қонун яратманг! Журналистнинг ҳаққи бор! Унинг ҳуқуқи сиз билан биз-дан кам эмас! Гап - ҳақиқат тантанасида!

У биз томон ўгирилди.

- Сизлар ҳам Тоғошаровни фариштага чиқариб қўйманглар-да! Одам ўлган-ку, ахир! Менингча, уни тасодифан одам ўлдирганга айблаш керак. Бир йил махсус қурилишда ишласин. У ерда врач назоратида бўлади, ичмайди.

Орага оғиргина сукунат чўкди. Уни Қодиров бузди.

- Ўртоқ Ғайнанов қайсиларингиз?

Бу ерга киришини билиб, Ғайнанов кечадан бери бирор култум ҳам ичмаганди. Шунинг учун бўлса керак, фақат лаблари ва бармоқларигина эмас, боши ҳам, барини инкор этаётгандай, бир маромда сарак-сарак теб-ранарди.

- А, кекса гвардиями?! Ёзиб тулинг! Яхши фелъетонлар керак! Эшигимиз хамиша сиз учун очик! Биз ёрдам берамиз. Ёшлардан шогирд тайёрланг! Танкидий мақолалар камайиб кетаяпти!

Гайнанов жавобан йиғлаб юборди.

Бир фильмда диктор душман сўзсиз таслим бўлганини эълон қилиши билан аёллар, чоллар йиғлаб юборгани ёдимда. Ҳозир Гайнанов ҳам шу ҳолатда эди: ғалаба тантанаси туйғуларини идора этишга монелик қилаётганди.

Чолга ўзимнинг ҳам меҳрим ошиб кетди.

- Истасангиз, коняк қуйиб берардим – дедим ташқари чиққач.

- Юр, кэпэзга бориб келайлик, кейин коняк эмасу, озгина "Чашма" қуйиб берасан, - деди у мени ҳам ранжитмаслик, ўзи ҳам курук қолмаслик учун.

Мен КПЗ нималигини билмасам ҳам унга эргаштим.

Бу - қамоқхона, - деди саволимга жавобан чол, маҳбусларни судгача шу ерда сақлашади.

- Нима қиламиз у ерда, - ажабландим.

- Турдига бугунги гапни айтиб қўяйлик.

Мен қамоқхонани бошқача тасаввур этган эдим: симтиканли баланд деворлар, соқчилар. Жўнгина бино экан. Гайнанов эшик олдидаги соқчи-ларга алланима деди-ю , ичкари кирди. Мен ҳам унга эргашдим. Бошлиқ-нинг топшириғи билан икки конвой қирғий бурун; кўзлари олазарак кимсани олиб кирди. У Гайнановни кўриб, дафъатан қувониб кетди.

- Э, ассаломалайкўм, хўжайин.

- Ҳал бўлди, - деди чол жавобан, - бир-икки йил қурилишда ишлаб берадиган бўлдинг.

У тушунмадими, ишонмадими - анграйиб тураверди. Сўнг йиғлаб юборди. Бу ҳам шодлик дийдалари эди.

- Энди ичма, - насихат қилди Гайнанов, - болаларингга бош

бўл.

Ташқари чикқанимиздан кейин вино ича туриб, менга ҳам худди шундай насиҳат қилди.

- Мен ичмасам, жуда зўр бўлиб кетардим: ёзганларимни Садриддин Айний ҳам мақтаган. Сен ичма, иложи бўлса, фелъетон ёз. Танқид жамиятга кўпроқ наф келтиради. Ҳамду сано салтанат ёзган жамиятда тараққиёт бўлмайди. Танқид - ошкоралик, ошкоралик - демократия дегани.

Йиллар ўтиб, ўзим ҳам шундай хулосага келдим. Тасаввур қилинг: ҳатто водопровод жумрагини батамом беркитиб қўйсангиз, ҳаммаёқ қу-рийди. Катта очиб қўйсангиз, атрофни ювиб, вайрона қилиб кетади. Ош-коралик ҳам шунга ўхшаш - у бўлмаган жойда коррупция, порахўрлик авж олади.

Лекин қонунлар ва конституция доирасидан ошиб кетган демократия ҳам тартибсизликларга сабаб бўлишига гувоҳ бўлдим. Лекин нима бўлса ҳам жамият учун биринчиси хавфлироқдир.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

АЙИҚЛАР ВА ТУЛКИЛАР

Таҳририятдаги бир йиғилишда кўрган масаламиз кечагидай ёдимда:

Тарғибот бўлимида Анваров деган ўттиз беш ёшлардаги хушқомат киши ишларди. У кўп гапирар, иборалари ҳам расмий - газета тили эди. Агар унга "Ассалому алайкум" дейишса, "Бу анчайин диний сўз. Шунинг учун ҳам "салом" дейиш кифоя, жамоатчиликда шундай қабул қилинган. Бу майда-чуйда эмас, аксинча хушёрлик"... - деб бошлар ва унинг гапи охирига етишини сабр-тоқат билан кутишга тўғри келарди.

Сарлавҳалари ҳам бир руҳда бўлиб қоларди: "Атеистлар, олға!" "Тарғиботчининг жанговар сўзи" ва ҳоказо.

"Бу эзма билан хотини қандай қилиб яшаркин", ўйлардик гоҳида ва ўзимиз ҳам бу масалани гоҳят эзмалик билан муҳокама қилардик.

Йиғилишда айнан шу гап - унинг хотини, йўқ, хотинининг у билан яшамаслиги масаласи муҳокама қилинадиган бўлди.

- Бирга яшамасликка азму қарор қилганимизнинг боиси - битта, - деди Анваров, - бу ҳам бўлса, умр йўлдошимнинг менга нисбатан бевафолик элементларига йўл қўйишидир. Икки нафар фарзандга эга бўла туриб, шундай қабиҳ йўл тутиши, коммунистик ғуруримни паймол қилди.

У шунақа узундан узоқ муқаддимадан кейин воқеанинг тафсилотини айтишга киришди.

- Командировкага кетаман, деб йўлга чиқдим-у, кечаси атайин уйим томон қайтдим ва остонада бегона пойафзал турганини дарҳол илғадим. Шубҳаларим тўғри чиқди, ичкари кирсам, менга тўшалмаган кўрпалар А... га тўшалибди.

- Шундай пайтда ўзингизни қандай тутдингиз, - савол беришди.

- Журналистга ва коммунистга хос!

- Яъни?

- Уларнинг шу қилмишлари коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодекси талабларига зид эканлигини шартта бетларига айтдим! Аяб ўтираманми?

Шундай қилиб, биз унга чора кўрдик. Уй иккига тақсимланди.

Орадан кўп вақт ўтмай, Анваров Сорахон деган яҳудий жувонга уйланадиган бўлди. Тўйда асосан, байналминалчилик, халқлар дўстлиги учун қадахлар кўтарилди.

Бизга бот-бот шеър олиб келадиган Барқий деган шоир: Анваров бугундан эътиборан Абрамов бўлганлигини айтиб,

одам-ларни кулдирди. Негадир "Айиқлар ва тулкилар" деган янги шеърини ўқиб берди.

Аммо тўйдан кейин Анваров ўзгариб кетди: у аввалгидай кўп гапир-мас, кулмас, аксинча одамови, хомуш бўлиб қолди. Бир кун бунинг саба-би билан қизиқдим.

- Сўраманг, - деди у дард билан, Сорахон ҳаётимни суғурта қилишни талаб қилаяпти.

- Хўш, нима қилибди, - ажабландим, - страхование қилдилинг!

- Катта пулга деяпти.

- Хўш?...

- Аввалги эри ҳам ҳаётини катта пулга суғурта қилдирган экан?

- Кейин-чи?

- Ўлибди. Сирли.

- Ҳамма пулни?...

- Сорахон олибди.

Мен жуда ўксиб кетдим. Қандай қилиб бўлмасин толеи паст ҳамкасбимга ёрдам беришни ўйлай бошладим, аммо мадад ёки маслаҳат беришдан ожиз эдим.

Шундай қилиб, Анваров Сорахондан ҳам ажралиб, охирги бир хонани ҳамда қолган-қутган ашёларни унга топшириб чиқди.

Бир куни судга чақиришди.

- Сиз билан мен ҳам бораман, - дедим, қандай қилиб бўлмасин, бояқишни ҳимоя қилиш ниятида.

Ўшанда ҳинд кинолари таъсирида юрган пайтларим эди. Бу фильм-ларнинг қаҳрамонлари суд жараёнида сўз олиб, оташин монолог ўқишар, ғоят чигал муаммоларни ойнадай равшанлаштириб, ҳақиқатни рўёбга чиқаришарди. Уларга тақлид қилгиси келарди кишининг.

Мен суд анжуманида сўз олиб, ҳамкасбимни ҳимоя қилиш

режала-рини туза бошладим. Унинг буди-шудини икки хотини тақсимлаб олиши ўта адолатсиз эканлигини шунақа ошкор этайки, одамларнинг оғзи ланг очилиб қолсин.

Аmmo бу ерда мутлақо бошқача манзарага дуч келдим.

Энг аввало суд биноти таъбимни бузганини айтиб ўтишим керак. У бир қаватли, пастак эди; пойдеворлари шўрланиб, поллари кўчганди.

Шу кўримсиз бинода инсон тақдирини ҳам бўлишини сира ҳам истамасдим!

Залда анчагина киши, жумладан Сорахон ҳам ўтирган экан.

- Туринглар, суд келаяпти!

Биз гурр этиб ўрнимиздан турдик. Суянчиғи жуда балан курсиларнинг (эътибор берганмисиз? Нега бунақа бесунақай?) ўртадагисига қорачадан келган, пакана киши келиб ўтирди. Унинг бўйи кресло суянчиғининг ярмига ҳам етмагани, яъни судянинг салобатсизлиги ҳам дилимни ғаш қилди.

Шу пайт, кутилмаганда аскарлар Барқийни олиб киришди. Мен масаланинг моҳиятига тушунмай, Анваровга юзландим.

- Ҳозир биласиз, бу ерда бошқа гаплар ҳам бор, - деди у дудмал қилиб.

Айбномада баён этилишича, Барқий мазкур залда ўтирганларнинг кўпини лақиллатиб, пулларини олган; алданганлар орасида Анваров билан Сорахон ҳам бор эканлар. Барқийнинг қармоғига илинганларнинг аксарияти абитуриентлар бўлиб чиқишди. Уларни юрфакка қабул қилмай туришганда, Барқий пайдо бўлибди, ёрдамини аямаслигини шаъма қилибди.

- Таксиси - фалон сўм, - дебди у, - пулни эса буйруқ чиққандан кейин чўзасизлар.

Ҳалигилар рози бўлишибди. Эртасиёқ ота-оналари, қавм-қариндошларидан пул келтириб, буйруқни кутишибди. Ниҳоят Барқий рўйхатга кирган ўсмирларни ректор қабулхонасига

эргаштириб борибди-ю, уларни ўша ерда қолдириб, ўзи ичкари кириб кетибди. Абитуриентлар жон ҳовучлаб, халоскорларини кута бошлабдилар.

- Сизларни табриклайман, - дебди, - анча ҳаялликдан кейин, у ердан чиқиб, - ректор имзо чекди. Мана!

Қалбаки хужжатда ўз фамилияларини кўрган "бўлажак қонуншунослар" бир чеккага ўтиб, омонатни эгасига топширибдилар.

Анваров билан Сорахонга эса Барқий тўрт хонали квартира олиб бермоқчи экан. Дарҳақиқат, ваъдасидан бирор ҳафта ўтар-ўтмас, шаҳар ижрокоми бланкасига ёзилган қарор билан, янги калитни уларга тантана-ли топширибди, қизгин табриклабди. Пулни санаб олишдан олдин микро-районга олиб бориб, эндигина уч қавати кўтарилган бинони кўрсатибди.

- Бу бино нақ икки ойдан кейин топширилади: биринчи подъезд, тўртинчи қаватдаги уй - сизларники.

Сорахон шартномада кўзда тутилганнинг устига тагин пича қўшиб, иккинчи қаватга алмаштиришни сўраган экан, Барқий зўрға рози бўлибди ва (магазиндан) бошқа калит келтириб берибди.

- Айбдор, сизга сўз берилади, - деди ниҳоят судья бир қатор расмиятчиликлардан кейин, маъмурларга хос фармойиш билан.

Барқий эса хотиржам эди: қора курсидамас, ресторанда ўтиргандай эркин тутарди ўзини.

- Мен айбдор эмасман, - деди у ишонч билан ва атрофга аланглаб қўшиб қўйди, - сигарет топиладими?

Судьянинг жаҳлга минишига қарамай, кимдир унга сигарет узатди.

Барқий нописандгина рад этди.

- Филтрлисидан чекаман.

У бир лаҳза сукутдан сўнг жавобга ўтди.

- Мен ҳақиқатнинг ғолиб кучига, тантанасига ишонаман!

Лекин бугунги суд жараёнини кўпикдай омонат ва энг муҳими, ҳақиқатга зид деб биламан!

- Масаладан четга чикмай, саволга жавоб беринг, - унинг сўзини бўлди судья, - ректор билан нима ҳақда гаплашдингиз?

- А, ундан интервью олдим, - жавоб берди у хотиржам, - бу йилги қабул ҳақида. Устоз илтимос қилувдилар, - кўшиб кўйди Анваров томон имлаб.

Анваров тан олди ва ўзини оклаш учун бўлса керак, Барқийни газе-танинг жамоатчи мухбири эканлигини узундан-узок тушунтирди.

- Нега устозингизни лақиллатиб, пулини олдингиз, - Барқийга савол берди суд маслаҳатчиси.

- Устозимни алдаганим йўқ, - тан олмади Барқий, - унинг хотинида бир оз ҳаром пул тўпланиб қолганди, ўшани олдим, холос. Аввалги эри ҳаётини катта пулга суғурта қилиб, бу оиймтилланинг кўйнида Азроилга жон таслим қилган. Инсоф, диёнат қани? Лекин мен шунисига ҳайрон-манки, ана шундай қабих йўл тутган аёл даъвогар-у, мен бўлсам, қора курсида ўтирибман! Ёки мана бу ғалча бойваччаларни олинг! Булар пул бериб, юрист бўлишмоқчи. Жамиятга шунақа қонун ҳимоячилари керакми? Йўқ, керак эмас! Аслида қора курсига мен эмас, ана шулар ўтириши керак! Зотан мантиқ ҳам шуни тақозо этади. Демак, ё буларни ҳам жинойий жавобгарликка тортасиз ёки мени озод қиласиз!

Залда ғала-ғовур бошланди. Барқий монолог ўқишдан бир лаҳза тин олди, судья одамларни тартибга чақирди. Айбдор анча юмшоқ оҳангда давом этди.

- Муҳтарам судья, ҳурматли маслаҳатчилар! Буларнинг бири даъвосидан кечишга рози. Майли, дастлабки тушунтириш хатларини олиб, бошқасини ёзиб беришсин, сизлар ҳам ишни ёпиб кўяқолинглар. Бизга раҳм-шафқат қилинглар. Кўриб турибсизлар - баримиз ёшмиз, ёшлик эса бебошлиқдир. Мен

шоирман - халқимга керакман! Бунинг устига одамлардан олган ортиқча пулларни аҳволи ночор кишиларга тақсимлаб берганман! Гувоҳларим бор. Улар залда ўтиришибди.

Судья негадир бу гувоҳлар билан қизикмади. Яна анча тортишувлар-дан кейин хужжатларни қайтадан терговга топшириш зарур, деган хулоса-га келишди. Суд мажлиси кейинга қолдирилди.

Нихоят суд Барқийни саккиз йил муддатда озодликдан маҳрум қилиш ҳақида ҳукм чиқарибди. Бу масала бизда ҳам муҳокама қилиди. Барқийга мандат бергани учун Анваров ишдан четлаштирилди; раҳмдил муҳарриримиз уни суғурта идорасига ишга жойлаштириб қўйди.

ЎНИНЧИ БОБ

БУНИ ҲАЁТ ДЕБДИЛАР

Баъзи ижодкорларнинг мавзу излаб, командировкага чиқишлари менга эриш туюлади. Ким билсин, балки қачонлардир ўзим ҳам мавзуга ташна бўлиб қоларман. Лекин ҳозиргача бундай ҳол юз бергани йўқ: мавзуни уйимдан, кўчадан, ишхонадан, бозордан истаганча топганман.

1970 йилнинг 1-июнида биринчи фарзандимиз дунёга келди. Мен унинг номидан кундалик ёзабошладим. Газета ва радио пешма-пеш эълон қилишга киришди.

"Буни ҳаёт дебдилар" деб номланган бу асарнинг каттагина қисми "Гулистон" журналининг 1972 йил феврал сонидан чоп этилди. Муҳаррир устоз Асқад Мухтор эдилар ва у киши асарни камровлироқ қилиб давом эттиришни маслаҳат бердилар.

Кундалик боланинг дунёга келиши дақиқасидан бошланади.

* * *

"Ниҳоят, бугун, - 1970 йилнинг 1-июнь куни, нақ туш маҳали дунёга келдим. Қани, ҳаёт деганларини ҳам бир кўрайликчи, қанақа бўларкан.

Илк бор ҳис этганим - вужудимдаги зирқироқ оғриқ ва мен ҳали кў-никмаган совуқ муҳит эди. Овозим борича чинқириб йиғлай бошладим. Кимдир мени даст кўтариб олди ва илиққина сувда чўмилтирди. Фарё-димга эса ҳеч ким кулоқ солмас эди.

- Уч ярим кило, ёза қолинг, - деди каминани тарозига қўйган доя ше-ригига.

Аслида мен тўрт кило эдим. Кўра-била тарозидан уриб қолишди-я! Дунёга келибоқ, оғриқ, совуқ ва қаллобликка дуч келаман, деб ўйламаган-дим. Бундай пайтда йиғламай куласанми киши?!

- Намунча бақиради бу, - деди жавобан доя опа жеркиганнамо.

- Буни ҳаёт дебдилар, - қўшиб қўйди иккинчиси, - чидаш керак!

Сўнг мени оппоқ чойшабга ўрашди. Мазза қилиб ухладим.

Ўйғонсам, бир талай чақалоқлар орасида ётибман. Уларни сизга та-ништирдим-у, номларини билмайман-да. Зотан, номларини бу чурвақа-ларнинг ўзлари ҳам билишмайди. Чунки уларга ҳали ном қўйилган эмас-да. Дарвоқе, менинг номим ҳам жилла баҳслироқ - уйимиздагилар ҳамон бир тўхтамга келишолмай ҳалак. Агар ҳақиқатан ўғил бўлиб туғилсам, бувим - Иброҳим, дадам - Зарафшон, ойим - Улуғбек деб аталишимни иташади. Менга эса барибир.

Ажабо! Ёнимдаги қизалоқ нега чинқириб йиғлаябди экан-а! Эҳ, сен - жиззаки, йиғлоқ... Ана - бу ёнимдагиси ҳам бошлади. Демак, мен ҳам кўпчиликдан четда қолмаслигим даркор. Ҳаммамиз жўр бўлиб йиғлаётган эдик, доя опалар келишди-ю,

бизни кўп кишилиқ аравачага юклашди. Сўнг номерларимизга қараб, ойимизга улашиб чиқишди.

Онажоним мени авайлабгина бағрига босди, энтикиб кетди, қувонч-дан бўлса керак, кўзларига ёш олди. Мен мазза қилиб, сут ичдим! Она сути. Бу ҳароратли, мазали неъмат менинг бўм-бўш ичакларимни тўлдир-гач, назаримда олам мунаввар бўлиб кетди...

* * *

Кундалиқни (орадаги узилишлар билан қўшиб ҳисоблаганда) йигирма беш йил ёздим.

Ўғлим - Улуғбек қишлоқ хўжалиқ олийгоҳи ветеринария куллиётини битириб, бир қанча муддат паррандачилик фабрикасида ишлади. Мустақиллигимиз шарофати билан корхона очиб, чорва моллари учун дори-дармонлар тайёрлаш, сотишни йўлга қўйди. (Қўлингиздаги китоб-нинг хомийси - унинг корхонаси)

"Буни ҳаёт дебдилар" роман ҳолида чоп этилган. Албатта, бу асарда мухбирлик билан ёзувчиликни якқалам қилолганим қўл келди - хўжжатли воқеалар билан бадий тўқима орасидаги чегарани чеклаш пайида бўлдим.

Тагин: мен ўттизга яқин бадий ва публицистик китоблар нашр эттирдим. Лекин ўзимни: "Мен мухбирман" деб таништиришга кўникиб қолганман. Боиси - ҳаётда нимагаки эришган бўлсам, мухбирлик туфайли бўлган.

"Мен ёзувчиман - дейиш - яхши одамман, деганга ўхшаб кетади"! Устоз Асқад Мухторнинг ана шу огоҳлантиришлари ҳам шундай йўл тутишни тақозо этади.

Юқорида "Буни ҳаёт дебдилар" асарининг бош қисмидан парча ўқи-гандингиз бўлса, унинг "Обий" деб аталган охириги бобини ҳам эътиборингизга ҳавола этаман.

Аммо бундан олдин қулоғингизга айтадиган гапим бор.

Гоҳида журналистлар, ёзувчилар, актёрлар, рассомлар даврасида бўл-ганимда, улардан айримларининг ўз зурриётига ўта нописанд муносабати, совуқ меҳридан воқиф бўламан ва ранжийман.

"Шоир бола-чақа деб юрмасдан, ўзини шеъриятга бағишлаши керак!"

"Фалон актёр боласининг жасадини бир четга қўйиб, сир бой бермас-дан, ролини қотириб ижро этибди."

"Гонорарнинг пули алиментга олиними адолатдан эмас!"

Билмадим: мен ана шундай тоифаларнинг ўзларини адолатсиз, бағри-тош бандалар, деб ҳисоблаганман.

Меҳрибон ота ёки она бўлмаган киши яхши ижодкор бўлишига ишонмайман!

Ўз фарзандини яхши кўрмаган одам инсонни севиши мумкин-ми ахир?!

Инсоният қадим-қадимдан ижодкор қалбида гуманизм чўғини кўргани ва шунинг учун уни эъзозлагани сир эмас!

Тақдир мани сийлади - уч ўғил, икки қиз, набиралар дегандай... Ам-мо киши эллик ёшдан ошгандан кейин бот-бот машъум ўлим ҳақида ўй-лаб қоларкан. Бу хуррам ва хушчақчақ оламдан қўз юмаётган одам ҳам, энг аввало, оиласини ўйласа керак! Эҳтимол, фарзандларининг ҳоли не кечишидан ваҳимага тушар, эҳтимолки, шу зурриёт унинг чироғини ёқиб

ўтиришидан армонли дили жилла бўлса-да, таскин топар.

Мадомики, оила - бизнинг келажагимиз, муқаддас қаъбамиз, нури дийдаларимиз бешиги экан, унинг саодати учун курашиш ҳам қарз, ҳам фарздир!

Зурриёт.

Чумолининг инини сув босса, энг аввало, тухумини олиб қочганини кўрганмисиз?

Товуқ эса жўжалари учун жонини гаровга қўйиб, калхатга

ташланга-нини-чи?

Лайлак қанотларини ёзганча, полапонларига соя солганиничи?

Биз - катта ҳарф билан ёзиладиган Инсонмиз-ку! Комиллик қани?

Эҳ, биз - ижод аҳлининг қусурларимиз фақат шу бўлса, майли эди -я!

Ижодий мубоҳасалардан кўра ғийбатларга эш бўлишимизчи?!

Мухбирлар орасида таъмагирлар кўпайиб бораётганичи?!

Миллатпарастликчи?!

Дўстим Машраб Бобоев қадах кўтара туриб, шундай деганди:

Ҳайёмдан ичишни ўргандик, аммо

Ҳайёмдай ёзиш қаёқда дейсиз...

Бўлди!

Бас!

Чалғиб кетдим!

ЎН БИРИНЧИ БОБ

О Б И Й

Бу машъум уй ҳақида аввал ёзганман. Қуйидаги мисраларни хотирла-сангиз кифоя.

"Етмишинчи йилларнинг ўрталарида вилоятнинг мафкура ишлари бўйича котиби ўз ўйнаши билан (ҳозир мен хизмат қиладиган) Самарқанд паррандачилик фабрикаси меҳмонхонасига норасмий яъни хуфёна таш-риф буюради. Албатта, тун билан кайфу сафо, ҳалиги ишлар... Эрталаб улар

чиқавермагач, қоровул хавотирланиб, эшикни тақиллатади. Садо бўлмагач, раҳбарларга хабар етказди. Улар ҳам ошиқ-маъшуқларини ўй-ғотолмагач, эшикнинг ошиқ-маъшуғини бузишади. Кириб қарашса, бахти-қаро ўйнашлар ваннада Одам Ато билан Момо Ҳаво кийгизиб юборган либосда бандачиликни бажо келтириб қўйишибди."

Албатта, шов-шув, текшир-текшир, дегандай. Терговчилар бу юмуш билан уюшган, тажрибали мафия (етмишинчи йилларда-я) шуғуллангани-ни тахминлайди. Уларнинг фикрича, ўша гуруҳ қурбонини кузатиб юради; ваннага кирган заҳоти эса ташқаридан туриб, қувурга электр токи теки-зади.

Бу нохушликни яширишга ҳарчанд ҳаракат қилишмасин, у ҳақда, мазкур уй хусусида афсона ёки ҳақиқатлигини англаб бўлмайдиган шов-шувлар кўпайиб кетади. Жумладан, бир отахон ана шу уйнинг томида алвастилар галасини кўрганини айтиб, қасам ичади. Табиийки, ҳозир кўпчилик инсу жинсга ишонмай қўйган. Аммо отахон ўз ҳақиқатини тасдиқлашдан чекинмайди: "Бир замонлар бу ер тўқай эди: ўшанда ҳам "алвастихона" дейишарди. Улар олов ёқиб ўтиришганини, йўловчиларга эчки, чақалок бўлиб кўринганини кўплар билади", дейди.

Хуллас, бу воқеадан кейин фабрика маъмурияти турфа ҳангомалар ва маломатларга чек қўйиш илинжида уйни икки талабгорга тақсимлаб бера-ди. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, ярмига Шафиқа деган санитарка, қолганига Сабура деган кассир киришади. Аммо кўп ўтмай ана шу уйга яширинган қора қисмат Сабурани ҳам таъқиб этади: унинг шипга осилга-нича қотиб қолган жасадини кўрган одамлар сесканиб тушадилар. Фақат ўша гувоҳларгина эмас, бутун посёлка, фабрика зоҳиран хавотир тортади. Ҳангомага уч оломоннинг ҳали сўнмаган шов-шувларига кимдир бир па-қир керосин сепгандай бўлади. Кассир ўзини ўзи осганми ёки бу қотил-ликни бошқалар

қилганми - латгачайнар терговчи аниқ жавоб беролмай-ди...

Шундан кейин бу уйдан Шафиқа ҳам кўчиб кетиш ташвишига туша-ди, бехосият даргоҳга одамлар йўламай кўядилар, ҳатто кундузи ҳам йў-ловчилар ҳадиксираб ўтадиган бўладилар.

Орадан йиллар ўтиб, миш-мишлар, ваҳималар алангаси энди тин ола-ётганда, кимдир оловни пуркаб кўяди: одамлар бу кимсасиз хонанинг чи-роғи ёниб-ўчиб туриши, аллақандай баҳайбат кўланкалар изғиб юраётган-лигига гувоҳ бўлишади. Бунга ишонқирамаган раҳбарлар, милиционерлар ҳам кечкурун узокдан туриб арвоҳга ўхшаш гавдаларни кўришади: чўчиб журъатсизгина орқага чекинишади.

Тахминлар авж олади - туман, вилоятдаги казо-казоларнинг кулоғига у яна ҳам ваҳималироқ бўлиб етиб боради. Юқори доирадаги (учлик) те-лефонлар жиринглайди, кўрсатмалар, буйруқлар бўлади. "Обком ўлган уй" га куролли десант ташлашга қарор қилинади.

Операция (негадир уни "тишлаш" деб беўхшов номлашган) режасига биноан, полковник Ўрайим Тахтаев (аслида Иброҳим Тўхтаев бўлса ажаб эмас) раҳбарлигидаги ўттиз икки кишидан иборат тажрибали, жасур ми-лиционерлар кечкурун, айнан чироқ ёқилган пайтда уйни қуршовга оли-шади. Ўқ отиб огоҳлантиришгач, радиокарнай орқали мурожаат қилиша-ди: қаршилиқ кўрсатмасдан, қўл кўтариб чиқиш шартини кўйишади. Ам-мо аксу садо бўлмайди. Сунгра огоҳлантириш сифатида автоматдан ўқ узиб, дераза ойналарини чил-парчин қилишади. Тагин садо бўлмагач, га-лалашиб ичкари киришса, ҳеч вақо йўқ. Бир чеккада бўшаган шишалар, колбаса, сигарет қолдиқлари. Шундан кейин операция аъзолари ўз анди-ликлари, лакаловликларидан роса қулишади, аскиялар қилишади.

- Биз беҳуда ваҳима қилиб юрганмиз, - дейди Тахтаев, - бу ер шунча-ки қиморвозлар масканига айланган. Қолган

гапларнинг бари жохил бан-далар тўқиган сафсата.

- Ўртоқ полковник, - мурожаат қилди аскиячилардан бири, - ўттиз ик-ки тишнинг ўттиз икки иши бор, дейишади. Ишсиз қолган тишлар мана-бу қолбасани тишлаб кетаверсин.

Улар мириқиб кулишади ва лекин ашё сифатида сигарет ва қолбаса қолдиқларини ҳам қоғозга ўраб олишади.

Тинтув давом этаётган пайтда, ҳеч қутилмаганда ҳол рўй беради - бир шкафни галалашиб очишганда, ичидан букчайганича қотиб қолган мурда юмалаб чиқади. Ҳозиргина қаҳ-қаҳ отаётган азаматлар ваҳима оғушида қуролларига ёпишадилар. Кейин ўзларини босиб олиб, мурдага яқинлашишса, унинг тасмасига бир варақ қоғоз қистирилган ва негадир русча-лаб: "Тишлаш" операциясининг чаққонлари. Ноумид қайтманглар - лоа-қал шу одамнинг ...ни тишлаб кетинглар!" деб битилган экан.

Экспертиза марҳумнинг ҳам бўғилгани, ҳам отилганини аниқлайди. Мурданинг қизилўнгачидан олинган автомат ўқининг габаритлари-ю, ка-либрларини обдон текшириб кўришса ... (Ё тавба! Олам тасодифларга тўла! Ўзинг асра!) у айнан "Тишлаш" операцияси аъзоларидан бириники бўлиб чиқади. Шўрликни (исм шарифи Бўриной Бўронбоев) зудлик билан ҳибсга олишади. Яна шов-шув, ваҳима. Аммо тергов жараёнида боя-

қиш Бўриной бегуноҳлигини исботлаб беради. Аён бўлишича, боя дераза-га қараб ўқ узганлар орасида ана шу ўпкавой ҳам бўлган, ўқлардан бири шкафдан ўтиб, жасаднинг кекирдагига қадалган экан.

Бўринойни ҳибсдан озод этишади, аммо қайтиб милицияга олиш-майди: аввалги иш жойларида баднафслик қилганлиги, милицияга тасоди-фан тушиб қолганлиги аён бўлади.

Нафсиламбирини айтганда, эрталаб бадбўй товукхоналар томон шошиладиган, кун бўйи ишлайдиган, кечқурун бирор

нимарса илиб чиқишдан ўзгасини ўйламайдиган; қимматчилик, йўқчилик; амалдорларнинг ноинсофлиги ва турли ғийбатлардан бошқа мавзу, машғулот бўлмаган одамлар учун шунақа ҳангомаларнинг бўлиб тургани ҳам тузук! Бу зерикарли оламда инсон табиати янгиликка, ислохотга, қолаверса ғийбатга ташналиги табиий бир ҳол бўлса ажаб эмас.

Шундай қилиб, одамлар янгидан-янги афсоналар тўқийдиган ва бундан ўзлари ҳадиксираб яшайдиган бўлиб қоладилар. Энг ғалатиси, бу уй-дирмаларга ҳар бир киши ўз улушини қўшиб-чатиб, ваҳималироқ тус бе-ришга ҳаракат қилади.

Нима қилиш керак бундай шароитда? "Обком ўлган уй"ни текислаб ташлаш керакми?! Яхшиси, лоқайд бепарво бўлган маъқул. Охир-оқибат оломон афсона тўқишдан чарчайдику!

Назаримда раҳбарлар шундай даққоқ хулосага келишди.

Аммо фабрика аҳлини қўрқув ва хавотир билан яшашига ўчакишган ўша манфур куч тинчиб кетмади. Орадан бир неча ойлар ўтгач, аниқроғи, 1994 йилнинг 1-май куни кечкурун ишдан қайтаётган санитаркаларимиз - Зайнаб, Люда, Шафика мазкур кўчадан қўрқа-писа ўтишаётганда, қаерданам теппасида чироқлар, антеналар ўрнатилган бир жуфт чет эл машинаси пайдо бўлиб қолади. (Люданинг айтишича, иккаласи ҳам "Мерседес-Бенз") Аёлларимизнинг хавотирлари чандон ошади, аммо ле-кин ҳангоматалаблик сеҳри, янги гап топиш, тарқатиш иштиёқи ундан устунлик қилади. Машиналар айнан ўша уйнинг эшиги олдида тўхтайдилар. Ҳар бир машинадан бир аёл билан бир эркак тушади.

Шу ҳақда сўз кетганда, аёлларимиз бир-бирларига гал бермай, таъри-фу тавсифларни шунақа қалаштиришадик, бунга ишонишингни ҳам, рад этишингни ҳам билмай қоласан киши.

"Иккала жувоннинг ҳам либослари оппоқ, юзлари сулув, ҳатто қўл-қоплари, соябонлари ҳам оқ, оёқлари ерга тегар-

тегмас бўлиб юришади," дейди Зайнаб.

"Эркаларнинг шляпалари, галстуклари қоматларига ярашиқ, ораста, қўлларида нафис гулдасталар", унинг сўзини бўлади Шафика.

Эркалар аёлларнинг қўлтиқларидан назокат ила тутиб, ичкари ки-ришмоқчи бўлишганда, қаерданам Обий пайдо бўлиб қолибди. Улар Обийни ўпиб, гулдасталарни унга тақдим этибдилар.

Эртаси фабрикада бу гап бошқача оҳанг касб этди. Гўёки "Обком ўлган уй"нинг тепасида иккита тарелка (НЛО, НУЖ, номаълум учувчи жисм) пайдо бўлибди. Улар алламаҳалгача нур сочиб тургач, пастга ту-шиб, ойнаванд машинага айланишибди. Ундан либослари оппоқ икки па-рирўй тушиб, ўша ерда маст бўлиб ётган Обийни олиб кетишибди.

Энди шу гаплардан кейин Обий (Мифтахуддинов) деганимизга андак таъриф бериб ўтмасам, дилтанг бўлишингиз табиий.

Олтмишларни қоралаб қолган, ўрта бўй, ориқ бир механикни кўз ол-дингизга гавдалантираоласизми? Кийимлари уринган, ғижимланган ва бу либослар ичида ўзи ҳам уринган, ғижимлангандай, шимларига қорамой томган; ичмай турса руҳи тушиб кетадиган, бармоқлари беўхшов қалти-райдиган бу одамда иллатлар билан хислатлар чегарасини белгилаш амри маҳол.

Обийни раҳбарларимиз ёқтиришмайди, нописандлик қилишади. Саба-би, нукул ичиб юриши, интизомсизлигидагина эмас, балки амалдорларни баралла жеркиб, уларни муттаҳамлик, ўғрилиқда айблашидадир. Аммо - лекин шунга қарамай, бу одамни ишдан четлаштириб бўлмайди. Обий мастлик чоғлари кўкрагига уриб, гариллаганини кўп эшитганман: "Директор, замдиректор бўлмаса ҳам иш кетаверади, локинда Мифтахуддинов бўлмаса..." Ғалатида ўзи: товукларга дон, сув

тарқатадиган мосламалар, пулт билан ишлайдиган катакли батареялар, кондиционерларни Обийдай обдон биладиган, бузилганда, зум этмай тузатадиган уста бу орада йўқ. Мени тўғри тушунишингизни истайман: қанчадан-қанча олий маълумотли инженер, механикларимиз бор, аммо кўп ҳолларда улар лоқал ўрта мактабни ҳам битирмаган Обийнинг кўлига сув қўйишолмайди, "Незаменимый" яъ-ни алмаштириб бўлмайдиган одам йўқ" деган русча иборани эшитганми-сиз? Бизнинг корхонада истаган одамни алмаштириш мумкин, аммо арзон вино ичиб, ити билан гаплашиб юрадиган ана шу кўримсиз механикнинг ўрнини ҳеч ким босолмайди.

Худо кўрсатмасин, бирорта транспортер ишламаса ёки бинода ҳаро-рат пасайиб ёки кўтарилиб кетса, унумдорлик тушишини; товуклар, жў-жалар оммавий нобуд бўлишини яхши билган ишбошиларимиз Обийни топиб келиб, айтганини муҳайё қилиб туришади.

Обийнинг ити Жет лақабли бўлиб, испан коллиси зотига мансуб. Тумшуғи узун, сержун. Жуда вафодор. Обий маст бўлиб йиқилиб қолса, соатлаб уни кўриқлаб ўтиради. Хўжаси бирор кишини ёки буюмни кўр-сатиб, "Охраняй!" деса бас - унга ҳеч кимни йўлатмайди. Жет соҳибининг табиатини яхши билади, у ҳам катта-кичик бошлиқларни хушламайди, уларни кўрганда, ўзини чеккага олади. Обий билан мулоқотда бўлиб турадиган оддий одамлар олдида эса кейинги оёқларида тик туриб, эрка танбалик ила таъзим қилади, эркаланиб мурувват кутади. Шунда унинг кўзлари бегуноҳ болакайнинг нигоҳларига жуда ҳам ўхшаб кетади. Хўжаси унга сўз қотганда, гапини маъқуллагандай бош тебратиб турганига кўп гувоҳ бўлганман.

- Сен итсан, - деди у бир куни жониворга қараб,- кўп нарсаларнинг фаҳмига етмайсан. СССР пайтида бир шиша "Чашма" бир сўму қирқ тийин эди. Бир сўму қирқ тийин-а! Мен аллақачон Мексикага кетардим, аммо сен - тулкитумшукни

ташлаб кетолмадим. У ерда сени яккалашади. Бу ерда мени сиғдиришмайди-ку! Шунга ўхшаш. Лекин ишлари тушса, дум тебратиб туришади. Эркак бўлиш керак! Мифтахуддинов - мард! Бизнинг амалдорлар бир-бирини тишлаб олиш пайти келгунча ялаб-ялақаб турадиган тоифадан. Сен ундай қилмайсан, аммо ўлгудай соддасан. Мен энди ичмайман, десам - ишондинг! Мен эса сен шўрликни алдаган эдим. Ишонма! Юр, кетамиз. Во...

Бу одам билан биринчи бор танишганим ҳақида ёзмоқчиман. Товуқ нурусини чиқарадиган тасма - транспортер ишламай қолгач, зона бошли-ғининг кўрсатмаси билан уни излаб, ётоқхонага бордим. Обий ҳам, ити ҳам нохушгина кутиб олишди. Илтимосимни айтгач, чол гап сотишга ки-ришиб кетди.

- Мифтахуддинов бўлмаса, ахволларинг вой! Бир куни директорнинг ўзи келди. "Комиссия келаяпти, кормоцех ишламаяпти", деди. "Бормай-ман!" дедим. "Нима талаблар бор" сўради. Во, дедим, гапни ана шундан бошлаш керак эди. Биринчидан, ётоқда мени яккалашаяпти - "обком ўл-ган уй"ни берасиз, ўша ерда яшайман. Иккинчидан, любой зонага кириб, тухум, товуқ олишга рухсат керак. Учунчидан, жасорат кўрсатмаса, иш кетмайди, дедим. Дарҳол тушунди - шофёрига имлади. У бирайўла тўртта "Жасорат" виноси олиб келди.

- Юринг, мен ҳам тўртта олиб бераман, - унинг сўзини бўлдим.

Биз йўлга тушдик, Жет ортимиздан эргашди. Обий товуқхонага кир-ди-ю, қўлини чўнтагидан ҳам чиқармай:

- Транспортер жойида, трансформатор бузилган: монтёрни топиб кел, - деди. - Мен токка қўл урмайман!

Индамай монтёрни излаб кетдим.

Тахминан икки кунлардан кейин Обийни чойхонада кўриб қолдим. Четлаб ўтиб кетишни мўлжаллаётганимда, танбеҳ бериб қолди.

- Сен ҳам келажакда каттакон бўласан. Амалдор дегани -

катта ит де-гани. Лекин Мифтахиддинов...

- ...ягона одам, - унинг сўзини бўлдим.
- Нима дединг, - гапим ёкиб тушди.
- Сиз незаменимый одамсиз, устоз!

Ширин такаллуфдан Обий ийиб кетди. Бир нималар демоқчи бўлиб жилмайди.

- Сен мени мақтама, - деди аллақандай таъмали оҳангда, - ёрдам бер.

- Нима керак?
- Чўнтагимда бир тийин ҳам йўқ.

Бу одам зарур бўлиб қолишини чамалаб, қўлига бирор шиша араққа етадиган пул тутқаздим. Обий буни кутмаган эканми, беҳад қувонди. Ам-мо вазият ва оҳангни батамом ўзгартириб, пайдар-пай гапира кетди.

- Молодец! Хўш, ҳаётинг қалай? Сени қийнашмаяптими? Получкада оласан. Балки кейинроқ оларсан...

Ундан кейинги учрашувимизда гапимиз алламаҳалгача ковушмай тур-ди. Назаримда у қарзни қисташимдан хавотир тортди, мен бўлсам, тагин пул сўрашидан чўчидим. Кейин мастларга хос гариллашга тушиб кетди.

- Дунёда энг буюк миллат - татар халқи. Сен билмайсан - боласан. Йигирманчи, ўттизинчи, қирқинчи йилларда мактаблар, техникумлар, институтларда татар муаллимлар ишларди. Савод ўргатарди. Буни эсдан чиқармаслик керак!

- Ўзбек халқи...

- Мақтанма, - сўзимни кесди у, - Ўзбекистондан ёки бошқа республикалардан Америка қитъасида машҳур киноюлдуз чиққанми?

- Эҳтимол чиққандир.
- Йўқ! Биздан эса чиққан!
- Ким?
- Қўй! Во!

Назаримда чалғиб кетдим. "Обком ўлган уй" хангомалари ҳақида га-пираётгандим. Аммо Обий ҳозир ўша ерда яшаётганини ҳисобга оладиган бўлсак, мавзудан унча узоклашмаганимиз аён бўлиб қолади.

Бу галги учрашуда ана шу саволларимга жавоб изладим.

- Устоз, - дедим такаллуф ва муруват ила, - камина сизнинг шоғирдин-гиз. Сиз - буюк миллат вакили.

- Мақсадга ўт, - мухтасар қилди у.

- Уйингизга коинотдан келган меҳмонлар...

- Бу ҳақда сўрама, - ёқинкирамади у.

- Лекин ўша қизларни ҳаддан ташқари гўзал дейишябди.

- Ким?

- Кўрганлар: Зайнаб, Люда...

Шу тобда Обийнинг чехрасида зоҳирий бир мамнунлик, қониқиш ҳиссини илғагандек бўлдим. Демак, гап бежиз эмас. Обийнинг айнан ўша жойини қашлашда давом этдим.

- Қизларнинг либослари оппоқ, ўзлари ҳам оппоқ экан.

- ...

- Бунақасини бизда ҳеч ким кўрмаган эмиш.

- Ҳа, - чидаб туролмади Обий, - улар чиройли...

Демак, гаплар беҳуда эмас. Бир лаҳзалик сукунатдан кейин давом этдим.

- Қизларнинг ўзга сайёрадан келганига ишонмай турибман...

Обий хушёр тортди.

- Қўй, бу гапларни!

Шу билан суҳбатга нуқта қўйилганди. Аммо сирни батафсилроқ би-лишга бўлган ташналигим оловланиб қолаверди.

Орадан бирор йилча вақт ўтди. Биз Обий билан апоқ-чапоқ бўлиб кетдик. Ҳалиги асрордан сўз очмаса ҳамки, имкон қадар тухум, гўшт го-ҳида вино билан сийлаб турдим.

Бир куни у мени атайин излаб келиб қолди. Бунақаси

бўлмасди. Му-ҳим гапи борлиги - жиддийлашган киёфасиданок сезилиб турарди.

- Улуғ, сен менинг шогирдимсан-а?!

- Шундай, устоз.

- Сенга айтмоқчи бўлган гапим жуда муҳим: уни ҳеч ким билмаслиги керак, - деди атрофга аланглаб.

- Хотирингиз жам бўлсин, устоз.

- Эртага мен туғилган кун.

- Табриклайман! Биринчи май байрамида дунёга келган экансизда. Мукаррам баҳорда.

- ...

- Бизга нима хизмат бор? Камарбаста шогирдингизмиз. Ҳеч тортин-манг!

- Жуда-а нозик меҳмонлар келади.

Ёдимга лоп этиб, ўтган йил айни шу куни қадамранжида қилган ва ташрифи анча-мунча хангомаларга сабаб бўлган меҳмонлар тушишди.

- Биз ҳам нозик қилиб кутиб оламизда, - дедим мамнунлик ила.

Орага мавҳум сукунат чўқди. Кутилмаганда унинг дийдаларига ёш қалқиди, аллақандай дарди янгиланган аламзададай йиғлайбошлади. Мен бу одамни ҳеч қачон бу ҳолда кўрмаган эдим. У алам билан ўқсиб йиғлар ва ҳар гал елкалари силкиниб кетарди. Саросималаниб қолдим. Бирор нима деб оутмоқчи бўлганимда, ўзи сўз бошлади.

- Мен дуракман, Улуғ! Номуносиб отаман! Ичкилик ҳароб қилган но-шуд бандаман! Уяламан, биласанми ўз аҳволимдан. Куёвларим олдида... Номус қиламан. Қизларим ҳам ор қилишади бу ҳолатимдан. Лекин сир бой беришмайди. Мен бўлсам, барини сезиб тураман. Ҳаммасига ўзим сабабчиман!

- Азиз меҳмонлар келадиган бўлса қувониш керак, - тағин далда бер-моқчи бўлдим.

Биз тагин жимиб қолдик. Вазиятнинг ўзи шуни тақозо этган эди.

- Аҳвол ночорлигини биласан-а, Улуғ, - дардини очабошлади Обий.

- Ҳеч гап эмас, бугуноқ санитар қизларни юбораман: уйингизни тоза-лаб, жиҳозлаб беришади. Мана бу диван, стол, стулларни ҳам олиб бора-миз!

- Тўхта, - хушламайгина сузимни кесди у, - санитарларни қўй. Улар гапни кўпайтиришади. Ўзимдан қолар иш йўқ. Сен майда-чуйда оббор-санг, бирорта кастюмингни бериб турсанг бас. Куёвларим билан тани-шиб ол. Уларнинг калласи ишлайди.

Мен учун аксар асрорлар равшанлангандай эди. Обийнинг айтишича, катта қизи Мексикада кино юлдузи экан.

- "Дикая роза"да ўйнаганди - кўргандирсан.

- Бош ролдами?

- Ҳа-да. Балки бош ролдамасдир. Ким билади. Эри элчихонада иш-лайди, ўзи испан.

- Кичкинаси, - қизиқшим сўнмасди.

- Куёвимни сўраясанми? Ўзбек. Тошкентда қайбирам министрнинг ўринбосари эди. Каттакони билан келишолмай, кетиб қолди.

Унинг ҳикоя қилишича, хотини рус бўлган экан. Улар бирга яшай олишмабди (ичкилик сабаб бўлса керак). Хотини қизларини олиб, Мос-квага кетиб қолибди. Қизлар "Халқлар дўстлиги" университетига кириш-ган экан, куёвлар билан ўша ерда топишибди. Аёл гоҳида Мехикодаги гоҳида Москвадаги қизиникида (шоҳона) яшармиш.

Эртаси Обийниқига борсам, йўлақларга сув сепиб, супуриб, атроф-ларни ҳам эпақага келтириб қўйибди. Хона имкон қадар жиҳозланган, стол устида мевалар, турли шишалар тартиб билан териб қўйилганди. Обдон ювинган, соқолларини тарашлаган, ораста либослар кийган Обий-ни дафъатан кўрган киши танимай

қолиши аниқ эди.

Меҳмонлар анча ҳаялликдан кейин арбобларимиз миниб юрадиган, номер рақамларидан кейин СНО деб ёзиладиган "Волга"да келишди.

Мавзудан андак чекиниб, ва такрор бўлса ҳам шаҳарда ана шу уч ҳарф устида бўлиб турадиган хангомалар, мутойибалар хусусида тўх-талмоқчиман. Бу ердаги амалдорлар (оддий халқдан ажралиб туриш учун бўлса керак) хизмат машиналари СНО номерли бўлишига саъю-ҳаракат қилишаверади. Начора "оддий халқ" ҳам қочириқ ва кесатишларга мойил бўлади - улар СНОни Самарқанднинг нотанти одамлари деб шарҳлашади. Мабодо даврада амалдорлар ёки уларнинг гумашталари бўлса, андак юм-шатиб, Самарқанднинг нозик одамлари, дейишади.

Хуллас, СНО номерли машинадан, аввал шофёр ёнида ўтирган, қапа-лакнусха бўйинбоғ боғлаган киши тушди-ю, тавозе билан орқа эшикни очди, инглизчалаб алланима деди. Орқа ўриндикдан ўттизларни қорала-ган, новча, тийран кўзли эркак тушди, менга қўл чўзди, ўзбекчалаб са-ломлашди. Бу одам Обийнинг кичик куёви эканлигини дарҳол сездим. Мулоқотимизга гувоҳ бўлган унинг ажнабий божаси ҳатосини тuzатган бўлди - мен билан саломлашиб, алланима деди. Шундан кейин кабинадан гул кўтарган икки жувон тушди. Улар ҳаворанг плашч, аёллар шляпасини кийиб олишганди. Бу икки навжувон Обийнинг қизлари эканлигини таъкидлаб ўтмасам ҳам бўлади. Буларнинг қайбири ўша кино юлдузи эканлигини фарқлаш илинжида ўғринча қараб олдим, аммо ўзимга таниш бирорта белгини илғайолмадим. Қизлар жуда ўхшаш ҳам эди, улардан бири фақат оқ қўлқоп кийгани билан ажралиб турарди, холос. Улар менга умуман эътибор беришмади, Обийга отилиб, уни ўпишди, кўзларига ёш олиб, алланималар дейишди.

Биз ичкари кирдик. Жувонлар ёстаниб ўтириб, йўл азобидан моно-лог ўқишга киришди. Шу орада Обий мени меҳмонларга

таништирди.

Маълум бўлишича, мексикалик меҳмонлар икки кун олдин Москвага келишган экан. Кейин Самарқандга учадиган самолёт рейси кечикибди. Салондаги тартибсизлик, санитарияга зид ҳолатлар меҳмонларга ўтириш-мабди. Уларга узатилган кофе ва таомларнинг усти ёпилмаганлиги, савдо-гар йўловчиларнинг маданиятсизлиги ҳақида сўз кетди.

Ўзбек куёв амалдор дўстидан хизмат машинасини (ҳозир ташқарида турган) сўраган экан, у ҳам кечикиб келибди.

Бир пиёладан чой ичиб олгач, жувонлар сирлигина қилиб, алланима-ларни таклиф қилабошлади. Куёвлар бир-бирлари билан кўз югуртириб олгач, хайрихоҳ бош силкишди ва Обийдан рухсат сўраган бўлишди.

- Бирорта ресторанга бориб ўтира қолайлик.

У индамади. Назаримда унга барибир эди. Қаерда бўлса ҳам қизлари-нинг дийдорига тўйса кифоя.

- Самарқандда энг яхши ресторан қайси, - савол берди куёв бу гал мен томон ўгирилиб.

- "Интурист", "Юбилейний" билганимча жавоб қйтардим.

Кўп муҳокама бўлмади - машина рули "Интурист" томон бурилди.

Ресторан катта залининг жуда ёруғлиги, қандилларнинг турли ранг-ларда жилоланиши, чор тарафдаги ганж ўймакорлигининг бетакрор нақш-лари, анвойи гуллар, шинамлик; официант йигитларнинг башанг кийимлари, тавозелари дилимизга илиқлик бахш этди.

Куёвлар зал мудирини дараклашди, унга алланима деб шипшишди. Ажнабийлар чўнтагидаги ҳидни олган чакқонлар чаптастлик билан жой ҳозирлашди, стол устини ноз-неъматларга тўлдиришди.

Опа-сингиллар биздан узр сўраб, бир неча дақиқага жавоб олишди. Фурсатдан фойдаланиб, кичик куёвга саволлар бердим.

- Сизнинг рафиқангиз ҳам санъаткорми?
 - Йўқ, у - иқтисодчи. Опаси - кино юлдузи.
 - Қайси фильмларда кўрганимни яхши эслолмаяпман
- У бир зум мушоҳада қилиб олгач, давом этди.

- "Раққосанинг қисмати" фильмида бош ролни ўйнаб, "Олтин нилу-фар" мукофотини олганди. Шунинг ўзи таъминлайди буларни. Бу фильм ҳали бизда дубляж қилинмаган. Ундан олдин "Бойлар ҳам йиғлайди" фильмида Сара ролини ижро этганди.

Ҳадемай жувонлар батамом ўзгача либос ва кайфиятда пайдо бўлиш-ди. Енгилгина пардоз уларнинг чехрасини батамом сулувлаштириб юбор-ганди. Бағоят ингичка қилиб сурма тортилган қошлар, шафтоли гулини ёдга солувчи яноқлар; оппоқ, яланғоч елкалар ўзра паришон сочилган тиллоранг сочлар... Дудоқлар ва билакларнинг нафислиги, лаблардаги куюққина помадалар, садафранг тишларни таърифламай қўяй. Татар ва рус қонлари қоришмасидан бунёд бўлган бу беназир вужудлар пардоз туфай-лигина эмас, табиатан бағоят нозанин бўлишгани учун, ҳатто ҳис-туйғула-ри ўтмаслашиб қолган киши ҳам беихтиёр тамшаниб қўйиши турган гап.

Мен Сарани дафъатан танидим. Гарчан опа-сингиллар бир хил (оп-поқ) либосда ва эгизакдек ўхшаш бўлишса ҳамки, тасаввуримда унинг сўзлари, ҳаракатлари қайта тикланди.

Биз ҳушомадлар қилиб, уларга жой кўрсатдик.

Биринчи қадах, албатта, ана шу ўтиришнинг бош сабабчиси - Обий учун кўтарилди.

Катта куёв музикачилар олдига бориб чулдиради, таржимон ҳам то-пилди ва унинг муддаосини тушунтириб берди. Машшоқлар бош силкиб, розилиklarини билдирдилар, сўнг айрим чолғувчиларни алмаштирдилар, баҳслашиб, созларни қайтадан жўр қилишди.

Кўп ўтмай нотаниш, аммо дебочаси биланок дилни

энтиктирувчи оҳанг сел бўлиб оқа бошлади. Виолончел, флейта ва яна алланималар жўрлигидаги бу куй шарқ ва ғарб оҳанглариининг бетакрор уйғунлиги эди.

Айрим фильмларда Мексика тангоси, лўлилар, испанлар рақсидаги гоҳи-да сокин, гоҳида кескин ҳаракатларни кузатиб, ҳайратга тушган дамла-римни эсладим.

Шу пайт нигоҳларимиз Сара (уни шундай деб айтақолай) билан тўқ-нашди ва унинг қорачуқларида нур ялтираб кетгандай бўлди. Вужудида исён ўйғанаётганди бу нозаниннинг! Чунки қадрдон оҳанг зўр бериб, дав-рага чорлар, фақат ҳаёми, андишами унинг ҳарир этакларидан тортиб тургандай эди.

Сара жўшқин туйғуларини ортиқча жиловлолмади: яланғоч кулочла-ри, дастпанжаларини кенг ёзиб, ўртага тушди. Аввалига унинг ҳаракатлари батамом эркаклар рақсини эслатди менга. Бағоят кўҳли бу гулчехрага йигитлар рақси бунчалик ярашишини, худо ҳаққи, ҳаёлимга ҳам келтирмагандим. Эҳтимол, айрим жувонларда эркакларга хос қатъият, жасоратни кўриб, тасанно айтган дақиқаларингиз бўлгандир?! Ана шундай ҳолат оғушида эдим мен.

Кейин эса оппоқ, чиройли оёқлар оҳангга ҳамоҳанг рақс қилабошла-ди. Улар аввал секин, сўнг тезроқ полга урилиб, ноғораникига ўхшаш са-до чиқарабошладилар. Зал жонланди - нигоҳлар жиддий аммо сеҳрли ву-жудга қадалганди.

Сиз "қайроқ" рақсини биласиз, албатта. Бунда раққоса бор вужуди билан ўйинга тушган ҳолда, ҳовучлари орасидаги тошларни ҳам сайратиб юборади. Машшоқлар ритми, нотасини бузмай, баръакс уларни тўлдира-ди, мадад беради.

Океан ортидан ташриф буюрган бу ораста кино юлдузи эса айнан пошналари билан янги куй яратар ва бу ҳамоҳанг овоздан ўзи ҳам сармаст давра айланарди.

Қарсақлар, қийқириклар янграй бошлади. Шуниси ғалатики, унинг ўзи ҳам туйғулари жунбўшга келганда, ҳамоҳанг

қийқирар ва бу ҳам дил-ларни зохиран ларзага солар, сармаст кайфиятларни тагин оловлантирарди.

Бу орада биз раққосадан деярли кўз узмаган ҳолда, шундай қудратли санъатни бизга мерос қилиб қолдирган яхши одамлар учун қадахлар кў-тардик. Ҳадемай кайфим ошди - кўз ўнгимда сарҳадсиз океан, сохилга бир меёрда урилаётган тўлқинлар, денгизчилар, негрлар гавдаланди. "Ин-турист" ресторани уммон ўзра чайқалиб-чайқалиб сузаётган кемага менг-зарди.

Эҳ, бетакрор эди буларнинг бари!

Эҳтимол, менинг бу дунёқарашимни айбга йўярсиз. Ўрта мактаб ва институтда русча ўқиганим сабабми ё бошқа нарсанинг таъсирими Евро-па, Америка қитъаси нодир оҳанглари азалдан яхши кўраман.

Айбласангиз ҳам майли, Тошкент телевидениесидан кўра Москва ка-налларини ёқтираман.

Бунинг учун бот-бот дашномлар ҳам эшитиб тураман, аммо начора...

Майли, рақсга қайтайлик. Ажабо, нечун одамлар боқийликни байроқ қилиб, ўлмас оҳанглар, рақслар яратадилар: тагин хайкаллар тиклайди-лар, китоблар ёзадилар? Ўлимга, Азроилга қасдма- қасд шундай йўл ту-тишади, деб ўқигандим аллақерда.

Ўлим - ҳақ, дейишади. (Кўп ҳолларда у ноҳақ ҳам бўлади) Қаттол Азроил гадони ҳам, президентни ҳам аямайди. Мана шу раққосани шўх-шодон қийқираётган (фақат ўзбек, тожик эмас; рус, инглиз, япон ва бош-қалар бор булар орасида) хушчақчақ оломонни худди гул дасталангандай қайчилаб кетиш аламли, албатта.

Лекин одамлар ҳам ожиз эмас! Қани Азроилнинг кучи етса, улар яратган санъатни ўлдириб кўрсинчи!

Ҳамма нарса вақтдан, аниқроғи, ўлимдан кўрқади, дейишади. Лекин вақт ё ўлим ҳам боқий санъатдан чўчиса ажаб

эмас!

Фалсафабозлик қилганим учун узр. Эҳтимол, бу ичкиликнинг таъсири бўлса....

Аслида, ҳар қандай санъатни, айниқса рақсни сўз, фалсафа билан изоҳлаш, ифодалаш мушкул. Уни фақат мириқиб томоша қилган киши ютади. Келинг, биз ҳам томоша қилайлик!

Жувон ҳамон одамларнинг завқига завқ улашиб, давра айланарди. Дафъатан кескин ҳаракатлар, манёврлар ўрнини "Танавор" ёки "Муно-жот" тушаётгандай сокинлашиш эгаллар, раққоса юзида ғамзами, дардми зоҳир бўлар, бундай лаҳзаларда ўкинган вужудни кўчгинг, овутгинг, ша-каргуфторликлар қилгинг келарди.

Ногаҳонда, ҳаяжонли нигоҳларим Обийга ва унинг иккинчи қизига тушди. Обийнинг кайфи баланд эди, официантга ана шу раққоса, яъни Мексика кино юлдузи унинг қизи эканлигини ифтихор ила уқтирарди. Сўнг ёнидаги қизи томон имлаб, алланималар деди. Қизи эса шоҳисталик ила опасининг хиромон ҳаракатларини беҳудуд ҳавас, ташналик ила то-моша қилар, завқдан қорачиқлари ёнар, нимадандир сескангандай бўлиб кетар ва бундай лаҳзаларда дуркун кўкси силкиниб кўярди.

Рақс - бетакрор санъат. Аммо уни томоша қилабилиш, ҳайратга ту-шиш ҳам ҳунар эканлигига имон келтирдим ўшанда.

Назаримда айнан ана шу мусиқа санъатида ҳали фанга аён бўлмаган асрорлар анчагина. Биргина мисол келтирмоқчиман. Синглим Моҳинбо-нунинг атиги бир ёшли қизчаси (Ситора) бор. Радио, телевизордан шўх-роқ оҳанг янграб қолгудай бўлса, билаклари, бармоқларини ҳамоҳанг теб-ратиб, чунонам рақсга тушадики, ажабланмай илож йўқ. Ахир, ҳали гапи-ролмайдиган, тик туролмайдиган қизча-я! Эҳтимол бошқа барча санъат-лардан фарқли ўлароқ, Одам Ҳаво билан Момо Ҳаво қонимизга сингди-риб юборгандир, генларимизда бордир бу ҳиссиёт?!

Рақс санъатининг олий босқичи - муз устида балетни томоша қил-ганмисиз? Раққосанинг ўз жуфти билан (муз устида сирғаниб юришнинг ўзи бир мўжиза) гоҳида сокин, гоҳида кескин ҳаракатларини кузатиб, юрак ҳовучлаганмисиз?

Бу гапларни беҳуда айтаётганим йўқ. Инсоният имкониятлари беҳу-дуд эканлигини намойиш этадиган ана шу санъатга ҳам лоқайд қарайди-ганларни кўрганман. Дарвоқе, бу мўжизани фақат кўнглида завқи бор одамгина идрок этиши мумкин.

Ичкилик сеҳрими, туйғулар жумбўшими - ҳамон давра айланаётган Сара назаримда муз устида сирпанаётгандай бўлиб кетди. Ўрнимдан ту-риб, аввал оёғим остига термулдим, кейин уни томоша қилаётганлар са-фига кўшилдим. Назаримда сармаст оломон даврада машҳур Мексика юл-дузи ўйнаётганлигини сезиб қолганди. "Виктория!" "Мария!" "Сара", де-ган мурожаатлар янграйбошлади. Кимдир инглизчалаб: "Яшасин, Мекси-ка!" деди.

Оҳанг авж пардаларга кўтарилди. Раққоса кескин сакраб, қийқирди. Шунда унинг этаклари кўтарилиб, оппоқ кўйлагига қарийб ҳамранг сон-лари кўриниб кетди. Бир йигит (ўзбек ёки тожик бўлса керак) Саранинг устига хазонрезгидай қилиб пул сочиб юборди. Қайдандир болакайлар пайдо бўлишди, кейин ошпазлар, официантлар оч эчкилардай пул териш-га тушдилар. Ит эгасини, мушук бекасини танимай қолди

Бу ҳол негадир раққосанинг завқини сўндирди. У ўйинга яқун ясади.

Орадан бир неча дақиқа ўтиб, чолғувчилар ўзга оҳангни бошлагач, шеригим (кичик куёв) тоза ҳавога чиқиб келишни таклиф этди. Бу маъ-руф одам билан бўладиган бир неча дақиқалик мулоқот тасаввурларимни ағдар-тўнтар қилишини ва охир-оқибатда ҳаёт йўлимни бошқа ўзанга бу-риб юборишини хаёлимга келтирмагандим ўшанда. Унинг теран мушоҳа-далари,

сиқиқ ва радикал мулоҳазалари онгимга тоза ҳаво бўлиб кирди.

Сухбатдан шу нарса аён бўлдики, у аввал республикамизда министр ўринбосари бўлиб ишлаган экан, кейин катталар билан келишолмай, Москвага кетиб қолибди. Раҳбарларимизни, жумладан вилоят ҳокимини ҳам яхши биларкан, аммо уни мактамади, бўш-баёвликда айблади.

- Қайси куни кабинетда гаплашиб ўтиргандим, бир киши важоҳат ила кириб келди. Кейин билсам, ишдан олинган ҳокимлардан бири экан. "Менга иш топиб берасан!" деди сан-санлаб. "Халқнинг ҳисобидан ҳаша-матли иморат қурмаслик керак эди", деди буниси. "Ўзинг кўрмаяпсан-ми!" ўшқирди у. Билдимки, тили қисик.

- Ҳа-да, асосий ишлар қолиб кетаяпти, - қўшилдим, - Самарқанддаги заводлар бирин-кетин тўхтапти, буёғи ишсизлик...

Шундан кейин мавзу беихтиёр менинг тақдиримга кўчди. Аввал фаб-рика ҳақида сўради.

- Қарзга ботганмиз. Уч миллион сўмга яқин.

У надомат ила сарак-сарак бош тебратди ва давом этди.

- Бўғзигача қарзга ботган бундай афтодаҳол хўжайинга хизматкор бўлиш - арзимайдиган иш. Бизда бу фабрикаларнинг келажаги йўқ. Катта фабрика, заводлар фақат қудратли мамлакат учун керак!

- Дори-дармон йўқ, озиқада калория жуда паст, - давом этди.

- Агар сотишса, бирорта корпусини харид қилиш керак, - деди маслаҳат оҳангида, бир дақиқалик сукунатдан кейин. - Қарз керак бўлса, мен ёрдам бераман.

Унинг валламатилиги меҳримни жўш урдирди.

- Бу - дилимдаги орзу, - хаяжонимни яширолмадим, - аммо бу конце-лярия каламушлари хусусийлаштиришнинг бориб турган душманлари-ку!

- Биладан, - надомат чеккан бўлди у, - айнан шу масалада

келишолмай - кетганман. Барибир сотишади, аммо вақтни беҳуда совиришгани қолади. Мустақиллик эълон қилинганига олти йил бўлаяпти!

- Мен ўттиз минг товук сиғадиган корпуслардан бирини олардим. Дон билан дорини ернинг остидан бўлса ҳам топардим. Оғайниларим, дўстла-римни ишга қўярдим, уларга яхши ҳақ тўлардим...

- Мадомики сотишмас экан, бу ердан кетиш керак, - ўйчанлик билан маслаҳат берди меҳмон. - Бизнесга! Умр беҳуда ўтмасин!

Худо ҳаққи, бу ҳам дилимдаги сархуш сароб эди. Аммо ветфақда беш йил ўқиб...

- Ветеринария соҳасида ҳам бизнес қилиш мумкин, - фикримни ўқ-қандай давом этди суҳбатдошим. Масалан, фирма очиб, Россиядан дори-дармон олиб келиш, чет эл фирмалари билан боғланиш мумкин. Савдо ёмон бўлмас... Кейинчалик шу ернинг ўзида дори тайёрлаш...

Ҳидояткорлик бор эди бу зукко одамнинг гапларида. Биз тагин жи-миб қолдик. Хаёлларим чувалашиб кетди.

- Самарқандда ветаптека борми, - сўради у.

- Йўқ. "Госветснаб" бор, аммо у ерда ҳеч вақо йўқ.

- Тем более...

Индамадим. Бирор тўхтамага келишим учун фурсат керак эди.

Биз ичкари кирдик. Энди кўзимга ҳеч нарса кўринмас, ҳатто Сара ҳам эътиборимни тортмас, фикру зикрим бояги таклифдан алғов-далғов эди, аниқроғи, ҳозиргина сепилган уруғ ниш уриб, мени безовта қилаёт-ганди.

Тагин икки соатлардан кейин биз аэропортга чиқдик. Бу ерда Сара мендаги ўзгаришни сизди, шекилли, беихтиёр гаплашди.

- Айтингчи, Самарқанднинг ўз конституцияси борми?

Бир лаҳза каловланиб қолдим. Савол анчайин тумтоқ бўлиб туюлди хаёлимда. Лекин Мексикада ҳар бир штатнинг ўз конституцияси, парла-менти борлиги ёдимга тушиб, барини тушундим.

- Йўқ, Самарқанд штат ёки давлат эмас, вилоят.

- Барибир конституция керак. Чунки бу ерда миллат ва обидалар кўп.

Шу тобда сиёсат ҳақида сафсата сотишга заррача тобим йўқ эди.

Гап ўзанини, беихтиёр бошқа томонга бурдим.

- Санъат ҳар қандай сиёсатдан устунлигини намойиш қилдингиз. Сиё-сатчи ҳар қанча зукко бўлса ҳамки, уларни ҳамжиҳат қилолмайди. Сиз турли миллат вакиллари...

- Сиёсатда бир нақл бор, - сўзимни кесди у, - ёшликда экстремист, кексаликда компромист бўлмаган одам нормал эмас. Раққоса ҳам шунга ўхшаш. Фақат ёшлигида... Боксчига ўхшаб... Кейин тамом. Боксчи - тре-нер бўлади, раққоса - балетмейстер. Ҳарҳолда бизнинг Америкада шундай.

Хайрлашиш олдидан қизлар, куёвлар менга илтифотлар қилишди, Обийдан бохабар бўлиб туришимни сўрашди, визиткалар беришди. Чол қизлари билан хайрлаша туриб, кўзларига ёш олди.

Такси тутиб, Обийни ўша машъум "обком ўлган уй"га олиб келдим. Жет бизни кўриб, беҳад қувонди, оёқларимиз остига чалқанча ётганича, мурувват кута бошлади.

- Сен итсан - ҳеч нарсани билмайсан, - унга сўз қота бошлади Обий, - бу дунёда ёмонлар бирлашади, яхшилар эса... Во! Шунга биласанми? Бу-гун ичмасам, бўлмасди. Энди оғзимга олмайман. Балки оларман...

Уни бир амаллаб ичкарига олиб кирдим. Безатилганича бир зайлда турган столни, айниқса кўзни ўйнатувчи шишаларни кўриб, чехраси та-гин ҳам очилиб кетди.

- Улуғ, мени ҳурмат қиласанми...

Жавоб қайтармадим, уйга айтмай чиққаним учун жуда шошилаётган эдим. Чала-чулпа хайрлашиб, ташқарига чиқсам, аллақандай кўланкалар юрибди. Мазкур кўча ва уй ҳақидаги олди-қочди гаплар ёдимга тушиб, юрагим увишиб кетди. Ўзимни қайта ичкарига олиб, деразадан кузатсам: таниш қиёфалар: директор ўринбосари, участка милиционери, халқ демократик партиясининг фабрика бўйича саркотиби. Ажабланиб, ташқари чиқишим билан улар мени ўраб олиб, хавотирона саволга тута-кетишди.

- Раҳматов, - одатдагидек фамилиямни айтиб, мурожаат қилди партия маъмури, - ҳаммаёқда дув-дув гап - бошқа қитъадан (сайёрадан демоқчи) меҳмонлар келибди.

Нима дейишни бир лаҳза ўйлаб турдим. Нафсиламбирини айтганда, бу миждов безбетни жиним суймасди. Фабрикада унинг лақаби Баёнкул. Бирор товукбоқарни иккита тухум билан тутса ҳам, кабинетига олиб кириб, "Баёнот ёз!" дейди. Қитъа билан сайёранигина эмас, баёнот билан тушунтириш хатини ҳам фарқлай олмайдиган тунг-у такаббур одам. Шунинг учун қувлигим тутди.

- Ҳа, меҳмонлар келишди - мен улар билан бирга эдим, - дедим.

Учовлари ҳам менга яқинлашиб, гапнинг давомини эшитишга оши-қишди. Жим тураверганим учун милиционер тергаб қўйди.

- Гапиринг!

- Нимани?

- Қанақа одамлар экан, нималар дейишди?

- Уларга ваъда бериб қўйдимда - ҳеч кимга оғиз очмайман, деб.

Маъмурларнинг ҳафсалалари анчайин пир бўлди.

- Идорага юринг, - деди ниҳоят "зам", - директор кетмай

ўтирибдилар. Ўзлари билан гаплашинг.

Ҳозир бош тортсам, милиционер жоҳиллик қилиши (мастлигимни рўкач қилиб, тегишли жойга олиб кетиши) мумкинлигини ўйлаб, уларга эргашдим. Йўл-йўлакай сўз котиб, мендан гап олмоқчи бўлишди, аммо қайсарлигим баттар тутди.

Директор кетиб қолганми ёки бирор юмуш билан чиққанми - ҳарқа-лай кабинети бўм-бўш экан. Улар бошлиқни дараклаган бўлишди, сўнг партия котиби олдимга бир варақ қоғоз қўйди.

- Директор номига баёнот ёзинг! Кўрган - билганларингизни....

Жуда ноўнғай, танг аҳволда қолгандим. Негадир андак жаҳлим чиқди.

- Бошимда одамлар қаққайиб турса, баёнот ёзолмайман!

Улар хушламайгина чиқиб кетишди. Мен ручкани олиб, ёзишга ки-ришдим.

"Самарқанд паррандачилик фабрикасининг директориغا ветврач Раҳматов У. томонидан

АРИЗА

Мени эгаллаб турган вазифамдан озод этишингизни сўрайман».

Имзо чекиб, числони (1996 йил, 1май) ёзиб столга қўйдиму, сирганибгина чиқиб кетдим.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

"СИРЛИ FOP"

Самарқанд, Бухоро, Хива сингари шаҳарларда яшайдиган мухбирлар - улар ТВ, радио, газета, журналда ишлашадими - барибир, қадимий обида-лар ҳақида ёзмасликлари қийин.

Мен ҳам бундан мустасно эмасман.

Дастлаб Шоҳи Зинда ёдгорлиги ҳақида ёзар эканман, тарихий обида-лар ҳам табиат мавзусидай серқирра, битмас-туганмас эканлигига ишонч ҳосил қилдим. Сўнг Шоҳи Зинда ва бошқа обидалар хусусида бот-бот қалам тебратадиган, меҳмонларни мазкур масканларга сайрга олиб бора-диган бўлдим.

Иштиёқингиз бўлса, қўлни беринг...

"Шоҳи Зинда" тожикча калом бўлиб, барҳаёт шоҳ деган маънони англатади. У мачит ҳам, мадраса ҳам эмас, балки жуда қадимий қабрис-гондир. Бирор бир мамлакат ёки қитъада бунақаси бўлмаса керак. Ўнин-чи асрда жангда шаҳид бўлган шахзода билан кечагина автомобил ҳало-катидан жон берган йигитча бу мунгли гўшада ёнма-ён ётишади, уларни асрлар ҳам, эътиқодлар ҳам ажратолмайди.

Шоҳи Зинда деб аталиши эса унинг марказидаги ҳазрат Қусам ибн Аббос қабридаги жумбоқ билан боғлиқ. Пайғамбаримиз Муҳаммад САВ-нинг яқин қариндошларидан бири бўлмиш ана шу зотнинг қабридан йил-нинг маълум муддатларида сирли садо чиқади. Мазкур садо гоҳида жанг майдонидаги найза, қиличлар жарангига ўхшаса, гоҳ темирчининг бир ме-ёрда болға уришини эслатади.

Эмишки, қадим замонларда Суғдиён тупроғига мўру малакдек бўлиб, ёв бостириб кирибди. Жанг узоқ давом этибди. Суғдларнинг жасур лаш-карбошиси ноилож қолиб, ана шу ердаги ғорга яширинган эмиш. Ҳозир улар қилич, қалқон ясаётганмишлар - қачонлардир чиқиб, ёвга зарба бе-ришармиш.

Худди шу ўринда жилла чекиниш қилишга, аниқроғи сакраб кетишга ижозат этсангиз.

Юқоридаги қаторлар остига чизиқ тортишимнинг боиси шундаки, мазкур китобнинг биринчи нашри чоп этилгач, шоир

Мирзо Кенжабек "Сирли ғор" деган шеър эълон қилди. (Мазкур шеър шоирнинг 1988 йил-да нашр этилган "Шарқ тили" китобига ҳам кирган). Шеърга айнан юқоридаги икки абзац эпиграф қилиб олинганди. "Сирли ғор" шеър-рини ўша пайтда эълон қилиш - чинакамига жасорат эди. Шунинг учун бир неча ойгача шоир укамнинг тақдиридан хавотир тортиб юрдим. Шукрки.... Яхшиси, шеърни ўзингиз ўқиб кўринг.

* * *

*Яна ёвлар келди ёвлар ортидан,
Юнони шох отди, араби газот
Жасурлар туғилди ҳалқнинг дардидан,
Бари мағлуб бўлди... Чиқмади у зот.*

*Турбат - горда эса болғалар зарби,
Форда тинмас эди ул сирли садо.
Эл нажот тиларди: чиқ энди мардим,
Юртинга озодлик айлагин ато!*

*Кўзини борича очиб, диёрга
Яна босиб келди бадавий муғул
Ночор эл муножот айлади горга:
Чиқ энди, мадад бер, муҳтарам ўғил!*

*Ҳар гал ёв босганда, эл солиб уввос,
Товушин кўтарар эди бир парда:
Тупроқни ёғийдан айлагин холос,
Бор бўлсанг, чиқақол энди, саркарда!*

*Фалак - тегирмоннинг оғир тоши деб,
Халқ сукут қилганда, битиб сабрлар,*

Энди чиқа қолгин, лашкарбоши, деб
Йўқлади, йиғлади ҳатто қабрлар.

Душман келаверди, оқибати - Шарқ
Золимлар ҳукмидан куя бошлади.
Азал бир-бирин деб ўрганган халқ
Алҳазар, бир-бирин ея бошлади.

Балки гор тубида саркарда ҳайрон -
Чиқиб кимга боқсин, топсин не йўриқ:
Тош отар, ўқ отар, сўз отар бийрон
Шоҳга — шоҳ, хонга — хон, уругга — уруг!

Куйгамас, кўникди Ватан ҳарбларга,
Улус ўз-ўзига ёвлашди такрор.
Сирли садо бериб, куюк қалбларга
Таскин бўлаверди ШОхи Зинда, гор..

Латифалар эмас, юрак - бағримдан
Мен ўйчан ўланлар англаб юрардим.
Тошкентдек ҳайрати ўлик шаҳримдан
Мискин ривоятлар тинглаб юрардим.

Самарқанд васлига ошиқдим бир кун
Таскинлар топсин, деб ошиқ юрагим.
Мен ҳам зиналарни санадим дилхун,
Мен ҳам гор тубига кулиб қарадим:

Токай алдагайсан гофил дунёни
Эй, ровий мангулик, эй ширин оғу?!
Уриндим, сурундим, сирли садони
Фақат... юрагимдан эшитдим, ёху!

*Элга фош қилмадим ҳолимни бироқ,
Англашар, маталдан бир кун туйсалар,
Қалбимда оҳанглар ясарди яроқ.
Қалбда жарангларди қилич - найзалар.*

*Муқаддас жойлар кўп заминда ҳамон:
Миср, Доруссалом, Шоҳи Зиндами...
Гўзал афсонаси борларга аммо
Индама юрагим, ҳаргиз индама.*

*Индама, гулханим, тошим, шалолам,
Башарни айирма йўғу боридан:
Умидвор яшасин бахтга зор олам
Садо тинглагунча юрак горидан.
1987й.*

Самарқанднинг қадим подшоҳларидан бири ғордаги мазкур жумбоқ билан жуда қизиқиб қолган, дейишади. У бир навкарнинг белига арқон боғлатиб, ана шу чуқурга туширибди. Алламаҳалдан сўнг навкар дод солибди. Тортиб олишса, бояқиш қоп-қора бўлиб, куйиб қолган эмиш. Бошқа бир навкар унинг белидаги арқонни ечиб, ўз белига боғлабди.

- Дод солсам ҳам, тортиб олманглар, - тайинлабди у.

Арғамчи охирига етиши билан навкарнинг оёғи ҳам ерга текканлиги аён бўлибди. Бир зумдан сўнг тортиб олиб қарашса, навкар беҳудуд ҳаяжонда экан. Зудлик билан уни шаҳаншоҳга рўпара қилибдилар.

- Аввал тилагимни бажо келтиринг, - дебди навкар таъзим ила.

- Тила - тилагингни!

- Бир отга миниб, қибла томон ҳайдайман, жонивор тўхтаб

қолган жойгача музофот ҳокимлигини менга берасиз.

Навкар тўриққа қамчи босибди. Зум ўтмай, у кўздан ғойиб бўлибди. "Оҳанин" дарвозасидан чиқиб, бирор чақирим йўл босгач, от мункиб ке-тибди. Очкўз навкар шу ёғига ҳам қаноат қилмабди, йиқиладиган қамчи-сини улоқтирибди.

- Ҳов-в, қамчи тушган жойдан бериси меники...

Лекин шўрликка ҳокимлик насиб этмаган экан: У ўша ерда отнинг остида қолиб, жон берибди. (Самарқанд туманидаги "Мароқанд" ширкат

хўжалигида Қамчинон деган қишлоқ бор. Ўша ерни қамчи тушган жой дейишади). Жумбоқ эса асрорлигича қолаверибди.

Археологларнинг қафолат беришича, йилнинг маълум фаслларида ер ости сувларининг сатҳи пастга тушганда, юқоридан томчи томаркан. Бу - ўшанинг садоси экан. Ким билсин...

Биз сайрни Шоҳи Зинданинг марказидан бошлаб қўйдик. Аслида унинг остонасига қадам қўйибди, хайрат оғушида турфа жумбоқларга дуч келасиз. Дарвозадан киришингиз биланок, бошловчилар тўтиқушга ўх-шаб, бир гапни такрорлайверадилар:

- Мана бу зиналарни санаб чиқинглар, кейин тушишда ҳам ҳисоблай-сизлар. Саноклар бир хил чиқса, демак, сиз - гуноҳлардан ҳоли. Бу ибора инглиз, япон, француз, араб, испан ва бошқа тилларда янграйди. Сиз ҳам турли қитъалардан келган меҳмонларга қўшилиб, қадамларингизни ҳисоб-га оласиз ва ҳар гал "гуноҳкорлигингиздан" ҳижолат чекасиз.

Зинадан кўтарилишингиз билан Шоҳи Мулк хоним мақбараси сирли китобдай пайдо бўлади қаршингизда. Орадан беш аср ўтган бўлишига қа-рамай, бўёқлар гаммаси заррача хира тортмагани сизни хайратга солади. Кимёгарларимиз ана шу ранглар таркибида, ҳозирча ўттиздан ортиқ эле-мент борлигини аниқладилар. Тадқиқотлар эса давом этаяпти.

Мазкур даҳмада ётган аёл ҳақида гапирадиган бўлсам, унинг

бағоят чалкаш ва маҳзун тақдирига ачинмай иложим йўқ.

Шоди Мулк хоним - соҳибқироннинг набираси - Халил султоннинг умр йўлдоши. Темурийлар салтанати парчаланиб, Самарқанд бир муддат Халил Султон кўлига ўтганидан хабардорсиз. У умр йўлдошини мажнуно-на севгани, ишонгани сабаб, ҳокимиятни ҳам маълум даражада унинг их-тиёрига топширган.

Аслида оқсуяклардан бўлмай, қорачадан чиққан аммо лекин бағоят сулув, ақлли, жасоратли бу аёл раиятга қарашгани рост. Бу хусусда та-рихчи Солмоний ёзади: «Қимматли либоси бўлмаган киши Шоди Мулк туфайли заррин саруполарга чулғанди, ямоқ шолчаси ҳам бўлмаган киши қимматбаҳо кўрпаларга бурканди, танғийдиган рўмоли бўлмаган киши дурру гавҳарлар билан безатилган тиллақош тақди».

Алишер Навоий "Лайли ва Мажнун"ни ёзишда Халил Султон билан Шоди Мулк муҳаббатини асос қилиб олган, дейишади.

Аёл кишининг тахт соҳиби бўлиши ўша даврнинг айрим пешқадам кишиларига ҳам ўтиришмаган. Тарихчи Али Яздий "Зафарнома"да бу ҳақда заҳархандалик билан шундай дейди:

*Шукуҳи намонад дар он хонадон,
Ки бонгу хурӯс ояд аз мокиён*

Яъни товуқ хўроз бўлиб кичқирган хонадонда шукуҳ қолмайди.

Хуллас, Шоди Мулкнинг аччиқ қисматида изтиробга тушмай ило-жингиз йўқ. Шоҳрух Мирзо Самарқандни забт этгач, аёлнинг қўл-оёғини боғлаб, бозорда тошбўрон қилдирган. Кечагина унинг марҳаматидан баҳ-раманд бўлган оломон шўрликни хуну хунсор этгани жаҳолат ва қабоҳат-дан ўзга нарса эмас, деб биламан.

Лекин малика тирик қолган. Султон суягини хўрламас деганларидек, Шоҳруҳ Мирзо ўғлини Рай ҳокими қилиб тайинлагач, мажруҳ Шоди Мулкни ҳам унинг ихтиёрига топширган.

Улар Рай шахрига келиб, ўз жонларига қасд қилишган.

Эҳтимол бу адолатсизлик ва истибдодга қарши кўтарилган исёндир.

Шоди Мулк хонимни тириклигида таъқиб этган шум қисмат ҳозирги кунда ҳам ўчакишиб, шўрликни жазолаётгандек бўлиб кўринади. Айрим олимлар, журналистлар бот-бот бечорага тақви лаънат тақиб туришади.

Менинг эса анчайин радикал одамман. Унинг қабри қаршисидан ўта-ётганда ихлос билан Куръон тиловат қиламан, унга шакаргуфторликлар қилгим, овутгим, далда бергим келаверади.

Қусам ибн Аббос мақбарасига кираверишда, пастаккина эшик бор. Бу ўймакор боғдоди эшикнинг тепасига: "Амали Усто Юсуф Шерозий" деб ёзилган. Олти асрдан бери у очилиб, ёпилади. Гап бунда ҳам эмас: эшик ана шу даргоҳга ўрнатилганига олти юз йил бўлган. Ўймакорлик санъатининг бунақа бетакрор дурдонасини дунёнинг бошқа бирор қитъасида учратолмайсиз. Араб имлосининг жозибали нақшларга айланиб кетиши, безакларга қимматбаҳо тошлар, суяклар билан зеб берилиши ҳайратингизга ҳайрат қўшади.

Биз атиги бир қабр, зина ва эшик хусусида сўз юритдик. Ҳозирча шу кифоя, Шоҳи Зиндада эллиқдан ортиқ даҳма, гумбаз, мачит, минора ва мадраса бор. Уларнинг ҳар бири хусусида ўнлаб саҳифалар тўлдириш мумкин.

Ҳар бир шаҳарнинг ободлигини кўрай десанг, унинг бозори билан мазорига кир, деган экан машойихлар. Бозордан олдин қабристонга олиб кирганим учун узр.

Бозор ҳам шундайгина - кўчанинг нарёғида. Сиз унинг

дарвозасига рўпара бўлсангиз, - бас, одамлар тўлкини елкалари билан суриб, ичкари олиб киради.

Сиёб бозори. Агар сиз уни фақатгина савдо-сотик маскани деб ўй-ласангиз, хато қиласиз. Сиёб бозори - жаҳоннинг ҳеч бир музофотида уч-рамайдиган туристик сайргоҳ. Бу ерда сизга турли тилларда мурожаат қи-лишади. Нафақат русча, ўзбекча, тожикча балки корейсча, яхудийча... лаҳжалар ҳам эътиборингизни тортади.

Самарқанд азалдан байналминал шаҳар бўлган. Маҳаллалар ва атроф-даги қишлоқларнинг номи: Эронигузар, Жухутон, Арабхона, Исловот², Туркманқишлоқ...

Шу ўринда бир луқма. Биз - журналистлар сўнгги йилларда байналминалчилик ҳақида оз ёзадиган бўлдик.

Ўзбекистон - унда яшайдиган юздан ортиқ миллатнинг жонажон ватани эканлигини эътироф этмасак, конституциямизга зид йўл тутган бўламиз.

Сиёб бозори. Таржимонлар меҳмонларга турли лаҳжаларда унинг жозибалари ҳақида гапирадилар. Гарчанд улар худди тўтиқушдай бир гапни такрорлашса ҳамки, Қадимий Биби Хоним масжиди пойидаги пўлоти нонлар растаси, шўрданак, нўхатшўрак қаноралари, қорнини қуёшга тоблаб ётган қовун, тарвузлар туристларни ҳайратга солганлигини фото ва кино аппаратларини зудлик билан ишга солинганидан ҳам англаб олиш қийин эмас. Фақат Сиёб неъматларинигина эмас унинг рангли лаҳзаларини ҳам қитъалар оша олиб кетишга ошиқишади, меҳмонлар.

"Самарқанд" меҳмонхонасидаги хотиралар дафтарига канадалик бир журналист шундай деб ёзган:

"Агар сен Ўзбекистонда бўлиб, Самарқандни сайр этмасанг, бу мам-лакатга бормаган бўласан.

² Слоботда сўзининг бузилган формаси бўлиб, руслар яшайдиган маҳаллани билдиради.

Агар сен Самарқандда бўлиб, Сиёб бозорига кирмасанг, демак, қадимий шаҳарни кўрмабсан".

Бозор ҳақида, умуман Самарқанд тўғрисида канадалик доно ҳамкас-бимдан ошириб, бир нарса дейишим қийин.

ИККИНЧИ ҚИСМ

БИРИНЧИ БОБ

МЕН КАШФ ЭТГАН БУХОРО

Американи Колумб очган дейишади. Аслида эса уни ҳар бир турист ўзича кашф этади.

Дарҳақиқат, энг катта кашфиётчилар сайёҳлар, альпинистлар эмас, журналистлар, ёзувчилар, олимлардир. Мен Шарқни Бобур ("Бобурнома"), Доғистонни Расул Ҳамзатов ("Доғистоним"), Англияни Даниэл Гранин ("Йўл бошловчига ёднома") кашф этган, дегим келади.

Бухорони эса минг йиллар муқаддам Наршахий ("Торихи Бухоро") кашф этган. Ундан олдин ҳам, кейин ҳам бу борада "Наршахий панжасига панжа урадиган" киши топилмади.

1974 йили "Қишлоқ ҳақиқати" газетасининг Самарқанд, Бухоро вилоятлари бўйича муҳбири бўлдим ва каминани бу юрт ҳақидаги қораламаларим Наршахийнинг муқаддас публицистикаси олдида жуда ожиз, хира, тарқоқдир.

Бухоролик шоир Тошпўлат Аҳмад билан аввалроқ дўстлашиб қолгандик. Шунинг учун уни топиш, раҳбарларга биргаликда кириш маъқул, деб ўйладим. У ишлайдиган - Ёзувчилар уюшмаси вилоят бўлимининг идораси Бухоро арки билан қадимий бозор оралиғидаги пастаккина, кўримсиз хоначада экан. Суриштира-суриштира бу ерга келдим-у, унинг

қадимий боғдоди эшигига осилган каттакон бурама кулфни кўриб, ҳафсалам пир бўлди. Танаввул қилиб олгач, тўрт қатор ҳазил шеър ёзиб, уни таниш эшикка ёпиштириб кетишга аҳд қилдим.

Бухорода илҳомларим урди-ю кулф,
Туяқ ёздим, сарлавҳасин қўйдим мен "Қулф".
Кўрсатай, деб, сўнг Союзга олиб борсам,
Эшигида турар эди калладай кулф.

Жиндай елим сўраш учун дуч келган идоралардан бирига кирдим. Бу - қадимий мадрасанинг бузилмай қолган хужраси эди. Ичкари киришим билан, диққатимни, аввало, унинг зўр дид ва ҳафсала билан майда гулли ганчкорлик қилинган, морпеч нақшлар чиқарилган қадимий, бетакрор гумбаз ва деворлари тортди.

Ҳамма санъатлар тин олганда, архитектура тилга киради, деган нақлни эшитганмисиз? Бу мўъжаз санъат атрофдаги шовқин-сўронларга қарамай тин олмайди - алланималар ҳақида завқ-шавқ билан ҳикоя қилаверади. Ўтовга ўхшаган бу бурчаксиз хонада тўрт киши жиддий қиёфага кириб, алланималарни ёзишар, чўт қоқишарди. Одамлар ҳар гал кириб-чиққанда, қадимий эшик инграгандай бўларди.

- Кечирасиз, озгина елим керак эди, - дедим ўнг томонда ўтирган кишига, қаршисидаги елимга имлаб.

Жавобан у менга бошдан-оёқ аллақандай киноя билан ажабсиниб нигоҳ ташлади. Дафъатан хушёр тортиб, мен ҳам суҳбатдошимга жиддийроқ эътибор бердим: у олтмишларга кирган, ўтгизинчи йилларнинг раҳбарларига ўхшаб галифешим, хром этик кийиб олганди. Рафтори анчайин кибор бу одам мазкур идоранинг бошлиғи эканлиги сезилиб турарди.

- Аввало ассалом алайкум, - деди у одобсиз болага дуч

келгандай масхараомуз.

- Кечирасиз, саломалайкум, - дедим дилгиргина.

Боя ҳаёлим обидага кетиб, саломлашиш ёдимдан чиққан экан, шекилли, қаттиқ ҳижолат чекдим. Атрофдагилар ҳам қовоқларини очмасдан, лабларининг бир чеккаси билан кулишди, аниқроғи, юзларига табассум суртишди.

- Клейди нима қилалла, - сўради бошлиқ Бухоро лаҳжасида, мижғовлик ила.

- Мана буни ёпиштирмоқчи эдим.

- Қани, бир кўрайлик.

Ноилож қоғозни узатдим. У ҳафсала билан кўзойнагини тақди, сўнг синчиклаб ўқишга киришди. Негадир "Союз" деган сўзнинг остига чизди

- Буни қандоқ тушуниш керак, - сўради у газетанинг инжиқ котибларига ўхшаб.

- Ёзувчилар Союзи яъни уюшмаси вилоят бўлими.

- Шундоқ деб ёзинг!

- Вазн бузилади.

- Иби, - деди у кулиб, - о маъночи? Бундан арзу додимга кулоқ соладиган банда йўқ, деган гап чиқади-ку.

-

- Манг!

- Елим!

- Йўғ. Бир гап чикса, клейни қаердан олгансан, дейишади. Ғаввога тобим йўғ!

Мен баттар ҳижолат чекдим. Лекин ҳаётда анчайин зада бўлган бу оқсуяк амалдорни ҳам тушуниш керак эди. Шеъримни олдим, ташқарига шошилдим. Кўчанинг нарёғига ўтиб, яхудий этикдўзга эҳтиром билан салом бердим ва бир томчигина елим сўрадим. У жавобан, топшириқлар

тобора ошаётганини, идора материал бермай кўйганини гапирди. Майда пул чиқариб, нукул пакир тангалар солинган

консерва банкасига солдим. У вазиятни ўзгартирди.

- Бу - чармники, - деди кирланиб кетган шишани узатар экан, - чунонам маҳкам ушлайдик...

Қоғозга тўрт томчи томиздим-у, қотиб қолишидан чўчиб, таниш эшик томон югурдим. Етиб келсам, аллақачон кимдир кулфга эшагини боғлаб кетибди. Яқинлашиб боргандим, жонивор тепмоқчи бўлиб шайланди. Ноўнғай бўлиб, атрофга алангладим. Қоровул чол мийиғида кулиб, мени кузатиб турарди.

- Бунинг эгаси қани? - сўрадим шошиб.

- Бозорга тушдила.

- Йўқ, идоранинг эгасини сўраяпман.

- Ҳа, шоири калон Шофиркон кетганла.

- Бошқалар-чи?

- У киши келмаса, жонишинлари қаросини кўрсатмайди.

Ҳай бу балала карахт.

- Шоири калоннинг мошинаси борми - сўрадим.

- Мошин қаерда? Этикдуз жухуддан қарз олиб юради.

Отахон бир лаҳза тин олди. Сўнг ўзи ҳам шоиртабиат эканлигини намойиш қилмоқчи бўлдимиз ёки шунчаки илҳоми келдимиз, ҳайтовур Рудакийдан ғазал хиргойи қилди:

*Ёди ёри меҳрибон ояд ҳаме,
Бўйи жўйи Мулиён ояд ҳаме...*

У билан алламаҳалгача суҳбатлашиб қолдик. Отахон амир вақтида ҳам қоровул бўлган экан. Ўша пайтда ана шу хоначада ўндан ортиқ сарой шоирлари амирга ҳамду-сано айтишаркан. Амир шоири калонга фойтун ва бир канизакни инъом этган экан. Ҳозир бўлса...

Шундай қилиб шеър ёзилган қоғозни эшикка ёпиштириб бўлмади.

Биринчи кечани Кўкалдош мадрасасида ўтказдим. Меҳмонхона танқислиги учун қадимий обиданинг хужраларига темир кроватлар қўйиб, ётоққа мослаштиришган экан. Жуда кўпол қилиб ўтказилган электр симлари, қувурлар ва замонавий коммуникациянинг бошқа воситалари гўзал нақшлар устига чапланган бўёққа ўхшарди. Шунчалик ҳам дидсизлик бўлиши мумкинми?! Эҳ! Бунинг устига хужрада меҳмон бўлганларнинг аксарияти ғишт, кошин, ганжлар устига ўз номларини муҳрлаб қўйганликлари жуда ғашимни келтирди. Дилимдаги бу нохуш ҳис эрталабгача ҳасадга айланди, шекилли, жўнаб кетиш олдидан мен ҳам бир ғиштга номимни ёзиб қўйдим.

Муҳтарам китобхон! Булар бари етмишинчи йиллардаги ҳолат эканлигини ҳисобга олишингизни сўрардим.

Мустақиллигимиз эълон қилингандан сўнг талай меҳмонхоналар қурилди, қадимий обидаларни тиклашга эътибор оширилди.

ИККИНЧИ БОБ

ТАШНА САҲРО

Журналист Ҳамид Мўминов гапга чечанлиги, камтарлиги, дилкашлиги билан менга ёқиб тушди. У аксарият Бухороликлар сингари

ўзбек ва тожик тилларида бурро гапирар, такаллуф, таомилни ўрнига қўярди.

- Истасангиз, Томдига олиб бораман, - деди у, - чорвадорлар ҳаётини кўрасиз.

- Яқинми?

- Тўрт юзлар бор.

Йўқ, мени йўл ваҳимаси босган эмасди, балки вилоят

сарҳадларининг бекиёслигидан хайратга тушган эдим.

- Биргина Томдининг ўзи Арманистон, Гуржистондан катта,
- деди у фахр билан.

Қизилқумни ўқдек кесиб ўтган магистрал йўлнинг икки томони оппоқ қор эди. Устини қор қоплаган саксовуллар жунжикиб ўтирган йўловчиларни эслатишарди.

Биз кечгача йўл юрдик. Бир бор машинамиз йўлдан ҳам чиқиб кетди. Учовлашиб зўрға чиқардик.

- Ҳар қалай сиз бор экансиз, - кўнглимни кўтарди шофёр, - икки киши бўлсак, чиқара олмасдик. Бу бийдай жойда ёрдам берадиган одам ҳам топилмайди.

Ниҳоят йўл ёқасида замонавий бино кўринди.

- Мана шу хўжалик ҳақида ёзганингиз маъқул - кўрсатгичлари яхши, - дейишди.

Идорагача бўлган йўл қордан тозаланмаганди. Шерикларимни ортикча ташвишга қўймаслик учун йўл бошидаёқ машинадан тушиб, улар билан хайрлашдим.

Идорада бошбухдан ўзга ҳеч ким йўқ экан. Катта хона ўртасидаги бочкадан ясалган печда саксовул ёнаётган бўлишига қарамай, у пўстинга ўралган, тулки терисидан қилинган телпагини бостириб кийиб олганди. Ҳисобчи мен билан совуқ кўришди.

- Тошкентдан келдим, - дедим уни ҳушёр торттириш илинжида. Мухбирман - "Қишлоқ ҳақиқати"да ишлайман. У пинагина ҳам бузмади.

- Китабшанг борба? - сўради ниҳоят, шубҳа билан.

Мен яхши тушунмадим. Ҳисобчи таржима қилди.

- Удостоверениянг борба?

Менда мандат йўқ эди. Газета янги ташкил этилганлиги учун уни тайёрлашга улгуришмаганди. Бунинг устига каминани вилоятлараро мухбир қилиб олишди-ю, шошилинч шу ёққа жўнатишди. Бу ҳолатни унга ётиғи билан тушунтирмоқчи

бўлдим.

- Борабер, ширағим, - деди суҳбатдошим жавобан совуққина қилиб.

- Қаёққа?

- Таскентга!

Журналист мандати. Мен вилоят газетасида етти йил ишлаб, уни бирор бор ёнимда қўймагандим. У ҳар дақиқада дилга қувват, ишонч эди. Лекин бу йиллар давомида бирор киши уни суриштирганини эслолмайман. "Мен мухбирман", дейишим билан, ҳамма жойда иззатимни жойига қўйишарди. Бугун эса... Дилимни ногаҳоний ғашлик босди. Негадир, бу кеч қаерда тунашимни уйлаб, хўрлигим келди.

- Менга директорни топиб берсангиз, - дедим ниҳоят, ҳамон бепарво ўтирган ҳисобчига, - у билан гаплашишим керак.

У имиллаб директорнинг уйига телефон қилди, мен ҳақимда ҳисобот берди.

Директор зум ўтмай етиб келди. Ҳарқалай у дилкаш, хушфеъл экан.

- Мени "сиз" дема, - деди машинага ўтирарканмиз, аммо бари бир уни "сен" дейишга тилим бормади. Эртаси биз чўпонлар ҳузурига борадиган бўлдик.

- Энг яқин қудуқ, - қирқ километр, - деди суҳбатдошим, - чеккадагилари икки юз километр нарида.

Маълумки, Қизилқумда сув асосан қудуқлардан олинади. Қўйлар ана шу сув манъбалари яқинида боқилади. Шунинг учун чўпон-чўлиқлар яшайдиган, мол боқиладиган ҳудудларни қудуқ, дейишади.

Эртасига биз барханлар орасидаги илонизи йўлларида ўтиб, икки бор меҳнат қаҳрамони Жабай Балимановнинг ўғли Жақсилиқ Балиманов ўтовига етиб келганимизда, у ветврачни излаб кетган экан. Маълум бўлишича, кечаси отарга бўри оралаб, бир талай қўй-қўзини бўғизлаб кетибди. Шуни

расмийлаштириш учун ветврач зарур бўлибди.

- Ҳозир бунақа актни қабул қилишмайди, - деди директор, - кўйни бўри еганига ишонишмайди. Газеталарда: бўри - фойдали, деб ёзишяпти, - деди директор.

Жақсилиқнинг ёрдамчиси билан хотини бунга жавобан нобуд бўлган кўйларни кўрсатишди, мадад сўрашди. Директор чинакамига надомат чекди: у ёрдам беришга ожиз эди. Шунга қарамай, аёл меҳрибон маомаласини ўзгартирмади, ҳалиги йигитга кўй сўйишни тайинлаб, ўзи қозонга уннай бошлади.

Менинг ҳаёлимни эса икки мулоҳаза банд қилганди.

Биринчидан, ТВ ва талай газеталарда бу йиртқични муҳофаза қилиш керак, деб ёзаётганлардан бири - менинг ўзим эдим. Яқин кунларда босилаётган "Сиз табиатни севасизми?" деган китобчамда ҳам бўри касалванд ва нимжон молларни еб, санитарлик вазифасини бажаради, деб ёзгандим. Бугун эса бўри инсонга бўрилигича қолганини кўриб надомат чекдим. Бўғизлаб кетилганлар орасида кўзичоқлар ҳам, қатта кўчқорлар ҳам бор эди. Баднафс ҳайвон ҳақида ўйлаб қолдим. Иккинчидан, кўйчивонларнинг аёллари ҳаёлимни банд қилишганди. Айрим нозик, тантиқ, жиззаки хотинлар ҳаётда шундай саботли, матонатли аёллар борлигини билиши, улардан жилла бўлда ибрат олишини ўйлардим. Ўзингиз тасаввур қилинг: атроф қор, бўрон. Кўни-қўшни йўқ. Ёлғиз қудук, ўтов, кўй. Булар дард чекканда, докторга мурожаат қилолмайди, кўнгил тўсаб магазинга чиқишолмайди, яқин кишисига дил тугунини очолмайди. У кўй боқади, бола тарбиялайди, нон ёпади, кир ювади, овқат пиширади, меҳмонга қарайди. У совуқдан, иссиқдан, ҳадсиз-ҳудудсиз юмушлардан, ногаҳоний бўрилардан шикоят қилиш ортиқча эканлигини яхши билади.

Қизилқум саратони ҳам қаттол! Ҳуркак барханлар кўчиб, йўллар ўтовларни босади, қуёш қовуради; қорақурт, ўқилон соя излаб ўзини ўтовга уради. Ташна саҳро кутиради. Тошқин

дарёлар, шовуллаган боғлар фақат сароб бўлиб кўринади буларга!

Ҳайкал ўрнатса арзийди, бундай аёлларга!

Томди ҳақида ёзган мақолаларимда шулар тўғрисида қалам тебратгандим.

УЧИНЧИ БОБ

ҲАЁТ ЯХШИ!

Нурободдаги менирал сувли шифохонада даволанаётганимда кўшни палатада Дагар ота Очилов ётганини айтиб қолишди.

Дагар Очилов! Бир вақтлар бу ном газеталарнинг биринчи саҳифаларида жаранглаб турарди. Вилоятга ташриф буюрадиган энг мўътабар меҳмонларни ана шу зот раҳбар бўлган хўжаликка олиб борардилар. Олтмишинчи йилларнинг бошидаёқ бу колхозда йирик маданият уйи, замонавий меҳмонхона, спорт иншоотлари қурилган эди.

Дагар Очилов ногаҳонда ишдан олинди, иши терговга оширилди. Начора. Пахта сотиб олинганлиги, кўзбўямачиликка йўл қўйилганлиги очилиб қолди. Хизматлар эса гуноҳларга қалқон бўлолмайди. Одамлар ҳам бирор йилгача раис ҳақида ваҳимали гапларни тарқатиб юрдилар-у, кейин барини унутиб юбордилар.

Ана шу одам девордармиён кўшни эканлигини эшитдим-у, у билан гаплашгим келаверди.

Кечкурун эшигини тақиллатдим.

Кўз ўнгингизга олтмиш-етмиш ёшлардаги синчков, серзарда одамни келтиринг-а. Салом-алик жараёнида у менга бир сидра назар ташлаб чиқди. Шу тикилишдаёқ, сурат ва сийратим ҳақида

етарлича ҳулосага келиб қўйганди. Қўшни палатадан эканлигим, шунчаки ҳол-аҳвол сўрагани кирганимни айтгач, унинг нигоҳидаги таранглик ўрнини эминлик эгаллади. Аксар беморлар сингари дардидан шикоят қила кетди.

- Иккала оёқ ҳам ишламай қўйди, ука. Раислик пайтида ҳаммани қойил қиламиз, деб хирмонда ётиб, радикулитни ошириб олган эдик. Кейин Каттақўрғон турмасига ташлашди, манглайи қоралар: ўша ерда дард оёққа урди.

Мухбирлигимни эшитиб, Дагар отанинг муомаласида андак кинояга мойиллик пайдо бўлди.

- Раислик пайтимда газетачилардан, ёзувчилардан жўраларим кўп эди. Қайтганимга анча бўлиб қолди-ю, йўқлай дейишмайди. Ҳа, майли... ев қишлоғимизга келиб кетибди. Аввал вилоятга келганда ҳам мени кўрмай кетмасди.

Биз бир лаҳза жимидик. Мен айрим ҳамкасбларимнинг садоқатсизлиги, субутсизлигидан ўкиниб турганимда, суҳбатдошим гапни бошқа ўзанга бурди. Шифохонанинг икки гектар ери бекор ётганини ачиниш билан гапира кетди.

- Менга қолса, бирорта деҳқонни топардим-у, оғайни, шу ернинг умри беҳуда ўтмасин, нима эксанг - эк! Ярмини бизга берасан, деярдим, Йўқ демасди!

Эртаси кечга яқин ҳамшира мени Дагар ота йўқлаётганини айтиб қолди.

- Ука, кечаги гапга аччиғингиз келганга ўхшайди,- деди у анча очиқ чехра билан, - кирмадингиз, гаплар кўп эди.

Мен ўзимни оқлашга ҳаракат қилмоқчи бўлгандим, у сўзимни илиб кетди.

- Ижодкорлар орасида яхши одамлар жуда кўп, - мана Назир ака Сафаров билан Бобокул ака Имомов (Самарқандлик журналист) ҳолимдан ҳабар олиб кетишди. Энди, дўстлардан гиналайди-да одам! Мен умуман ёзувчи, журналист халқини яхши кўраман. Раислигимда вилоятдан келган вакилларни

қўйиб, ўшаларни қабул қилардим, улар билан ўзим дала айланардим...

Дагар ота мен билан очилиб, бақамти гаплашадиган, ҳеч нимани яширмайдиган бўлди.

- Эй ука, арзимас пахта деб шунча озор тортдим-а. Одамлар тўқиб бичишди. Аслида мен пахта сотиб олганим йўқ: заводда ортиқча пахта тўпланиб қолган экан, раҳбарларимизнинг қистови билан шуни ҳисобимизга ўтказдик, холос. Москвадан келган манглайи қора терговчилар пашшадан фил ясашди: қимматга тушди. Ўзимни ҳам майиб қилдим, колхозни ҳам.

Тан олиш керак: одамларнинг энг катта хатоси - ўз хатосини бот-бот такрорлаб туришида. Токи сабоқ чиқаришни билмас эканмиз, бирор нимарсага эришишимиз мушкул.

Сухбатдошимнинг гапига катта надоматлар яширин эди. Дарҳақиқат, хўжалик ҳам "майиб" бўлганди. Дагар Очиловдан кейин тўрт-беш кишини раис қилиб қўйишган, аммо иқтисод пастлаб кетаверган.

- Энг ёмони,- давом этди у,-ўша гап кўпларга сабоқ бўлмади. Ҳозир айрим раҳбарлар кўзбўямачилик,ошириб ёзишга мойил бўлиб қоляптилар. Оқибатдан чўчишмаяпти. Мен уларнинг майиб бўлиб қолишдан қўрқаман.

Шу ўринда жилла чекиниш қилсам, каминадан ранжимассиз, деб ўйлайман. Отахоннинг ана шу хавотирона гапида икки-уч йил ўтиб, машъум "ўзбеклар иши" бошланди. Иштихондан ҳам юзлаб кишилар қамоқхоналарга ташландилар.

Биз ҳар куни шу тариқа сухбат курадган бўлдик. Иқтисод, алмашлаб экиш, раҳбарлик тактикаси ва стратегияси масалаларида у кишининг ҳаётий қарашлари муқаррар ва устивор эди.

Шифохонадан чиқандан кейин бирор йил ўтгач, Иштихон туманидаги «8-март» жамоа хўжалигига отахонни излаб бордим.Таомилга кўра аввал идорага кириб, раҳбарлар билан

учрашишга тўғри келди. Маълум бўлишича, колхозчилар Зоир Зиёдов деган йигирма беш яшар йигитчани яқинда раис қилиб кўтаришган экан. Ёш раис билан тез суҳбатга киришиб кетдик, сўнг у идорани, болалар боғчасини кўрсатди.

Ўшанда болалар боғчаси қаршисидаги аттракцион диқатимни тортди. Худди шаҳар хиёбонларидаги сингари чархпалак ўрнатилган бўлиб, унинг яқиндагина ишга туширилганлиги билиниб турарди. Гарчанд, у болаларга мўлжалланган бўлсада, раиснинг илтифотини ерда қолдирмадим, иккаламиз миниб бир неча бор давра айландик.

Дагар ота ҳақида гапирганимда, раис негадир хаёлга толиб қолди, ке- йин ўзи боролмаслигини айтиб, узр сўради, бошқа кишини шерик қилиб юборди.

Отахоннинг ҳовлиси анча чеккада экан. Ҳовли саҳни кенггина бўлиб, ҳар қадамда саранжом-саришталик кўзга ташланарди. Бирор қарич ер бекор қолдирилмаган, ҳатто дарахтларнинг ости юмшатилиб, уруғ қадалганди. Чеккароқда асалари кутилари, товук катаклари... Хуллас, бу даргоҳда қаттиққўл, доно, ҳисобдон одамнинг нафаси сезилиб турарди.

Дагар ота мени кўриб беҳад қувонди. Дастурхон ёздирди.

- Раисимиз билан учрашдингизми, - сўради Дагар ота бир пиёла чойдан кейин.

- Ҳа, у менга маъқул бўлди, - ҳақиқатни яширмадим.

- Колхозни ҳам айлантиргандир?

- Айрим жойларини...

- Ҳалиги чархпалакка миндирдимми?

Унинг саволидаги ўзига хос нозик кинояни туйиб, андак ночор аҳволга тушганимни Дагар ота синчковлик билан фаҳмлади.

- Зарари йўқ, - деди далдакор руҳда, - дунёнинг ишлари шунақа - чархпалакка ўхшайди. Биз катталар ҳам болалардай гап. Лекин нафсиламбирини айтганда, мен раисликдан

кетгандан бери колхозда қурилган бирдан-бир нарса - мана шу чархпалак, ука. Бошқа бирорта даҳмаза тикланган эмас.

- Раис ёш бўлса ҳам зуккога ўхшайди, режалари катта, - дедим анча сукунатдан кейин.

- Зоир - менинг жияним бўлади. Лекин олдимга келишдан кўрқади,

- тилим захар, ука, тилим. Одамларнинг хатосини хаспўшлаб ўтиришни ёмон кўраман!

У ёш раиснинг аллақандай ношудликларини назарда тутаётганини фаҳмлаш қийин эмасди, аммо буни ошкор этишни лозим топмади.

- Сиз циркда ҳайвонларни ўйнатадиганни кўрганмисиз, - давом этди у бир оздан кейин, - унинг бир қўлида қамчи, бир қўлида қанд бўлади. Айтганини қилса, сийлайди, бош тортса, қарсиллатиб солади. Зоирнинг қўлида қамчи йўқ, ука. Одамларни нуқул қанд билан ишлатаман, дейди. Гўдак!

Кейин отахон ўз режалари ҳақида гапира кетди. Оёғи андак тузалиши билан дарёвотдан боғ қилиш ниятида экан. Боғнинг лойиҳасини ҳам тузиб қўйибди. Ёнидан бир варақ қоғоз чиқариб, тушунтиришга киришди.

- Мана бу қаторга ўзимизнинг Кулола деган ноқимизни жойлаштираман, бу ерга шотут, Наманганнинг олмаси...

Лекин, надоматлар бўлсинким, бу комил инсон эзгу орзуларига эришолмади - кўп ўтмай оламдан кўз юмди.

Таъзияга борганимда, Зоир ҳам ўша ерда экан. Бир оздан кейин биз дала айландик.

Қишлоқлар оралаб ўтар эканмиз, диққатимни айрим дарвозалар олдига тўкиб қўйилган беда уюмлари тортди. КИР-1,5 агрегати билан майдаланиб янчилган бу озукани кўриб, ёдимга Дагар отанинг қамчи ҳақидаги рамзий ўхшатмаси тушди. "Демак, раис интизомни бўшаштириб юборган, тракторчилар бедафурушликни авж олдиришган", ўйладим ўзимча. Йўқ, ундай

эмас экан. Раис бошқача изоҳ берди.

- Шу йилдан бошлаб одамларнинг молларига беда бера бошладик.

- Бепулми?

- Жуда арзон нархда.

Қишлоқ хўжалиги билан андак таниш кишига шу ҳақиқат аёнки, чорва озуқаси деярли ҳамма жойда танқис. Шахсий, ёрдамчи хўжалик нари турсин, жамоа чорваси ҳам тўйиб беда емайди. У пайтларда эса вазият янада танг эди. Ёш раис бунга қандай қилиб эришганини ўйлай бошладим.

- Бизга алмашлаб экишни жорий эт, дейишади, - давом этди суҳбатдошим,- аммо пахта майдонларини қисқартирмай бунга эришиш қийин. Пахтани озгина камайтирсангиз, юқорига чақиришади. Биз бўлсак, таваккал қилдик: безазорларни кенгайтдик. Каттакон кўпчилик орасида мени: "Янги чиққан Дагар Очиллов" деб, захрини сочди. Индамадим. Унга гап қайтариб бўладими? Мана, энди қозон ҳам мой, чўмич ҳам.

- Яхши, - дейман қувониб, - лекин раҳматли Дагар ота сизнинг раҳбарлик тактикангизга анча шубҳа билан қарагандилар.

- Тўғри, аммо афсуски, у киши ана шунинг стратегиясини кўрмай кетдилар. Дагар ота олтмишинчи-етмишинчи йилларнинг раиси эдилар, мен бўлсам, шу куннинг...

- Ҳозир қамчи керак эмас, демоқчимисиз?

У беғубор кулди.

Ўша йўлбарс ўйнатувчининг маҳоратини ўзим ҳам кузатганман. Аввало шунақа таққослаш - ғалати. Ҳозирги раҳбар дрессировкачи эмас, мураббий бўлиши лозим. Йўлбарс ўйнатувчи қамчи билан жониворни эмас, ерни уриб, пўписа қилади. Қандни эса аямайди!

Бизда ёмон раҳбарнинг ҳам, яхши раҳбарнинг ҳам бир жойда муқим ишлаб қолиши қийин. Нолойиқ раҳбар ишдан олинади,

истеъдодлиси эса табиийки, кўтарилиб кетади. Зоир Зиёдов кўтарилиб кетди. Вилоят қишлоқ хўжалик бошқармаси, Қишлоқ хўжалик вазирлиги ва ҳоказо.

Ғақат етмишинчи ва саксонинчи йилларнинг раҳбарлари ҳақида гапириш билан кифояланмоқчи эмасман.

Мустақиллигимиз эълон қилингандан кейин ҳам бу хўжаликда бўлишга тўғри келди. Аммо бу гал мухбир сифатида эмас, тўйга меҳмон бўлиб боргандим.

Мазкур ширкат хўжалиги (эндиликда шундай номланади) да ёш раисни кўриб, анграйиб қолганимни тасаввур қилолмайсиз. Унинг андак арабларга ўхшаб кетадиган қиёфаси, қадам ташлашлари, бор манераси (таъбир жоиз бўлса) Дагар отанинг кўйиб қўйган ўзгинаси эди.

- Бу киши янги раисимиз - Дагаров - дейишди.

Таниш, қадрдон фамилияни эшитгач, дафъатан: "Дагар отанинг ўғли эмасмикин", деган хаёлга бордим. Дарҳақиқат, шундай экан.

Янги раис билан бир неча дақиқа (блокнотсиз) гаплашдик. Ҳа, энди у янги давр раҳбари эди: бу йигитчанинг рафтори аввалгиларга ўхшамас, ҳатто кўпчилигимизга унчалик ўтиришавермайдиган, радикалроқ эди.

- Лениннинг ибратли шиори бўлган, - давом этади у, - "Ер - деҳқонга, завод-фабрикалар - ишчиларга, халққа - тинчлик!" Аслида ҳам инсонга кўп даҳмаза керак эмас, севган иши билан осоишталик бўлса... Лекин шўролар даврида буларнинг бирортаси ҳам амалга ошмади.

- Хўш, эндиликдачи, - тергаб қўяман.

- Биз ўзгача шиорни ўртага ташладик: "Ер эгасини топсин!" Лекин эгасини тополмай турибди: талай амалдорлар бунга тўғаноқ бўлишябди.

- Бош муаммо шуми?

- Пахтанинг харид нархини андак кўтариш керак. Деҳқон ҳақ

олсин. Отам айтардилар: "Дехқонга - ҳақ, ерга ўғит берсанг, ҳосилнинг чегараси бўлмайди" деб. Дарҳақиқат, қолганлари - иккинчи даражали. Шу икки омил муҳайё этилса, раис ҳам, ҳоким ҳам унча керак бўлмай қолади.

* * *

Дарвоқе, икки омил.

Бу гапни эшитиб, ногаҳонда ёдимга бухоролик Хўжаев (Раис бобо) тушди.

Отахон аслида Бухоро шахрига туташ Хўжаён қишлоғидан. Ватан урушидан олдинги нотинч йилларда Файзула Хўжаев тухматга учрагач айрим калтабин кишилар фамилияси Хўжаев бўлганларни ҳам шубҳа ва таъқиб остига оладилар. Шунда раис бобо бир кечада она қишлоғини тарк этиб Мирзачўлга келиб қолади. У паст-баландни биладиган, ҳисобдон, зукко киши бўлгани учун аввал бригадир, сўнг ҳосилот шўро, кейин раисликка сайлашади.

Уруш бошланади. Ўшанда ҳам раис тадбир билан иш юритиб, кол-

хознинг шуҳратини улуғлайди. Эркаklar фронтга кетиб, далада асосан

хотин-халаж қолганига қарамай, колхоз байроқдор бўлиб қолаверади. Раис фронтга кўплаб ғалла, мева жўнатиш билан бирга одамларга ҳам анча-мунча буғдой тақсимлашни қанда қилмайди.

Шуларнинг эвазига бўлса керак, колхозга эскигина юк машинаси-"политурка" беришади. Аммо, ҳадеганда, уни ҳайдайдиган шофёр топилавермайди. Шунда раис шаҳарга тушиб, Вася деган озғин, сарғиш йигитни эргаштириб келади.

-Бугундан этиборан — Вася колхозимизнинг шофёри, - дейди, - уни ҳеч ким ранжитмаслиги керак!

Васянинг ўзи ҳам бағоят хушфееъл, камтарин, меҳнаткаш

йигит чиқиб қолади. Қишлоқ болаларининг пешонасидан ихлос билан ўпишни,

аёллар, кексаларнинг хожатини чиқаришни одат қилади, шоввоз. Икки

бортига "Пахтаобод" колхози деб ёзилган машина районда ҳам кўпчиликка таниш, қадрдон бўлиб қолади Раис унинг кабинасига ўтириб олиб, илғорларни бот-бот сайрга олиб чиқади.

Аммо шўрлик раисни Бухорода таъқиб этган машъум қисмат бу ерга ҳам етиб келади. Вася, аслида немис эканлиги, унинг ҳақиқий номи Вайслиги аён бўлиб қолади. Бу нохуш гапдан Пахтаобод сесканиб тушади. Шу дақиқадан эътиборан, одамлар машинага йўламай кўядилар: Васяга бўлган илиқ меҳр ўрнини беҳудуд нафрат эгаллайди.

Шофёр зудлик билан жуфтакни ростлайди-куя, аммо қишлоқда раис ҳақида ҳам нохуш гап оралаб қолади: "Хўжаев немисларга сотилган экан, ўзи ҳам "халқ душмани" бўлган эмиш".

Одамлар раисдан ўзларини олиб қочадиган, унга ёвқараш қилиб ўтадиган бўлиб қоладилар. НКВД деган қаттол идора Хўжаевнинг ижтимоий келиб чиқиши билан қизиқиб қолади.

Ногаҳоний қора булутлардан сесканган раис колхоз муҳрини қоровулга топшириб, бир кечада Пахтаободдан ғойиб бўлади. Шунда: "Хўжаев немислар томонга ўтиб кетибди", деган машъум шов-шув оралаб юради. Бир неча ойгача Пахтаободликлар уни нафрат билан ғийбат қилиб юрадилар.

Орадан икки-уч йил ўтгач, ҳамқишлоқлар уни ўзгача оҳанг билан эслайбошлайдилар: "Хўжаев жуда меҳрибон одам эди", "Колхозчининг бошини силарди". "Бирор кишининг бурнини қонатмасди".

Бунақа илиқ гаплар шунинг учун авж оладики, биринчидан, Хўжаев ўз қишлоғида бригадир эканлиги аён бўлиб қолади,

иккинчидан, ундан сўнг раис бўлиб келган киши кадрларни зудлик билан алмаштиради, айрим бегуноҳ кишиларни қувғин остига олади. Колхоз режани бажаролмай, одамлар анча қашшоқлашиб, хатто уруш йиллари оладиган буғдой, оқжўхори сингари улушларидан маҳрум бўлиб қоладилар. Иккинчи йили аҳвол ундан ҳам хароб бўлади.

Раисни янгилашдан ўзга илож топишолмайди.

Янги раис ҳам атиги бир йил ишлайди. Қишлоқдаги бир энгилоёқ аёл билан дон олишиб қолгани аён бўлгач, ўзи жуфтакни ростлаб кўя қолади.

Колхозчилар ўзларига муносиб раис излаб юрган кунларнинг бирида қишлоққа тасодифан Хўжаев кириб келади. Одамлар уни бағоят хушфёъллик ва хурсандчилик билан пешвоз оладилар.

Аён бўлишича, раис ҳақиқатдан ҳам она қишлоғига қайтиб кетган экан. Бориши билан жону ҳолига қўймай бригадир қилиб тайинлашибди. Кўп ўтмай, раисликка ҳам лозим кўришибди. Тадбиркор эмасми - хўжаликни тез кўтарибди. Пахта, ғалла плани ошиғи билан бажарилибди. Шунда катта бир йиғилишда раисга сўз бериб, ана шу ютуқларнинг омиллари ҳақида гапиришни сўрашибди: "Бу ерда ҳеч қанақа сир йўқ, дебди раис, ерга нури бериб, одамларга ҳақ тўласанг, ҳар қандай хўжаликни юксалтириш мумкин. Қолган ҳамма омиллар иккинчи даражали".

Йиғилишдан кейин кутилмаганда НКВД бошлиғи уни кабинетига олиб кирибди: "Сиз ерга нури солиш билан, одамларга ҳақ тўлашдан бошқа ҳамма факторлар иккинчи даражали, дедингиз. Ўртоқ Сталиннинг раҳбарлик сиёсатини ҳам... Бизга тушунтириш хати ёзиб беринг!"

Нақ ўн йилга қаматиб юборишибди, шўрликни!

Эй, Оллоҳу азим-уш-шон!

Ўзинг асра биз -бандаларингни - қатағондан, истибдодан, зулмдан!

Зеро, сандан ўзга сиғинадиган маъбудамиз йўқ бизнинг!
Мавлоно Румий ёзадилар:

Бишнав аз най чун ҳикоят мекунад,
Аз жудойиҳо шикоят мекунад.
Яъни:
Тинглагил, най не ҳикоят айлағай,
Айрилиқлардан шикоят айлағай.

Биз не-не ашраф боболаримиз, оталаримиздан жудо бўлдик!
Не-не маънавий кудратларимизни хоку туроб қилдик.
Ўзинг кечир, ҳидоят эт!
Зотан сен мағфират этувчи буюк зотсан!

ТЎРТИНЧИ БОБ

МУҲИТИНГИЗ МУЎТАДИЛМИ?

Таҳририятдаги муҳит - бўлажак журналист, ёзувчи учун ибрат мактаби. Маънавий муҳитнинг муўтадил бўлиши эса кўп жихатдан кексаларнинг донолиги, ёшларнинг андишалигига боғлиқ. Зеро бу инсоний

фазилатлар бир-бири билан узвийдир. Доно мўйсафидлар бўлмаган жойда серандиша ёшлар ҳам бўлмайди!

Бир идорада шундай нохуш хол юз берганига гувоҳман. Кекса муҳаррир билан унинг навқирон ўринбосари орасидан қора мушук ўтиб қолади. Уларнинг ҳар бири "позицияни мустаҳкамлаш" учун атрофга одам тўплайди ва шу тариқа гуруҳбозлик пайдо бўлади. Шуниси қизиқки, кекса муҳаррир теграсида ёшлар, навқирон ўринбосар атрофига кексалар жипс бўлиб оладилар. Кучлар деярли тенг бўлгани учун вазият кун

сайин таранглашиб бораверади. Рақиблар муҳаррирга - "хоин", ўринбосарга - "айғоқ" деб лақаб қўйишади. Мажлисда гуруҳ вакиллари алоҳида томонда ўтиришади ва шерикларидан бирор кишини андак танқид қилишса, жанжал бошланади.

Бир куни ўринбосарнинг ҳамфикрлари муҳаррирнинг анча нозик хатосини "кашф этишади". Қарашса, унинг мақолалари бундан беш-олти йил илгари ёзилганларининг айнан ўзи. Фақат рақамлар, фактлар ўзгартирилган, холос. Қувониб кетишади. Махсумча лақабли ханнот ҳалигиларни тўплаб "юқорига" жўнайди. Нуфузли идоралардан бирининг раҳбари уни қабул қилади ҳам. Махсумча увада газеталарни унинг столи устига ёйиб, масалани тушунтиради, бундай одамни зудлик билан йўқотишни таъкидлайди. Ҳалиги раҳбар қараса, масала унчалик ҳалигидек эмас.

- Сиз иш пайтида нега ўз ўрнингизда эмассиз, - сўрайди Махсумчадан.

- Мен - бюллетендаман, - жавоб беради у, - мана - ҳужжат!

Бошлиқ айбдорларга нисбатан, албатта, чора кўрилишини айтиб, уни чиқариб юборади. Махсумча қайтиб келса, аллақачон унга бюллетен берган врачни ишдан бўшатиб қўйишибди.

Энди муҳаррир томон қарши ҳужумни кучайтиради. Улар Махсумчанинг хотинини қўлга олишади: эри бевафолигини, нукул бошқа аёллар билан юришини сабот билан миясига сингдиришади. Аёл бунга ишониб. эрининг устидан шикоят ёзади.

Шу ҳужжат асосида уни ишдан ҳайдайдилар.

Ўринбосарнинг одамлари бундан ҳам кучлироқ авантюра ҳозирлайдилар: босмаҳонанинг пиёниста ишчиларидан бирини қўлга олиб, муҳаррирнинг тўртинчи саҳифадаги ҳақиқий исму шарифи ўрнига, унинг лақабини тикиштиришни бўйнига қўйишади.

Бу ҳақда муҳаррирнинг ўзи ҳаяжон билан гапиргани ёдимда.

- Туш кўрсам, биринчи бетда Гитлернинг сурати чиқаётганмиш: кўлида байроғи - бомбардимончи самолётларга йўл кўрсатиб турибди. Чўчиб кетдим, кўнглимга ғулғула тушди. Соатга қарасам, ярим тун. Уйдагиларни безовта қилмай кийиндиму, дилгиргина босмахонага йўл олдим. Газета босишга тайёр экан. Йўқ, биринчи бетда ўзим кўрган энтомологнинг сурати: у далага химиявий модда сепаетган самолётга байроқ кўтариб, йўл кўрсатапти, Иккинчи, учинчи бетда ҳам қалтис гап йўқ. Тўртинчи бетда ҳам ҳаммаси жойида эди. Ногаҳонда фамилиямга қарасам, "Хоин", деб ёзиб қўйишибди. Дод, деб юбордим!

Бунга ўхшаш кўнгилсиз ҳолатлар айрим идораларда бот-бот учраб туради.

Ана шу нохушликка ёшлар ва кексалар зиддияти, деб қараш бир томонламалик бўлур эди. Менинг кузатишимча, муҳаррирнинг ўз ўрнига номуносиблиги, журналист меҳнатини кадрламаслиги, бунинг устига, айрим раҳбар ходимларга ортиқча ишончи муҳитнинг бузилишига олиб келар экан. Худди шундай пайтда ундан қобилятлироқ кадрнинг пайдо бўлиши ёки етилиб чиқиши бу курашни авж олдиранкан. Кураш эса қурбонсиз бўлмаган. Бундай ҳол журналистнинг, газетанинг обрўсини тушириш билан бирга, кўплаб ёшларни маънавий майиб қилади.

Гуруҳбозлик жамиятга жуда қимматга тушади.

Қон босим, инфаркт...

Зотан, бусиз ҳам ишимиз осон эмас!

БЕШИНЧИ БОБ

ҚАБРИСТОН ҚАШҚИРИНИНГ ҚИСМАТИ

Самарқанддаги 1-болалар поликлиникасининг врачлари Муяссар Ҳасановага Меҳнат Қаҳрамони унвони берилиши муносабати билан интервью олганим ёдимда. Сухбат давомида оилавий аҳволи билан ҳам қизиқдим.

- Бир ўғил, икки қизим бор, - деди у, - турмуш ўртоғимни...

Опа уёғини айтмади: унинг узилиб қолган маҳзун каломида аллақандай армон-дард борлигини туйдим. Қайсарона қизиқувчанлик билан саволда давом этдим.

- У киши?...

- У кишини нобуд қилишди: Ражаб Ҳасанов деб эшитганмисиз? Фельетончи эди.

Иккаламиз ҳам жимиб қолдик. Аёл бир ёстиққа бош қўйган умр йўлдоши, у билан ўтказган ширин лаҳзалари, серҳаловат орзулари ва ногаҳоний аччиқ қисмат ҳақида ўйларди, мен эса, нотаниш ҳамкасбимнинг тақдири, етим қолган болаларини кўз ўнгимга келтирардим.

Сукунатни опа бузди.

- Танқидий мақола ёзмайсизми, сўради дилгир, шикаста оҳангда.

- Баъзан...

- Ёзманг!

Гап орасида Ражаб Ҳасанов вилоят газетасининг Навоийдаги муҳбири бўлганини, рус ва ўзбек тилларида ёзишни, бир неча йил муқаддам шундай фожеа рўй берганини билиб олдим.

Худди шу ўринда, йиллар давомида такомиллашган ва ўзимга маъқул бўлган бир одатим ҳақида гапирмоқчиман. Қаерга борсам, аввало таҳририятга киришга кўникиб қолганман. Ҳарҳолда ҳамкасблар кишини тез тушунишади, ёзмоқчи бўлган объектингиз, учрашмоқчи бўлган кишингиз тўғрисида тасаввур беришади, кўмакларини аяшмайди!

Туман газетасининг муҳаррири ҳам юмушларини қўйиб,

навқирон шахрини томоша қилдирди, колхозга олиб борди. Кечқурун уйида меҳмон қилди.

Сухбатдошим Ражаб Ҳасанов ҳақида ҳам холисанилло гапирди. Маълум бўлишича, у жуда ҳалол, ростгўй мухбир бўлган экан. Фельетонлари вилоят, республика миқёсидаги газета, журналларда босилар, бу ашраф қаламкаш билан ҳисоблашишаркан.

- Нопок амалдорлар, порахур маъмурлар, жоҳил бандалар билан курашишда у чарчаш, иккиланиш нималигини билмасди, - деди суҳбатдошим.

Ўлими тафсилотига келганда эса бу одам ҳам аниқ хулосага эга эмасди. Унинг айтишича, "Тез ёрдам" мухбирни марказга кираверишда мотоциклнинг аравачаси остидан олган. У шифохонада жон берган. Бир бор хушига келиб ҳам, ҳеч нима демаган.

Мотоциклчи - савдо ходими А.Абдуллаев ўз тушунтириш хатида кечга яқин Ражаб Ҳасановни бекатда учратиб, ёнига миндирганини, йўлда эса мотоцикл молга урилиб, аравача узилиб кетганини ёзади.

Балки шундайдир.

Балки бундаймасдир. Уни аввал ўлдириб, шунақа пухта сценарий ўйлаб топишгандир? Ахир, мухбирга тиш қайраб юрганлар орасида казо-казолар, корчаллонлар, ҳатто рецидивистлар ҳам оз эмас эди-ку!

Жумладан, қишлоқ ўқитувчиси Аминжон Исканов билан боғлиқ масалани олайлик. У хўжалик раҳбарларининг беғамликлари, қинғирликларини, ошириб ёзишларини ёзавергани учун тазйиққа учрайди. Нопок одамлар ундан ўч олишмоқчи бўладилар. Ёш мухбирни зиёфатга чақириб, маст қилишади. Кетишда чўнтагига пул суқишади.

Бу - мухбирларни қўлга туширишнинг жуда жўн усули. Лекин Ражаб Ҳасановдан таълим олган Аминжон пулни итқитиб

юборади. Тағин тузоқ кўйишади. Кўчада сигир етаклаб бораётган ўрта ёшлардаги киши мухбирга илтимос қилиб қолади.

- Укажон, шу сигирни ушлаб тулинг, бозорга олиб бораётгандим, эшикни кулфлаш эсимдан чиқибди - мен каллаварамни.

Табийки, Аминжон рад этмайди. Ярим соатлар шу алпозда тургач, бир неча киши югуриб келиб, Аминжонни дўппослайди, шўрликни сигир ўғрисига чиқаришади. Ўша ернинг ўзида акт тузилади, тушунтириш хатлари олинади, гувоҳлар имзо чекадилар.

Суд Аминжонни уч йил муддатда озодликдан маҳрум қилиш ҳақида ҳукм чиқаради.

Инсон тақдирига шундай пала-партиш ёндашиш мумкинми, ахир?! Агар Ражаб Ҳасанов аралашмаса, ёш мухбир бир умр маънавий майиб бўлиб қолиши ҳеч гап эмас эди.

У масалани обдон ўрганайди. Милиция тополмаган ҳалиги сигирни тутқазиб кетган киши билан учрашиб, суҳбатни магнитофонга ёзиб олади. Сигирнинг эгаси ва бошқа гувоҳлар билан гаплашади. "Суиқасд" деб аталган фельетон шу фактлар асосида ёзилади ва у катта шов-шувларга сабаб бўлади. Кейин иш тескари тус олади: мухбирни озод қилиб, тухматчиларни жиноий жавобгарликка тортишади. Участка милиционери, туман ички ишлар бошқармасининг бошлиғи, судья ишдан четлаштирилади, прокурорга ҳайфсан эълон қилинади.

Журналистнинг саботи, синчковлиги туфайли адолат тантана қилади: аламзадалар тиш қайраб қоладилар.

Мен Аминжон Исканов билан ҳам гаплашдим. У алоҳида урғу билан ибратли гап гапирди:

- Ражаб ака - устозим эдилар. "Мухбир ўзини эҳтиёт қилиши шарт", дегандилар, аммо ўзларини эҳтиёт қилолмадилар. Йигитга ўлим йўқ, ўзини тикқа урар, дейишади. Қайтмас одам

эди, тутганини қўймасди!

Адолатли баҳо. Ражаб Ҳасанов билан боғлиқ бўлган мана бу ҳодиса ҳам фикримизнинг далили бўла олади.

* * *

Шаҳар яқинидаги қишлоқлардан бирида кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ҳодиса рўй беради. Мухтор муаллим деган киши тунда уйига кайфи ошиб келади-ю, эрталаб уйғонавермайди. Фарзандлари кириб қарашса, дадалари аллақачон бандаликни бажо келтириб қўйибди. Қий-чув солишади: одамлар тўпланадилар, ажабланадилар, надоматлар чекадилар. Начора - бандалик. Мархумни иззат обрў билан дафн этадилар.

Эртаси қишлоқда нохуш гап тарқалади. Гўёки, Мухтор муаллимни унинг қўшниси заҳарлаб ўлдирган эмиш. Ўша куни улар бирга ўтириб, арақ ичишганини кўрганлар ҳам бор эмиш. Гумонлар, тахминлар, ғийбатлар... Қишлоқ жойларида булар ростдан кўра тезроқ тарқалади.

Аслида улар бирга улғайган, ўрта мактаб, сўнг университетни биргаликда битирган дўстлар бўлишади. Тўрт йилча муқаддам Мухтор муаллим мактабдан оладиган маошига қаноат қилмай, газ идорасига ишга ўтиб кетади. Бу ерда газ баллонларини қимматроқ сотиб, машина харид қилади, данғиллама иморат қурдиради. Худди ана шу пайтда икки дўст орасида зиддият пайдо бўлади. Бунга кўпроқ Мухтор муаллим, аниқроғи унинг зоҳирий зармастлиги сабаб бўлади. Муаллим янги иморат деворини қўшниси томон ўтказиб юборади: у норозилик билдиради. Мухтор муаллим ҳам ҳарислик қилиб тураверади. Кичик зиддият катта жиддиятга айланади - улар бир бирларининг устларидан шикоят ёзадилар.

Ўлчаб кўришса, ўртадаги ер икковларига ҳам алоқасиз экан. Колхоз раҳбарлари ана шу торгина ораликқа тут кўчати ўтказишни лозим топишади. Текшир-текшир жараёнида Мухтор

муаллимнинг айрим иллатлари очилади ва табиийки ишдан четлаштирилади.

Вақт ўтиши билан собиқ дўстлар ўз қилмишларидан кўпроқ хижолат чекиб, дарз кетган дўстликни тиклаш пайига тушадилар. Ўша куни ҳам худди шу мақсадда ўтириб, дўстона қадах уриштирган бўлишади. Лекин оқибат бунақа бўлиб қолади.

Шундай қилиб, Мухтор муаллимнинг ўғиллари гумон ва шубҳаларга эрк бериб, маъмурий идораларга шикоят қилишади. Милиция ва судмедэкспертиза қабрни қайта очишга қарор қилади. Лекин қабр бошида тўпланган гувоҳлар қутилмаган қабохатга дуч келадилар. Қарашса, кимдир кафанни пичоқ билан тилка-пора қилиб, мархумнинг тилло тишларини суғуриб кетибди.

Ким у ярамас, олчоқ?

Тошбўрон қилиш керак ғалчани!!! Шунақа ҳам иблислик бўладими, ахир?!

Милицияга, райкомга хабар берадилар. Эртаси марказдан исковуч ит олиб келишади. Бу нохуш ҳангомани кўриш учун бутун кишлоқ қабристонга чиқади. Исковуч ит хидни олиб, қабристон чеккасидаги гўрковнинг уйи томон йўл олади. Унинг кўпригидан ўтиб, катта дарахт остига тин олади ва чўнқайганича уни кузатиб турган оломонга қараб нохуш ва ночор ғингшийверади.

Мархумнинг фарзандлари гўрковнинг гирибонидан оладилар: Милиция уни олиб кетади. Гарчанд уйдан бирор далил-ашё топилмаса ҳамки, бояқишни қистовга олишади.

Орадан бирор ой ўтгач, шаҳарга туташ кишлоқ қабристониди ҳам худди шундай ҳол юз беради: савдо ходимининг қабрини очиб, унинг остки ва устки жағларидаги олтин тишларини олиб кетишади. Жиноятчи шубҳага ўрин қолдирмай қабрни ёпиб кетган бўлса-да, омонатлиги учун у чўкиб, сир очилади.

Исковуч ит бу гал қишлоқ домласининг деразаси олдига бориб тўхтади.

- Йўқ, - дейди шунда Ражаб Ҳасанов, - инсон тақдирини итга боғлаб қўймайлик! Бу кабиҳликни тажрибали, маккор одам қиляпти. У узоқда эмас.

Унинг маслаҳати билан милиция аввал шундай ишга қўл ўрган кишилар билан қизиқади. Текширишлар натижасида Узоқ Шарқда яшовчи Борис.Б деган киши бундан саккиз йил муқаддам шу иш бўйича қамоққа олингани ва муддатини ўтаб чиқиб кетгани маълум бўлади.

* * *

Борис Б. нинг қамоққа олиниши тафсилоти ҳам ғалати. У яшайдиган шаҳарда бир ҳарбий кишининг Олга деган ягона фарзандини тоқ уради. Балоғат ёшига етган қизларидан ажралган ота-она қаттиқ қайғурадилар, аччиқ қисматларига тан бериб, Олгани тупроққа топширишади.

Ўша куни тунда уларнинг эшиги беўхшов тақиллайди. - Ойижон, очинг, мен Олгаман, - дейди у ва хўнграб йиғлаб юборади. Ота-она ҳам дийдаларини тийолмай, фарёд соладилар.

Бунақа ногаҳоний учрашув, беҳудуд шодлик, сарҳадсиз ҳаяжонни тасаввур қилиш осон эмас. Қўни-қўшнилари, қавмлар тўпланадилар.

- Нега мени тириклай гўрга тикдиларинг, дадажон, - надомат билан йиғлайди у.

- Ахир сен, ахир сен... - тили танглайига ёпишади отасининг ҳам.

Қизни тоқ ургандан кейин доктор уни кўрган, юраги уришдан тўхтаганини маълум қилиб, моргга элтишни тайинлаган экан. Лекин ота-она анчайин саросималаниб, уни шу куниёқ тупроққа топширадилар.

Ҳаммаси афсонага ўхшайди.

Кўлимга АҚШлик тадқиқотчи Раймонд Мудининг ақл бовар қилмайдиган "Ҳаётдан кейинги ҳаёт" китоби тушмагунча, бу жараёни идрок этишга қувваи ҳофизам ожизлик қилганди. Олим юздан ортиқ кишининг клиник ўлимини кузатган. Уларнинг айримлари бир неча дақиқадан кейинок, гоҳилари уч-тўрт соатдан сўнг қайта дунёга келган кишилар Р.Мудининг китобида у дунёга бориб келган яъни Азроилнинг рўйхатидан ўчирилган кишилар билан суҳбатлар ҳам эълон қилинган. Шуниси ғалатики, уларнинг жавоблари Олганикига жуда мос келади.

- Мен ногоҳ енгил тортиб, муаллақ ҳолда учабошладим. Пастда - жасадим олдида онам жон қақшаб йиғларди, докторнинг "тақдир экан, қизларинг жон берибди, сизларга сабру тоқат тилайман", деган гапини, онамнинг ўкириб йиғлашини эшитдим, аммо гапиролмадим. Сўнг қоронғу бир бўшлиққа қараб учиб кетаётган эдим. Назаримда кимдир "черковга борамиз", дегандай бўлди. Сўнг тишим оғриди. Дод деб юбордим. Уйғонсам, ҳалиги жойда ётибман. Тобутни, қабрни, ким очганини билмайман. Йиғладим, дод солдим...

Қабрни ким, нима учун очгани эса қарийб бир йилгача жумбоқ бўлиб қолаверди.

Қабр фақат табибларнинг ҳатосини эмас, бошқаларнинг ҳам қилмишларини яшириши мумкин. У магазин ёки омбор эмас, деярли қайта очилмайди.

Лекин бу мунаввар оламда ҳамма гап нисбий ва яна нисбий. Қабрлар ҳам гоҳ-гоҳ очилиб турар экан. Яна бир қабрнинг очилиши билан боғлиқ бўлган воқеа эса ундан ҳам ғалатироқ, аниқроғи, чўпчакка ўхшаб кетади.

Деновлик Тожиев Пицундадаги курортда Узоқ Шарқдан келган Сергей Есин деган юрист билан ҳамхона бўлиб қолади. Гарчанд дастлабки кунларда улар андак бегонасираб, гаплари

қовушмай турган бўлишса ҳамки, кейин апоқ-чапоқ бўлиб кетишади.

Бир куни Есин совғалар дўконидан ёғоч қошиқ сотиб олади ва сотувчи қайтимиға лоторея таклиф қилади. "Олинг, "Волга" чиқади", дейди айёрона такаллуф билан. "Биз икки кишимиз, "Волга"ни тақсимлаб бўлмайди", ҳазиллашади Есин. (Эътибор берганмисиз, одамлар курорт-санаторияларда ҳазилга мойил бўлиб қоладилар). "Биз бир одаммиз, - дейди Тожиев, - сизга чиққан ютуқ - меники ҳам". "Йўқ, дўстлик ҳисоб- китобни хуш кўради, - дейди Есин, - нимаики чиқадиган бўлса, ярми сизники". У лоторея номерини ёзиб, шеригиға тутқазади, ўзини бўлса тўрт буклаб, кўкрак чунтагиға суқиб кўяди.

Ором ва ҳаловатға тўла муддат тугайди. Улар хайрлашадилар.

Бир кун Тожиев нима иш биландир омонат кассасиға киради-ю, ютуқлар тиражиға кўзи тушади. Ҳалиги номер билан солиштириб қараса, лоп этиб "Москвич" чиқиб турибди. Қайта-қайта тикилиб, туйғулари алдамаётганиға ишонч ҳосил қилгач, Есинға телеграмма юбормоқчи бўлади. Кейин, хайтовур, қувончданми ёки ютуқнинг ярмиға умидворликданми ўзи Узок Шарққа равона бўлади.

Тожиевға қора либос кийган, ғамзада аёл пешвоз чиқади ва эри ўтган ҳафта вафот этганини айтиб, надоматлар чекади, сизиб чиққан кўз ёшларини оқсуякларға хос киборлик ва назокат ила артиб олади. Меҳмон ҳам ўкиниб кетади. Бир пиёла чойдан кейин эса у, беихтиёр лоторея воқеасини ҳикоя қилиб беради. Аёл қизиқиб тинглайди.

- Афсуски, - дейди у Сергейға ўша кастюмини кийгизиб дафн этгандик.

Улар дафатан сукут сақлашади. Лекин икковларининг ҳам дилларини хирс деган ёввойи мушук тимдалайверади, тимдалайверади. Биринчи бўлиб аёл ўзини ошкор этади.

- Балки қабристон қоровули билан келишиб, қабрни очиш керакдир.

- Бундан участка милиционерини ҳам хабардор қилишга тўғри келар, - қўшилади Тожиев.

Эртаси тўртовлон қабрни очишса, Сергей Есин ички кийимда ётибди: костюмини, ягона олтин тишини қайси бир олчоқ ўмаришга улгуриб қўйибди. Табиийки, улар жуда дарғазаб бўлишади.

Милиция ўғрининг изидан тушади. Қарангки, ҳафта ўтмай калаванинг учи ҳам топилади: комиссиян магазиндан таниш костюмни топишади. Омадни кўринг-ки, ҳатто лоторея билети ҳам жойида экан. Аёл эрининг сўзини ерда қолдирмай, Тожиевни ҳам рози қилади. Милиция костюмни дўконга топширган кишини кечқурун уйдан қўлга олади: у гўрковнинг ўғли Борис Б. бўлиб чиқади. Тергов пайтида у бошқа мархумларни ҳам тунагани, жумладан Олганинг қабрини ҳам очганини бўйнига олади, табиийки, қабристон қашқирини қаматиб юборишади. У қайтиб келгач, усталик билан номи, адресини ўзгартириб юради. Шунинг учун бўлса керак, унинг дарагини топишолмайди. Ниҳоят, Бориснинг узоқ бир қариндоши Навоий шаҳрида яшаши аниқланади.

Милиция барча эҳтиёт чораларини кўриб, бир ҳафта давомида ўша одамнинг уйини пойлайди. Аммо Борисдан дарак бўлмайди. Кейин ҳалиги қариндошникига кириб, ётиғи билан суҳбатлашишади.

- Борис бундан тўрт-беш ой олдин меҳмон бўлиб келган эди, - тан олади у.

Демак...

- Ҳозир қаерда бўлиши мумкин?

- Билмайман, ишга кирмоқчи эди у.

Суҳбат чоғида Борис нималар билан қизиққанини суриштиришади.- Ҳамма нарса билан: ўзбекларнинг урф-

одатлари, чўпонларнинг хаёти, хатто мурдашувларнинг қиладиган ишларигача.

Ҳарқалай калаванинг йўқолган учи тагин топилгандай бўлади. У шу атрофда. Топиш керак!

Тун қароқчисининг сурати кўпайтирилиб, тарқатилади, жинойт қидирув бўлими ҳамма жойни элакдан ўтказиб бошлайди. Шубҳага олинган кишилар, жумладан Борис мулоқотда бўлиши эҳтимол қилинган мурдашувлар сўроқ қилинади. Аммо ойлар ўтса ҳамки, қашқирдан дарак топилмайди.

Тасодифни қарангки, бир куни Ражаб Ҳасанов сахрога - чўпон Баурбаевнинг ўтовига келганда, ғалати учрашув бўлади. Мухбир интервью олади, чой ичади. Қайтишда эса машинаси ҳадеганда ўт олавермайди. Шунда чўпон ўғлига Юрани чақириб келишни тайинлайди.

- Юра деганингиз ким, - сўрайди Ҳасанов.

Чўпон тилидан бол томгандай бўлиб, уни мактаб кетади.

- Ёрдамчим. Ўзи жуда меҳнаткаш, кўлидан келмайдиган иш йўқ. Шаҳардан ўз оёғи билан келиб қолди. Бизнинг қозоқ болалар нукул шаҳарга қараб қочаяпти. Бу бўлса...

- Келганига кўп бўлдими?

- Олти ойдан ошди.

Шу орада чўпоннинг ўғли кўрадан ёлғиз келади. Баурбаевнинг ўзи уни чақиршига бораётганда, журналист ҳам эргашади. Қараса, Юра дегани суратдаги Борис Б. нинг айнан ўзи. Лекин Ражаб Ҳасанов заррача сир бой бермайди. Жинойтчи билан эски танишлардек қуюқ кўришиб, ёрдам беришини илтимос қилади. Юра-Борис Б. дарҳол карбюраторни очиб, кумини тозалай бошлайди. Мухбир уни беихтиёр гапга туттади.

- Қалай, Юра, чўпонлик маъкул касбми?

- Ёмон эмас, - дейди у ҳам ўзига хос босиқлик билан, - аммо чўпонликдан журналистлик тузук. Қизилқумда қўй боқиш - машаққат!

- Нега бўлмаса бу касбни танладингиз?
- Бирор йил ишлайин, кейин кетаман.
- Мен сизлар тўғриларида очерк ёзмоқчи бўляпману, сиз...
- Бунинг кераги йўқ, - эътироз билдиради у, - муаммолар кўп, шулар ҳақида ёзинг!

- Масалан?
- Масалан, чўпонлардан милтиқни тортиб олишди. Энди у бечора бўрини ҳам отолмайди. Бўрини-я! Бу қандай гап?

- Тўғри, қашқир атрофинда ҳаммани қон қақшатиб юрса-ю, сен отолмасанг - қийин. Бу масала билан, албатта, шуғулланаман.

- Агар ёзсангиз, тагин бир долзарб муаммо бор, - давом этади у, - ветеринария институтининг олимлари чўпон итларини отиб ташлаш ҳақида тавсия чиқаришди. Бу - ғирт нодонлик! Ит касаллик тарқатармиш!

- Бундан хабарим йўқ, - тўғриси танилади журналист.

- Начора матбуотимиз ҳаётдан орқада, - дейди Борис Б. - калондимоғлик билан ва чўнтагидан институт тарқатган методик қўлланмани чиқариб, мухбирга узатади.

- Эҳтимол тагин муаммолар бордир?

Мухтарам ўқувчим! Мен бу диалогларни тўқиб чиқарганим йўқ, уни Ражаб аканинг архивидан олдим. Ҳамкасбим ўзининг "Марҳумларни тунаб", деб сарлавҳа қўйилган, аммо негадир босилмаган фелъетонида бу ҳақда батафсил қалам юритган.

Улар шу тариқа узоқ суҳбат қурадилар. Борис Б. моторни ўт олдириб бергач, қуюққина хайрлашишади.

Ражаб Ҳасанов шиддат билан милицияга етиб келади, бу ерда зудлик билан оператив гуруҳ ташкил этилади: икки милиционер жиноятчини тутиб келиш учун эллик километр ичкаридаги Баурбаев ўтовига йўл оладилар. Лекин афсусларким, икки соатдан кейин улар қуруқ қайтиб келишади. Чунки Борис Б. аллақачон жуфтаси ростлаб қолган экан.

Милициямиз ҳақида гап кетганда, биз анчайин баландпарвоз гапдан нарига ўтмай қоламиз. Уларга жўмард, довюрак деган сифатларни тикиштираверамиз. Тўғри, улар орасида ана шундай жасур кишилар оз эмас. Аммо ландавур, лапашанг милиционерларимиз борлигин ҳам тан олишимиз керак.

Ҳалиги икки милиционер шунча вақтни йўқотиб, орқага қайтиш ўрнига, тревога кўтариб, жинойтчининг изига тушиши керак эди. Уларнинг бу лакаловликлари, табиийки, мухбирни тутактириб юборади.

- Погонларингни юлиб ташлаш керак,- дейди у жаҳлини босолмай, - милиционерлик нари турсин гўлаҳликка ҳам ярамайсизлар!

Улар ҳам жаҳлга минишади: жинойтчи нари қолиб, журналистнинг устидан акт тузишади. Ражаб Ҳасанов шошилишч юқорироққа сим қоқиб, масаланинг моҳиятини тушунтиради. Бу гал саҳрога бир неча бригада чиқади.

Қизилқум - сарҳадсиз саҳро! Беҳисоб барханлар орасидан маккор жинойтчини топиш осон эмас. Лекин тасодифни қарангки, ҳалиги икки милиционер Баурбаев ўтовидан қирқ километр юқорида Борис Б. ни кўриб қолишади ва УАЗИК билан унинг олдини тўсишади. Иккала милиционер югуриб тушишлари билан Борис Б. кутилмаганда уларга тўппонча ўқталади: шўрлик милиционерлар қўл кўтаришга мажбур бўладилар. Жинойтчи уларнинг қуролларини олади, негадир погонларини ҳам юлиб ташлайди. Сўнг эса шошмай, саросималанмай, уларнинг машинасига минади-ю, жуфтакни ростлаб қолади.

Орадан тағин уч соат ўтгандан кейингина ҳамма постларга милиция машинасидаги жинойтчини қўлга олиш ҳақида кўрсатма берилади.

Аммо Борис Б. аллақачон бошқача йўл тутган бўлади: у магистрал кўчага чиқиб, Қорақалпоғистонга трактор ортиб

кетаётган машинани тўхтатади, шофёр билан алланималарни гаплашади. Ҳайдовчи кабинага кириши билан эса кузовга чиқиб, трактор кабинасига ётиб олади.

У ДАН нинг ҳамма постларидан хавф-хатарсиз ўтиб кетади.

Лекин бир жасур милиционер уни қўлга туширади.

Шундай қилиб, инсоннинг табаррук хотирасини оёқости қиладиган маккор йиртқич, журналистнинг синчковлиги туфайли қўлга олинади. Судда Борис Б. айбларини бўйнига олади.

- Энг катта айбим, - дейди у сўнгги сўзида,- ўшанда ярамас мухбирни бир чеккага чиқариб, пешанасидан дарча очмаганим бўлди. То тирик эканман,...

Ражаб Ҳасановнинг домангирлари орасида савдо ходимлари ҳам анчагина эди. Шунинг учун ҳам унинг ўлими минг бир гумону тахминларга сабаб бўлганди.

Мен медицина ва техника экспертизалари билан ҳам танишиб чиқдим. Уларда ҳам мотоциклнинг аварияга дучор бўлиши тафсилотлари такрорланганди, холос. Мотоциклчини жиноий жавобгарликка ҳам тортишибди, лекин кўнглимнинг бир бурчагида аллақандай мавҳум ғашлик ҳамон менга тинчлик бермайди. Балки...

Билмадим, билмадим!

Ҳарҳолда Ражаб Ҳасанов ўзини эҳтиёт қилиши керак эди!

Бундай кишилар - публицистикамизнинг олтин хазинаси!

Бизнинг ҳар биримиз фаол курашиш билан бирга ўзимизни бало-қазолардан сақлашни билишимиз шарт!

ОЛТИНЧИ БОБ

БЎРИ!

Москвадан чиқадиган "Журналист" журналининг 1977 йил февраль сонида мақолам босилди. Бу - марказий матбуотда илк бор чиқишим эди. У бўрига муносабат масаласига бағишланган эди.

Бўри!

Ўн ёшда эдим ўшанда. Ургут туманидаги Ўкрач қишлоғининг бир чеккасида яшардик. Ярим тунда занжирбанд итимиз силкиниб, хура бошлади. Сўнг деразамизнинг шундайгина остидан ваҳшиёна увлаш янгради: ит жимиди. Дадам ишда бўлгани учун жуда ҳам кўрқиб кетдик. Ваҳима билан деразадан ташқарига кўз ташладиму, кулранг йиртқични кўрдим. У ёлғиз эмасди.

Ит жимигани учун бўрилар уни ғажиб ташлади, деб ўйлагандик. Аммо эрталаб йиртқич бирорта тирик мавжудодга зарофат етказмаганини кўриб, ҳам ажабландик, ҳам қувондик.

Орадан икки йилча ўтгач, эрта боҳорда мактабга бораётиб, бўрилар галасига дуч келдим.

Қишлоғимиз билан мактаб оралиғида Санглоқ деган дарё бўларди. Баҳор фасли тошиб оқарди. Дарёдан бир амаллаб ўтдим-у, туман орасида йилтираб турган қорачикларни кўрдим. Уларни чўпон итлари, деб ўйлагандим.

Мен бўрилар қуршовида қолгандим, лекин йиртқичлар мени гўё илғамагандай бепарво эдилар. Бу ҳол дилимга қувват ато этди, юрагимни ҳовучлаб, кадамимни тезлатдим. Бўрилар эътиборини тортмаслик учун алламаҳалгача бир маромда қадам ташладиму, сўнг ваҳима билан қочдим.

Яқиндагина республика радиосининг мухбири Облоқул Усмонқулов билан - Пайариқдан келаётиб, шундайгина йўл бошида бўрини учратиб қолдик. Юз метрча нарида унинг шериги кутиб турарди. Машинани тўхтатишимиз билан у ҳамроҳи томон югуриб кетди. Кейин улар туман орасида эриб кетдилар.

Учала ҳолда ҳам улар зарофат етказишмади.

Бўри ҳақида ўқиган энг ҳаяжонли китобим - Америкалик табиатшунос-ёзувчи Д.Пимлоттнинг "Инсон - бўрига бўри" деган асари бўлди. Д.Пимлотт бир неча йил бўрилар орасида яшаб, уларнинг хулқ-атворини чуқур ўрганганди. Бу китоб шунинг учун ҳам ҳаяжонли эдики, муаллиф масалага бир йўла мутахассис ва ёзувчи нигоҳи билан қарай билганди. Китобни ўқиган кишининг жониворга беихтиёр раҳми келарди. Инсон қўлига милтиқ олиб, энг аввал бўрига ўқталгани, ҳозир бу кураш такомиллашгани: химия ва авиация ҳам жониворни қиришга сафарбар қилинганини автор зўр ачиниш билан қайд этганди. У ўз кузатишларига таяниб, бўрилар йўқотилган жойларда ёввойи итлар кўпайганлиги, улар хўжаликка бўридан кўп зарар етказганлигини аниқ фактлар билан исботлаганди.

Бўрини ҳимоя қилиш зарур, деган хулосага келишимнинг сабаблари энди сизга аён бўлгандир. Газеталарда бўри отилгани ҳақида ҳабарни ўқиб қолганимда қаҳрим келарди. Шунинг учун ҳам етмишинчи йилларнинг бошларида бўридан хислатлар излаб, газета журналларда чиқиш қила бошладим. Ғайриқонуний милтиқларни тортиб олиш, бўрини отган овчиларни рағбатлантирмаслик тарафдори эдим. Илк бор Томдидаги Балиманов номидаги совхозда бўрилар бўғизлаган қўйларга дуч келиб надоматлар чекканимни ёзгандим. Кейин бўри ёриб кетган отлар, "Қизил китоб"га кирган нодир жониворларни кўрдим. Худди ўша пайтларда ғайриқонуний милтиқлар тортиб олина бошлаган, матбуотда мендан бошқа кишилар ҳам бу кулранг жониворни "Қизил китоб"га киритишни таклиф қилаётган пайтлар эди. Бўри бизнинг бу марҳаматимиздан жуда тез фойдаланди: у шаҳар атрофидаги қишлоқларда қўй-қўзиларни бемалол бўғизлаб кетадиган, Самарқанд шаҳрининг қишлоққа туташ маҳаллаларида девордан ошиб тушадиган бўлди. Буниси ҳам майли, ўша йили бўри кўп

болали онани нобуд қилди.

Воқеа шундай содир бўлганди. Аёл ишдан қайтиб, даҳлизда камалиб қолган бўрини кўради. Қараса, ичкари эшик қия очик. У ерда - болалар...

Она меҳри. Сарҳадсиз уммон у. Аёл жонини гаровга қўйиб, ўзини ичкари эшикка уради. Бўри ҳам ўзини ҳимоя қилиш учун бўлса керак, аёлга ташланади ва уни тилка пора қилади. Одамлар тўпланишади, аммо бўрини отиш учун милтик топишолмайди. Ниҳоят уни тириклай қўлга оладилар.

Шулардан кейин: бўри - инсонга бўри экан, деган анчайин қатъий қарорга келдим. Таҳририятга ана шу иккиланишларим ва сўнги хулосам ҳақида ёзгандим.

Журналдан келган жавоб (уни ҳозиргача эҳтиётлаб юрибман) мени қувонтирди. Бўлим мудирини мақолам уларга маъқул бўлганини, "икки фикр" рубрикаси остида беришга мўлжаллашаётганини - мактубим билан забардаст публицист ёзувчиси Василий Песков танишиб чиққанини ва у мен билан баҳсга чиқмоқчи эканлигини қайд этганди.

Шундай нуфузли публицист билан баҳслашиш шарафли, албатта. Аммо у менинг фикрларимга қарши улароқ нималар дейишини тасаввур қилолмасдим. Назаримда, бу борадаги қарашларимиз муштарак эди. Василий Песков дастлаб айрим мамлакатларда бўриларни муҳофаза қилиш тажрибасини ёзди, кейинчалик эса телевидениеда бўрининг хўжаликка етказадиган зарарига урғу берадиган бўлди.

Лекин журналда В.Песков эмас, Фанлар Академиясининг "Ҳайвонот дунёсини тартибга солиш ва муҳофаза қилиш" илмий совети раисининг ўринбосари, профессор Дмитрий Бибиқов билан баҳсимиз босилди. Олим бу муҳим масалага менга ўхшаб вилоят ёки республика доирасида эмас, балки жаҳон миқёсида сўз юритганди. У кўплаб газета-журналлар мисолида биз масалага анчайин бир томонлама қараётганимизни танқид

қилиб, бўрипарварлар ҳам, уларнинг рақиблари ҳам ноҳақ эканлигини очиб берганди. Бўрига муносабат масаласида ўша жойнинг индивидуал шароитига қараб иш тутишни, яъни йиртқич хўжаликка зарар етказса, курашиш, акс ҳолда, бунга зарурат йўқлигини таъкидлаганди олим. Скандинавия, Италия, Испания, Польша, Болгария, Чехословаки, АҚШ ва Ғарбий Европа мамлакатларида бу ҳайвонни отиш ман қилинганини, бизнинг мамлакатимизда 50 мингдан ортиқ бўри борлигини мен билмасдим ҳам.

- Бўри ҳақида ҳукм чиқариш осон, - деб ёзганди Д.Бибиқов, - аммо оқибатини унутмайлик!

Назаримда у ҳақ эди!

Тўғри, ҳозир газета-журналлар бу ҳақда деярли ёзишмаяпти. Аммо "бўри" мавзуси эътибордан соқит қилинмаган ҳам. Бу мавзуга қайтилади. Шунда менинг андишаларим ҳам кимларгадир асқотади, деб умид қиламан.

ЕТТИНЧИ БОБ

ҚОРА ГУЛ

Бир учрашувимизда муҳтарам адибимиз Асқад Мухтордан "Шогирдларингиз ким?" деб сўрашди. Мен хушёр тортдим: Асқад ака шогирларини санаса, менинг ҳам номимни тилга олади, деган илинж пайдо бўлди дилимда. Аммо у киши эшитилар-эшитилмас қилиб: "Буни уларнинг ўзлари айтишсин", деди.

Мадомики шундай экан, Асқад аканинг энг зарур лаҳзаларда берган мадади, маслаҳати хусусида гапирмай ўтиш ноўриндир. Республика матбуотида босилган илк мақолам ва ҳикоям, кейинчалик Тошкентга ишга келишим у киши билан боғлиқ. Бу

ҳақда сўз кетганда дўстим Машраб Бобоевнинг Асқад акага бағишлаб ёзган "Устозлик ҳақида", деган шеъри беихтиёр ёдимга тушади.

*Бахтингдир устозинг қўлини олсанг,
Лекин устозни ҳам танлаб ололсанг,
Устознинг қиммати, менимча, шулким -
Узоқми, яқинми - уни туёлсанг.*

*Майлига, орангиз бўлса йироқ,
У сенга ҳар куни бермаса сабоқ.
Лекин унинг номин эшитганинг чоқ
Юракда орзиқиш ҳис этаолсанг.*

*Гарчи ойлаб, йиллаб сени кўрмасин,
Пешонангни силаб, ҳолинг сўрмасин.
Йўқ-йўриқ кўрсатиб, тергаб турмасин,
Унинг нигоҳини сезиб туролсанг.*

*Устоз дейилганда нима кўринар?
Мукаммал инсону мукаммал ҳунар.
Унга, ҳунарига дуч келганда гар
Ўзинг ҳунарингдан бир оз уялсанг.*

*Устозлар турлидир - рўйи шахсият:
Кимда шакл бору кимда моҳият.
Сенга ният бўлар ундаги ният
Устозга муносиб шогирд бўлолсанг.*

Ўшанда Тошкентга келиб, "Гулистон" журнали редакциясига кирганимда, Асқад ака қорақўлчилик илмий-текшириш институти олимлари билан СЖК препаратига қарши суҳбат

уюштиришимни сўради.

Самарқандга қайтиб, бу таклифни институт профессори, Беруний номидаги давлат мукофоти лауреати Иван Дьячков ва бўлим мудир Рафиқ Валиевга айтиб кўрдим. Улар дарҳол кўниб кўя қолишмади. Масаланинг қалтислигидан истиҳолага бориб қолишди. СЖК жуда оммавий эди ўшанда: газеталар икки юздан ошириб кўзи олган чўпонларни кўкка кўтариб мақташаётганди - йиллик ва истиқбол режалари СЖК препаратини қўллаш шарти билан тузиларди.

Лекин олимлар бунинг оқибатини биздан чуқурроқ ҳис қилган экан: Шунинг учун бўлса керак, модомики журнал босадиган бўлса, бу ҳақда очикроқ сўз юритишга рози бўлдилар.

* * *

"Гулистон" журналининг 1978 йил май сонидида босилган мана шу баҳсли диалогдан айрим парчаларни эътиборингизга ҳавола этмоқчиман.

...Р.ВАЛИЕВ. Қоракўл қўйлар асримиз бошида ўлкамиздан бошқа жойларга олиб кетилган эди. Айниқса, Октябрь инқилоби арафасида Бухоронинг йирик савдогарлари қимматбаҳо тери билан бирга зотли совлиқларни ҳам кўплаб сотдилар. Қоракўлчилик анча ривожланган ўша даврларда унга талаб ҳам катта эди, албатта. Лекин яйловларга эга бўлмаган мамлакатлар бу қўйларни кўпайтиришолмади. Қоракўл учун сарҳадсиз яйловлар, унинг янтоқ, шувоқ сингари дағал ўтлари керак эди. Ҳозир қоракўлчилик билан элликдан ортиқ мамлакат шуғулланаяпти. Булар орасида Африка, Америка, Европа ва Осиё қитъаларига мансуб юртларда бор. Қоракўлчилик фани билан эса, асосан биз шуғулланаямиз. Институтимиз жаҳон аҳамиятига эга. Шунинг учун ҳам чет эллик меҳмонлар тарихий обидалар сайридан кейин институтимизга келишади,

фондимиздаги қаламгулли, қовургагулли, нўхатгулли териларни ҳайрат билан томоша қилишади, уларнинг рангидаги қадимий гумбазлар, миноралар аксини кўргандай бўлишади. Кейин бизлардан тавсиялар, қўлланмалар сўрашади.

Н.РАҲМАТОВ. Лекин сифат масаласида...

И.ДЪЯЧКОВ. Сифат масаласида Намибия биринчи ўринга чиқиш арафасида турибди. Афғонистон ҳам...

Н.РАҲМАТОВ. Иван Никитич, балки бу СЖК билан боғлиқ ҳолдир?

И.ДЪЯЧКОВ. Биздан бошқа бирорта мамлакатда СЖК қўлланилмайди ва менимча, тўғри йўл бу.

Н.РАҲМАТОВ. Демак сиз ҳам бу препаратнинг тарафдори эмассиз, шундайми?

И.ДЪЯЧКОВ. Мени ноўнгай вазиятга қўймаслигингни сўрардим. Ҳозирча СЖК га хўжасизларча амал қилишга қаршиман.

Н.РАҲМАТОВ. Мен бир кекса зотехникдан СЖК сўзини шарҳлаб беришни сўраганимда, "совлиқнинг жонига кафан" деганди.

Р.ВАЛИЕВ. Академик М.Заводовский 1940 йилда бугоз бия қонидан СЖК тайёрлаганди, бу фанда катта инқилоб деб ҳисобланганди. Энди эса ана шу зардоб қоракўлчилигимиз шухратини хавф остига қўйиб турибди.

И.ДЪЯЧКОВ. Мана, мисол: авваллари гўштга топириладиган қўйнинг тирик вазни эллик килодан ошиб кетарди. Ҳозир улар боқувга қўйилганда ҳам қирқ килограммдан ошмайди. Ёки қоракўл терини олинг: унинг юза сатҳи нормадаги 1200 ўрнига 900 квадрат сантиметрни ташкил этипти. Энг ёмони, ўлик тугилаётган қўзилар кўпаймоқда. Хўш, иш шу тариқа кетса, йигирма-ўттиз йилларда қўйлар қуёнга айланиб қолмайдими?!

Р.ВАЛИЕВ. Бу - масаланинг ирсий томони. Унинг маънавий,

иқтисодий томонлари ҳам йўқ эмас. Юза сатҳи 900 квадрат сантиметрдан кичик терини ҳалқаро бозорга чиқариши ноқулай: бу қорақўл қўйларнинг асл ватани бўлган юртимиз шаънига ҳам тўғри келмайди. Бундай териларни ўзимизда ишлатиши ҳам муаммо. Чунки улар кичик, чидамсиз.

Н.РАҲМАТОВ. Ахир, бу ташвишли ҳол ҳақида аввало сизлар қаттиқроқ гапиришларингиз керак эмасми?

Р.ВАЛИЕВ. Чунки сиз - журналист дўстларимиз икки юздан ошириб қўзи олган чўпонларни чунонам аюҳаннос солиб мақтаяпсизларки, натижада бизнинг овозимиз эшитилмай қолаяпти. Бир ҳақиқатга эътибор беринг, сўнги йилларда республикамизда қорақўл қўйлар сони беш миллиондан ошмай қолди. Хўш, қани ўша эгиз тугаётган совлиқларнинг қўзилари?...

Бу суҳбат босилгандан кейин олимлар ҳам, ўзим ҳам хавотирда юрдим. Ҳарҳолда... Кейин билсам, олимларни чақириб роса сиқувга олишибди. Менга эса, ҳарқалай, индашмади.

Фақат шуни таъкидлаб ўтишим керакки, мустақиллигимиз эълон қилинган, махсус қарор билан бу препарат тақиқланди!

САККИЗИНЧИ БОБ

ОГОҲ БЎЛИНГ: ҚАЛЛОБЛАР!

Бағоят дилкаш, хокисор, садоқатли бир адашим бор. Фақат исмигина эмас, фамилиямиз, ишимиз, туғилган туманимиз, оилавий аҳволимиз ҳам бир хил. Ҳатто ташқи қиёфамиз ҳам анчайин ўхшаш. Иккаламиз ҳам қишлоқ хўжалик институтини битирдик. Фақат мен агрофакни, у киши зоофакни.

Ана шу афрўзона муштаракликлар сабабли бўлса керак,

иккаламизни бот-бот фарқлолмай, адаштириб ҳам юборишади. Ва адашим менинг мухбирлигимдан гоҳида манфаат кўриб қолса, баъзан изтироб ҳам чекади.

- Учинчи курсда ўқирдим, ўшанда, - ҳикоя қилади у, - сиёсий иқтисод фанидан жавоб беролмай қолдим. Домла бағоят қаттиққул эди - "икки" кўйиш учун дафтарчамни очди-ю, авзойи ўзгарди. "Шундай яхши мақолаларни ёзасиз-у, иқтисодни билмайсиз-а" деди ўкинч билан. У сиз ёзган мақолалар назарда тутганди, албатта. Кейин бир йўла "тўрт" кўйиб берди.

СЖК ҳақида баҳс босилганда, қорақўлчилик илмий-текшириш институти олимлари қаттиқ огоҳлантирилдилар. Ўша кунлар Самарқандга саркотиб бўлиб келган Владимир Қодиров ходимлардан ногаҳонда: "Нусрат Раҳматов (мени) қаерда ишлайди" деб сўраб қолади. "Қишлоқ хўжалик бошқармасида" (адашимни) дейишади улар. "Шу йигитни бўрдоқчилик базасига директор қилиб тайинлаш ҳақида фармойиш тайёрланглар, чорвачиликни чуқур тушунаркан", дейди у киши.

Нусрат Раҳмат (адашим) ҳозир ҳам Самарқандга кираверишда Чўпонота бўрдоқчилик базасининг бошлиғи.

- "Огоҳ бўлинг, қаллоблар", деган мақолангизнинг бош қаҳрамони мени болта билан чопиб ташламоқчи бўлди, - деди бир куни адашим.

Йўғ-ей, - кўз ўнгимга лоп этиб, нукул ойболта кўтариб юрадиган пакана, серзарда лўли келди.

- Хонамда ўтирган эдим, эшикни зарб билан очиб кириб келди, - давом этди у, - қўлидаги болтани кўрдим-у мақолани эсладим - юрагим шувуллаб кетди. Аммо тонмадим, ишонасизми - тонмадим! Бўш ҳам келмадим.

"Одоб деган нарса борми - эшик очик бўлса ҳам сўраб кириш керак! Дарҳол чикинг, бу ердан - менинг ишим кўп!" дедим.

"Менинг ҳам ишим кўп", деди у бамайлихотир ва рўпарамга ўтириб олди.

Тортмамда ногаҳонда касалланиб қолган молларни ҳалоллайдиган қассоби пичоқ бор эди. Ўшани олдим-у, тантанавор стол устига қўйдим. Нописанд ҳолда ўз ишларимни қилавердим.

"Хўш?" - сўрадим, ўзимни босиб олгандан кейин.

"Мени танидингми?" - саволимга савол қайтарди сен-сенлаб.

"Сени нега қамашмади?" - сўрадим.

"Нега қамашсин?!. Ҳали бирорта ярамас муҳбирни чошиб ташлашга улгурганим йўқ-ку!"

- ...

"Мақолангга неча пул беришди?"

"Бу хусуда ҳар бир ялангоёққа ҳисобот бермайман!" овозимни жилла кўтардим.

"Биламан, кўпи билан эллик-олтмиш сўм садақа қилишган! Ўзимга айтсанг, минг, икки минг ташлаворардим".

"Лўлининг садақасига зор эмасман, дедим, мен билан бу оҳангда гаплашадиган бўлсанг...."

Номер теришга тушган эдим, у оҳангини ўзгартирди.

Милицияни кўй, гапимга кулоқ сол, ногаҳонда бояги пўписа ўрнига илтижога ўхшаш овозда давом этди у. Мени прокурор ҳам, милиционер ҳам, ўт ўчириш машинаси ҳам ҳеч нимарса қилолмагани! Сен насибамни қирқдинг: газетанг раислар кўлида қалқон бўлиб қолди... Баски, тирикчилигимни монелик қилган экансан, устингдан ёзаман. Шахсан Горбачёвга ... Мошинанг, иморатларинг... Менку боронани бўяб, пул топаяпман, сен бўлсанг...

Дарҳақиқат, ёзди! Текширишди ҳам. Албатта камчиликларни топиб, уришишди ҳам!

* * *

Ана шу кириш сўзидан кейин лўлиларнинг қаллоб бригадаси

ҳақида сўзласам ўринли бўлар.

Кузнинг фарахбахш оқшомларидан бирида колхоз идораси олдига

техник ва маънавий жиҳатдан эскириб кетган "Москвич" машинаси келиб

тўхтади. Ундан молдавонча кийинган, ўрта ёшлардаги икки киши туша-ди. Меҳмонларнинг паканароғи тақаллуф билан раисни суриштиради.

-Биз "Селхозтехника" устахонасиданмиз,- ўзини таништиради меҳ-монлар сардори, - бригадамиз ёлланиб ишлайди. Хўжаликлар техникасини ремонт қилиб берамиз, запас қисмларни ҳам ўзимиз топамиз.

Раис қувониб кетади.

Қувонмай бўладими?

Хўжаликларнинг раислари, инженерлари, механиклари арзимас подшибник, стартёр, аккумулятор учун ойлаб овора бўлишлари кимга аён эмас?! Раис қулай имкониятни қўлдан чиқармаслик пайида тушади, меҳ-монларни бир пиёла чойга таклиф этади.

-Расмиятчилик учун бизни кечиринг,- дейди ҳалиги пакана, - биз айтганингизни қилиб берамиз,-фақат мана бу шартномага қўл қўйиб берсангиз... Бухгалтер, ревизор дегандай инжиқликлар бор.

У оппоқ шартнома бланкасини раиснинг олдига суради. Раис ҳеч иккиланмай имзо чекади.

Эртаси колхознинг трактор паркига талай бегона одамлар чодир курадилар. Эркаклари чапдастлик билан бороналарга гудрон суйкашни, аёллари эса хонама хона юриб, фол очишни бошлаб юбордилар. Уч кундан кейин хотин-халаж ҳалиги пакана раҳбарлигида раиснинг кабинетига бостириб киришади. Сардор бир қўлида болтача, иккинчи қўлида шартномани тутганича, раисга пўписа қилади.

- Биз ишни тугатдик, хўжайин, пулни берсангиз, - бизни кўшни районда кутишяпти.

- Қанақа пулни?

- Шартномада ёзилиб, икки томон имзо чеккан беш минг сўлкавойни.

(Мухтарам китобхон! Беш минг сўм дегани ўша пайтларда беш минг долларга тенг эканлигини ҳисобга олишингизни сўрардим.)

- Бир тийин ҳам тўламайман! - дейди раис, - биринчидан, қилган ишларинг сариқ чақага ҳам арзимайди, иккинчидан, мен имзо чеккан қоғозга ҳеч вақо ёзилмаганди, учинчидан, ваъда қилинган запас қисмлар қани?

- Биринчидан, ремонт сифати иш пайтида санаб кўрилади, иккинчидан. оқ қоғозга имзо чекманг, хўжайин, учинчидан, шартномада запас қисм олиб келинади, деб ёзилмаган. Мана, ўқинг кўринг! Қонун биз томонда!

Раис барибир кўнмайди. Бошқалар ҳам аралашадилар, жанжал бошланади. Райком, прокуратура, милицияга телефон қилишади.

Прокурор оломонни тартибга чақирмоқчи бўлиб турганда, шаллақи хотинлардан бири чинқириб йиғлаётган боласини унга тутқазди. Бола худди ўргатиб қўйилгандай, ўша заҳоти прокурорнинг кийимини ҳул қилади.

- Сен қанақа қонун ҳимоячисисан, - дейди ҳалиги аёл боласини олиш ўрнига прокурорга пешхезлик қилиб, - бу золим раисдан ҳақимизни ундириб бермайсанми?!.

Милиция бошлиғини ундан ҳам баттар аҳволга туширишади: у ҳожатхонага кириши билан устидан қулф солиб, калитни яширишади.

- Пулни чўзмасаларинг, бундан ҳам баттар маломатларга гирифтор қиламиз, - дейди сардор.

Узоқ маслаҳатлардан кейин колхоз раҳбарларига солиқ

солинади. Зўрға уч минг сўм йиғишади.

- Йўқ, дейди, - пакана яна икки мингни чўзмасаларинг, бугун кечаси колхознинг молхоналари, ем-хашаги ёниб кетади.

Маслаҳатлашиб, ногаҳоний меҳмонларга мукофот фондидан тагин икки минг сўм беришади. Сардор пулни санаб олади-ю, ялтоқланиб илтимос қилади.

- Энди бизни қўшни хўжаликка олиб борсаларинг: кеча шартнома тузиб келган эдик.

Бу хўжалик сардорининг хикоя қилишича, улар бу ерда жилла бошқача йўл тутишган. Ҳалиги икки киши келиб, Молдавияда трактор - ремонт заводи тугатилаётгани, ундаги станоклар, ускуналар арзон нарҳда сотилаётганини айтишади. Тўрт минг сўмга шартнома тузилади. Тагин юқоридаги ҳол такрорланади. Қаллоблар пулни санаб олгач, Оқдарёга олиб боришни сўрашади.

Нихоят масалага вилоят прокуратураси, ички ишлар бошқармаси аралашиб, талончи тўдани қўшни Қашқадарёга "камандировка" қилиш маъқул деб топишади. Бу гапни эшитиб, сардор қаҳ-қаҳ отади.

- Қашқадарёликлар бизни ҳурмат-иззат билан кузатиб қўйишганига йигирма кун ҳам бўлгани йўқ. "Икарус" билан олиб келишганди. Тагин сўппайиб бораверамизми? Юз керак!

- Ундай бўлса, мусобақадош Бухоро вилоятига борасизлар, - дейишади.

- Раислари қанақа? Жумардми ёки бир тийин устида жириллаб турадиган харисларми?

- Ҳаммаси валлаMAT, - айниб қолишидан чўчишади, - биз ҳам "Икарус", топиб берамиз.

Орадан кўп ўтмай уларни Бухорода учратиб қолдим. Аслида бу туманга даромади катта, аммо қурилишлари ночор бирор хўжаликни танқид қилгани келгандим. Райкомдагилар "Бақоевнинг колхозига борасиз", дейишди.

Колхоз раиси илк бор менда нохуш таассурот уйғотганини яширмаслигим керак. "УАЗИК" маркали машинанинг олдида сигарет чекиб ўтирган, семиз киши билан кўришиб, ўзимни таништираётган эдим, у хижолатомуз сўзимни бўлди.

- Раис мен эмас, шофёрман. Раис бобо - ана!

У нариги эшик олдида турган ориқ, кўримсиз, кийимлари ғижимланиб кетган, ва ўзи ҳам ғижимлангандай тажанг кишини кўрсатди. Ўзимни таништирганимдан кейин ҳам унинг юзида қилт этган илиқроқ ифода кўрмадим.

- Идорада ўтириб турунг, трактор паркига бориб келай, кейин гаплашамиз, - деди у.

- Балки мен ҳам борарман, - дедим ишимни тезроқ тугатиб, жўнаб кетишни ўйлаб.

- Майли.

У билан трактор паркига кирдим-у, бороналарни бўяётган таниш оломонни кўрдим.

- Булар ким? - сўрадим раисдан.

- Ремонтчилар, циганлар бўлиши керак.

- Шартнома тузганмисиз?

- Ҳа.

- Демак, қўлга тушибсиз!

У мийиғида кулди.

- Мен элликка кирдим, - деди аллақандай ишонч билан, - савдода, милицияда ишлаганман, ҳали ҳеч ким мени лақиллатган эмас. Насиб бўлса, бундан кейин ҳам қўлга туширолмайди. Бунақалар билан аввал ҳам шартнома тузганман. Мени айрим раислар Циганков дейишади. Чунки бунақаларга хўжаликнинг бир тийин ҳақини бермаслигимни билишади. Айримлар ана шунақа қаланғи-қасанғиларни бизнинг ҳудудга тушириб кетишади. Кўтара ғирромлик. Майли, дейман, булар билан ҳам шартномани икки нусхада кўчириб, биттасини сейфимга солиб қўйибман. Улар йигирмата боронани ремонт

қилиб, атрофни тозалаб беришади, мен беш юз кило тарвуз билан, юз кило картошка бераман. Эртага ишни тугатишади.

Мен индамадим. Ҳаётда нималар бўлмайди? Менинг кузатишимча, паканалар ўз ишига пухта бўлади. Кўрамиз: икки паканадан қайбири ғолиб чиқаркан?

Кечаси алламаҳалгача Бақоев билан гаплашиб ётдик. Унинг уддабуронлиги, донолиги, тадбиркорлигига тобора кўпроқ ишонч ҳосил қилганимни тан олишим керак.

- Мени районда унчалик ёқтиришмайди, - деди ўкинч аралаш, - баджаҳл мухбирлар, ревизорларни бизга юборишади. Ҳайтовур сиз ҳам мақтагани келмаган бўлсангиз керак.

- Қурилишингизни танқид қилмоқчиман. Лоақал тузукрок идора ҳам йўқ экан.

- Данғиллама идора керак эмас, шуниси бўлади, - деди у ҳам совуққонлик билан.

- Замонавий посёлка ҳам йўқ.

- Посёлка масаласида менинг фикрим шунақа: халққа пулни бериш керак - ўзи куриб олсин. Фақат материал топишга ёрдамлашайлик! Қурилиш ташкилотлари тиклаётган уйларнинг бирортаси менга маъқул эмас! Улар сифатсиз, қиммат. Кўтара фирромлик.

Бу ерда одамлардан гўшт солиғи олинмас экан. Раисни бир бор ишдан олишмоқчи бўлишибди, аммо колхозчилар ҳисобот мажлисида тўполон қилиб юборишибди.

Эрталаб раис билан дарёвот томон бориб келдигу, идора олдида серғалаён оломонни кўрдик. Чап қўлида ойболта тутган, соч-соқоли ўсган киши уларнинг орасидан яккакифт бўлиб чиқди:

- Биз кетамиз, раис, ҳақимизни беринг!

- Омборга боринглар, тарвуз билан картошкани тайёрлаб қўйишибди, - деди Бақоев жуда беғамлик билан.

- Йигирмата қўйчи?

- Қанақа қўй?

Сардор бармоғини шартномага ниқтаб кўрсатди. Дарҳақиқат унда: "Колхоз выделяет 20 баран", деб ёзилганди. Раис шартномани юлқиб олмоқчи бўлганди, пакана чапдастлик қилди.

- Йўқ, раис, фирромлик кетмайди! Бунақасини кўп кўрганмиз! Биласизми, мен нега ойболта олиб юраман? Ўзимни ҳимоя қилиш учун. Ҳаққимизни бермагани учун бир раисни чопиб ташлаганман! Ҳеч нима дейишмади, чунки қонун биз томонди эди. Албатта, сиз унақа алдам-қалдамлардан эмассиз: тезроқ ҳисоб китоб қилсак, иккаламизга ҳам яхши бўлади. Бизни Хоразмда кутишяпти, уларни интизор қилиб қўймайлик.

- Баранмас, у борона! Ремонт учун йигирмата борона ажратилади, деб ёзилган, - тутақиб кетди раис.

- Қўй билан боронанинг фарқига бормайдиган нодонлар эмасмиз, - бўш келмади сардор, - Сейфингизни очиб қаранг.

Дарҳақиқат, иккала нусхада ҳам "о" ҳарфлари "а" бўлиб кетганди.

- Ҳа, баран экан, - деди раис вазиятни ўзгартириб, - ҳозир йигирмата қўй олиб келишади, жунини олиб, ремонт қилиб берасизлар. Чунки шартномада шундай деб ёзилган.

- Йўқ, раис, биз билан ўйнашма, - сен-сенлашга ўтди пакана, - яхшиликча пулни бермасанг, аёлларга имлаб юбораман: бу хумпарлар жуда беандиша.

- Андишасизликка мен улардан қолишмайман, - деди раис ҳам муштлашишга шайлангандай, - сенга ўхшаганларни кўпини кўрганман. Одамлар тер тўкиб топган пулни дуч келган қаланғи-қасанғига бериб юборадиган лакаловлардан эмасман. Бу - кўтара фирромлик!

Жанжал авжига чиқди: улар раисни исканжага ола бошладилар. Бир аёл Бақоевнинг гирибонидан тутиши билан, раис чекингандай бўлди.

- Тўхтанглар! - деди шашти бўшашиб, - дарҳақиқат, сизларни куруқ жўнатишим инсофдан эмас. Мен ҳозир...

У даврадан якка кифт бўлиб чиқди. Машинасига миниб, шошилинч каёкқадир йўл олди. Кўплар, шу жумладан ўзим ҳам уни қочиб қолди, деб ўйлагандим. Зум ўтмай ўт ўчириш машинаси (колхоз яқинда харид қилган экан) пайдо бўлди ва рулда ўтирган Бақоевни кўрдим. Машина тўхтади, унинг "пистолет" деб аталадиган сув сепиш мосламаси лўлилар томон тўғриланди ва ҳалигиларга сув сепи бошлади. Сардорнинг кўлидаги болтаси учиб кетди, энгашиб олмоқчи бўлган эди, раис зарбани унга тўғрилади: у йиқилди ва ўрнидан туриб қочди. Орқасидан бошқалари ҳам тум-тарақай бўлишди.

Улар қайтиб келишмади.

"Огоҳ бўлинг: қаллоблар!" деган мақолада ана шулар ҳақида ёзилганди.

У хўжалик раҳбарларини чинакамига хушёр торттирганди!

ТЎҲҚИЗИНЧИ БОБ

З И Л З И Л А

Кечагидай ёдимда: эрталаб нонуштадан кейин дастурхонни йиғиштираётганимизда, ер силкиниб қолди: аввал секин, кейин қаттиқроқ... Онам одатдагдек, ваҳима билан ташқари чиқишимизни буюрдилар ва дуо ўқидилар.

Биз улгуролмадик. Пақирдаги сув чайқалиб, тўкилди, токчадаги чинни идишлар шарақлаб кетди. Сўнг бари жимиди.

Ярим кулочлик мўримиз кулаб кетганини ҳисобга олмаганда, зарар кўрмагандик. Мен беихтиёр эпицентрни ўйлай бошладим.

Қаерда экан у?

Аҳвол нечук экан у ерларда?

Одамлар нобуд бўлишмадими?!

Оммавий ахборотнинг энг ҳозиржавоб воситалари деб аталмиш телевидение ва радио куни билан бу хусусда лом-лим демади. Сухандонлар аллақандай бригада хашак тайёрлаш режасини ошириб адо этганини, қайсиям хорижий мамлакатда автобус тракторга урилганини, ҳайвонот боғида йўлбарс болалаганини гапиришар, аммо минглаб кишилар интиқ бўлган ахборотни орқага суришар, бунинг учун каттанинг розилигини кутишарди.

Начора, шўролар даври эди: оммавий-ахборот воситаларининг бари фақат "катта"нинг қош-қовоғига қараб иш тутарди.

Матбуот жиловланган ҳар қандай жамиятда эса миш-мишлар авж олиш билан бирга, одамлар чет эл радиостанциялари тўлқинлари орасидан керакли ахборотни тутиш илинжида бўладилар.

Эпицентр Бухорода эканлигини сартарошдан эшитдим. У қадимий шаҳарда ер ёрилиб, кўп кишиларни қаърига тортганини, ота-онасиз қолган болаларни эрта-индин олиб келишларини ҳаяжон ва ачиниш билан гапирди. Гарчанд, бу гапларни чет эл радиосидан эшитганини айтиб, қасам ичса ҳамки, унчалик ишонқирамадим. Зотан сартарош халқининг гапига лаққа тушиб кетавериш меровликдан бошқа нарса эмас. Аммо бу эзма ва сертакаллуф яҳудий айтган гапларининг лоақал ярми чин бўлса ҳамки, катта фалокат рўй бергани аниқ эди.

Эртасига "Время" эпицентр Бухоро яқинидаги Газли посёлкасида эканлигини, у ерда силкиниш қуввати 8,5 баллга етганини эълон қилди. Аммо бу қисқа ахборот билан қаноатланиб бўлмасди. Одатда бундай маълумотларнинг сўнгида "қурбонлар йўқ", деган жумлани ҳам қўшиб қўйишарди. Сухандон бу гапларни четлаб ўтгани, шубҳаларимни чандон оширди.

Ниҳоят, йўлга отландим. Автобус оз эди. Автобекат ходими лоқайдгина қилиб, машиналар Бухородан болаларни олиб келгани жўнатилганини гапирди - дилим нохуш бўлиб кетди. Наҳотки... Дуч келган биринчи машинага илашиб, эпицентр томон йўл олдим.

Мўрилар, мўрилар... Улар томнинг усти билан битта бўлиб ётарди. Ғалати: нега илк зарба бу шўрликларга тегдийкин? Дарвоқе бунда ҳеч қанақа жумбоқ йўқ! Мўрилар суянчикқа эга эмас. Шунинг учун улар илк силкинишдаёқ, мувозанатни йўқотиб қўйишади. Ўз-ўзидан савол туғилади: эпицентрдан уч юз километр беридаги мўрилар шу куйга тушган бўлса, марказдаги эллик метрли минораларнинг ҳоли не кечдийкин? Ахир уларнинг ҳам таянч нуқтаси йўқ-ку!

Қизилтепадан ўтгандан кейин уфқларга интиқлик билан боқиб, ўша ашраф Вобкент минорасига илҳақ бўлабошладим.

Вобкент минораси! Сиз бу обиданинг ёнига бориб, соатлаб томоша қилмагунингизча, унинг улуғвор ва нафис салобатини ҳис қилишингиз қийин. Минора XII асрда Бурҳониддин Абдулазиз деган бадавлат киши томонидан қурдирилган. Дунёнинг бошқа бирор қадамжойида унинг қиёсини учратолмайсиз. Мезанаси (юқори қисми) ҳавода муаллақ тургандай. Бунинг сабаби шуки, обиданинг бели нисбатан хипча, мезана эса катта дид билан ишланган, аниқ симметрияли назоратгоҳ.

Вобкент минораси асрлар давомида Ипак йўлидаги карвонлар учун маёқ вазифасини ўтаб келган. Адашган кема маёқни излагандай, Вобкент минорасига интиқ бўлганлигимнинг сабаби энди сизга равшан бўлгандир.

Ниҳоят, у одатдагидек бор салобати, виқорли қомати билан кўз ўнгимда намоён бўлди. Мен энтиқиб кетдим: унинг атрофида айланиб, алламаҳалгача ҳудудсиз меҳр билан тикилиб қолдим.

Бир ривоятда ҳикоя қилинишича, ана шу минорани кураётган уста иш яримлаб қолганда, ногаҳонда ғойиб бўлибди. Шоҳнинг буйруғи билан ҳамма жойни ағдар тўнтар қилишибди, аммо дарагини топишолмабди. Орадан нақ бир йил ўтгач, устанинг ўзи келиб шаҳаншоҳнинг оёғига йиқилибди.

- Бир қошиқ қонимдан кечинг, олампадох, - илтижо қилибди у, - минора бардошли бўлсин деб шундай йўл тутдим. Чунки бир йил орасида ғиштлар бир-бирига тагин ҳам жипслашади, ўтиришади.

Шоҳ мулоҳаза қилиб кўрибди-ю, ишни давом эттиришни буюрибди.

Саккиз юз йил давомида бу адл қомат минора ана шунақа силкинишлардан қанчасига гувоҳ бўлганлиги менга қоронғу. Минорадан юз метрча нарида тикланган, бугун-эрта очилиши зарур бўлган икки қаватли райком биноси қулаб тушибди-ю, (нақадар ноўнғайлик) миноранинг бирор ғиштига ҳам зарофат етмабди-я!

Бухорода яна бир салобатли архитектура ёдгорлиги бор. Уни Минораи Калон дейишади. XI арсада тикланган бу обиданинг мезанасидан бир қулочи қулаб тушибди. Шуниси ғалатики, мезанадан тушган ғиштларда лотин ҳарфида битилган "БХЗ" деган ёзув бор экан.

Нега энди лотин алифбосида ?

"БХЗ" дегани нимаси?

Бу - Бухоро ғишт заводи , дегани бўлиб, ўша пайтда орфографик ҳато қилишган: "Ғ" ўрнига "Х" ёзишган. Маълум бўлишича, иккинчи жаҳон урушидан сал илгарироқ миноранинг учки қисми таъмирланган экан...

Минораи Калоннинг устига чиқиб, дурбин билан қарасангиз, Газли вишкалари ундов белгиларига ўхшаб кетади.

Газли.

Хуркак барханлар, букчайиб қолган саксовуллар орасидаги

маскан. Шаҳарга кираверишда, энг аввало, салобатли она ҳайкалига кўзингиз тушади. Боласини кўтарганича, меҳмонга пешвоз чиқиб турган мағрур аёл. Ўшанда унинг "бола"си кўлидан учиб кетган, ўзи букчайиб қолганди. Уч қаватли маъмурий бинонинг олди шундайгина кўчиб тушган, стол, стуллар, машинкалар мунғайиб тургандай... Сейсмологлар ибораси билан айтганда, шаҳарда қурбонлар бор эди, аммо ер ёрилиб, одамларни ютиб юборгани нақ уйдирма бўлиб чиқди.

Бундай лаҳзаларда табиий куч, офаткор қудрат ҳақида ўйлаб қоласан киши. Ўзга планеталар сирини очиб, оёғимиз остидаги асрордан беҳабар қолганимиз нохуш, албатта. Куч бекиёс ваҳимали эди. Лекин одамлар тушкунликка берилмагандилар. Ёзги театрнинг уч томонидаги девори кулаб кетган, фақат бир ёғи ёнбош бўлиб қолганди. Киномеханик ана шу деворга парда илиб қисқа метражли грузин фильмларини намойиш этар, томошабинлар қаҳқаҳаси фильм қаҳрамонлари кулгусига жўр бўларди. Палаткаларда бўр билан турфа ёзувлар қайд этилганди: "Сартарошхона", "ЗАГС бўлими".

Газ компрессори - шаҳардаги асосий объект. Унинг ўзи ҳам улкан газ балонига ўхшаб кетади. Бу ерда ёкилғи тўпланади ва катта босим билан керакли томонга ҳайдалади. Замин бағрига суқилган ўнлаб қувурлар табиий бойликни хўплаб ва тўплаб Европага ҳайдайди. Тўғри, бизда ҳали кўп жойлар газлаштирилмаган. Аммо, газ ўтказилади.

Унинг захиралари тугаб қолмас, деб умид қиламан.

Газ запасларини олиш билан зилзила орасидаги боғланиш борми? Олимлар, мутахассислар бу борада аниқ бир гап айтишмади.

Газлидан сўнг Тошкент, Назарбек, Қайроқкум зилзилаларининг ҳам гувоҳи бўлдим.

Қуръони Каримда: "Сенгагина ибодат қиламиз, Сендангина мадад сўраймиз", деган табаррук оят бор.

Мен ҳам ҳар гал Оллоҳга илтижолар қилдим, мағфират қилишни сўрадим.

ЎНИНЧИ БОБ

ЭЪЛОН ҚИЛИНМАГАН ҲУКМ

Икки интервалда ёзилган бу мактуб нақ уч бетдан иборат бўлиб, уни таҳририятчи Самарқанд шахрининг Жўғихона маҳалласида яшовчи лўли аёл йўллаганди. Аниқроғи, хатни ана шу аёл номидан бошқа киши - анчайин илҳом, ҳаяжон билан ёзгани сезилиб турарди. Бу одам аёлнинг сардафтарини эринмай варақлаган, барча манфий, мусбат қирралари билан қоғозга туширганди.

Хат қўлдан-қўлга ўтди. Аёлнинг тақдири, дарҳақиқат, аёнчи эди. Ижозатингиз билан ана шу мактубни эътиборингизга ҳавола қилмоқчиман.

* * *

Бундан йигирма беш йиллар муқаддам бизни меҳнатга жалб этиши ҳақида ҳукумат қарори чиқди: лўлиларни колхоз-совхозларга, завод фабрикаларга жойлаштиришига киришишди. Кўп жойларда лўлилар бригадаси, цехи ташкил топди. Оқсоқолларимиз бу ислоҳотга зид эдилар, албатта. "Оллоҳ бизни тиланчилик, фолбинлик учун яратган, кимдан-ким бунга шак келтирса, мусибатга гирифтор бўлиши муқаррар", дейишарди улар. Эрим билан алламаҳалгача иккиланиб юрдигу, кейин ишга киришга қарор қилдик. Бизни гишт заводига жойлаштиришди.

Мен бир татар аёлга шогирд бўлдим. Бажарадиган юмушим

ҳам анчайин жун эди - бир меъёрда айланадиган сербар тасма устидаги гиштларни олиб, махсус аравачага жойлаштираддим. Тасманинг у бошида улкан мослама бўлиб, ундан қоришиб чиққан лойни пўлат симлар бир текисда кесар, гиштга айлантирарди. Эримни ўша ердаги устага шогирд қилиб қўйишди.

Ўшанда ток бўлмай, алламаҳалгача бекор ўтириб қолдик. Жилла ҳаялликдан кейин моторлар гуруллаб ишлаб кетди-ю, ҳаммамиз иш жойимизга қараб югурдик. Бир маҳал кафтимдаги қонни кўриб, чўчиб кетдим. Бирор нарса тилиб кетгандир, деб ўйлагандим. Қарасам, қон гишдан сизаётган экан. Лойни бўлаклаган эдим, орасидан бировнинг бош бармоғи чиқди. Дилим жуда нохуш бўлиб кетди. Уни кўриб, ёнимдаги татар аёл овози борича бақариб юборди. Машиналар зудлик билан тўхтатилди.

Мен учун оғир мусибат руй берганини бир неча дақиқадан кейин фаҳмладим. Боя ток бўлмаганда, эрим лой қориштирадиган мосламанинг ичига кириб, уни тозалаётган экан. Ногаҳонда мотор ҳаракатга келиб, унинг вужудини гиштга айлантириб юборибди.

Ўшанда икки ўғлимиз бор эди. Каттаси - Мардонқул тўрт, кичиги - Майдонқул икки ёшга тўлганди. Мен қора қисматимни қарғаб, зор-зор йиғладим.

Мусибат чекавериб, бармоқларим ўз-ўзидан чангакка айланиб қоладиган бўлди. Заводдагилар мени шифохонага жойлаштиришди, болаларимга ҳам ёнимдан жой қилиб беришди.

Врачимиз Абдурасулов хушқомат, қаттиққўл, серзарда одам эди. Клиникада ҳамма ундан ҳайиқиб турар, хотини ҳам ўзи билан ишларди. Улар мен билан дафъатан шубҳали тарзда иноқ бўлиб қолдилар. Аёл ҳар куни ҳолимдан хабар оладиган, ноз-неъмат, кийим-кечак келтирадиган бўлди. Аммо ана шу зоҳирий иноқлик, меҳрибончиликнинг туб моҳияти менга аён эмасди. Бир

қуни аёл мен билан бақамти гаплашиб, ҳеч нимадан камчилиги йўқлиги, тақдир фақат тирноқдан қисганини надомат, дил тўла дард билан гапирди. Бу зорланиш ва дил изҳорининг сабабларини ҳам фаҳмламаган эканман: у болаларимдан бирига умидвор экан.

Илтижо қилиб, ялинишига қарамай, рози бўлмадим.

- Мен фарзандларимни кўрмасам - туролмайман, - дедим унга ўзимнинг ҳам раҳмим келиб.

- Нега кўрмас экансиз, - ҳайратланган бўлди аёл, - истаган пайтингизда уйимизга келиб, кетаверасиз! Эшигимиз ҳаммиша очик! Ҳоҳласангиз, бизникида яшашингиз ҳам мумкин.

Мен индамадим. Бир оздан кейин Абдурасулов кириб, менга "синглим" деб мурожаат қилди ва хотинининг илтимосини такрорлади. Сўнг фаррошлар, ҳамширалар ҳам мени алқаб-аврашга киришдилар, жигаргўшамни истаган пайтимда кўришим, ҳатто олиб кетишим мумкинлигини таъкидлайверишди улар ҳам.

Шундай қилиб, минг бир андиша билан Майдонқулни (у бир майдонда дунёга келганди) уларнинг ихтиёрига топшириб, йиғлай-йиғлай кулбамга қайтдим. Бирор хафтадан кейин Мардонқул укасини кўргиси келаётганини айтиб зорланди. Уни ўзим ҳам қумсаб қолгандим.

Майдонқул батамом ўзгача либосларда - ораста эди. У менинг қучогимга отилган бўлса ҳамки, янги ота-онасига кўпроқ мойил бўлиб қолганди. Умрида кўрмаган либослар, уйинчоқлар, ширинликлар болани сеҳрлаб қўйганди. Буниси ҳам майли: - улар Майдонқулнинг номини ҳам ўзгартиришибди - не-не умидларда Умид деб аташибди. Буларнинг барига тоқат қилса бўларди, аммо аёлнинг нохуш ва сирли муносабати, ундаги руҳий ўзгариш дилимни гаши қилди.

Мардонқулни эргаштириб, Ургуут қишлоқларига жўнадим. Аммо ёзда тагин бир мусибат рўй берди: Мардонқул бир кўлмак

сувда чўмилиб чиқди-ю, касалланиб қолди, ҳарорати бехос кўтарилиб, алаҳлашга киришди. Мен жон ваҳимасида унинг қайноқ пешонасига латта ҳўллаб босардим: "Бибижон, ёнаяпман", деб зорланарди у нуқул. Одамлар зудлик билан докторга олиб боришимни маслаҳат беришди. Лекин мен унамадим: шифокор аҳлидан кўнглим совиб бўлган эди.

Мардонқул ўз кўлимда жон берди.

Эҳ, оғир эди буларнинг бари! Бу ёруғ олам мен учун зим-зиё тунга айланди. Лекин инсон тушкунлик ботқоғига батамом ботиб қолмас экан, дилда тагин умидбахш тўйгулар куртак отаркан. Дилимда ширин орзулар мақсадга айланди. Мен ёлғиз эмасман: Майдонқулим бор! Улар боламни қайтариб беришмаса ҳамки, меҳрим тошиб кетганда, бағримга босишимга дийдоридан тўйишимга монелик қилишмас...

Илк бор ноумид бўлиб қайтдим: Абдурасуловлар аллақаяёққа кўчиб кетишибди. Кўни-кўшилар аниқ бир гап айтишолмади. Улар мен бахтиқародан изларини йўқотишни ният қилишгани сезилиб турарди. Оила кўч-кўлонни кўтариб, Тошкентга равона бўлганини эса бирор ойдан кейин билиб олдим.

Абдурасулов бу ерда медицина институтининг бир шифохонасида ишларкан. Тошкентга келиб, талай сарсонлик-саргардонликни бошдан кечиршига тўғри келди. Тасаввур қилинг: тузукроқ тил билмаган, умри қишлоқ сўқмоқларида ўтган аёл катта ва гавжум шаҳарда бегонадан ҳам бегонароқ эмасчми?! Лекин фарзандимни бағримга босиш орзуси буларнинг баридан қудратли эди.

Докторнинг уйи шаҳар чеккасида экан. Эҳ, онанинг бундай дақиқаларда ҳудудсиз ҳаяжонини ҳамма ҳам ҳис этолмаса керак. Мен уй атрофида соядек айланардим, аммо иккинчи қаватдаги эшикни тақиллатишга журъатим сира ҳам етмасди.

Майдонқулни илк бор ўша ердаги болалар богчасида учратиб қолдим. Бепарвогина қум ўйнаб ўтирган экан. Боламни кўриб,

вужудимда ажиб бир титроқ пайдо бўлди.

- Майдонқул, болагинам! - хитоб қилдим унга қараб.

У ўғирилди-ю, унчалик эътибор бермади.

- Умиджон, - илтижо қилдим бу гал унинг янги номи ёдимга тушиб.

Майдонқул мен томон интилиб, бир икки қадам ташлади, сўнг иккиланиб қолди - зоҳирий андишалар этагидан тутиб қолди унинг! Сабрим чидмай, ичкарига отилдим. Жигар гўшамни бағримга босиб, юзи-кўзи аралаш, ўпавердим. Болалар, тарбиячилар менга жуда ҳам қизиқсиниб қараётганларини туйгач, уни бағримдан бўшатдим.

Эртаси, ҳам индини ҳам келдим. Ўғлимнинг жингалак сочлари, қоп-қора кўзларига боқиб тўймасдим. Менинг бу девонавор ҳолатим тарбиячиларни қизиқтирмай қолмади, албатта. Улар бу ҳақда Абдурасуловнинг хотинига хабар беришибди. Аёлнинг ранги-қути учиб, тарбиячиларни роса уришибди, кейин болани олиб кетибди. Шундай қилиб не-не азоблар билан топган пушти камаримдан бўлган болагинамнинг изларини тагин йўқотиб қўйдим. Ҳафта-ўн кун ўтказиб, уни атрофдаги болалар боғчаларидан излашга киришдим. Дараги бўлавермагач, докторнинг уйи атрофида арвоҳдек айланиб юравердим, юравердим.

Кейин билсам, менинг шарпамдан сесканган оила бу шаҳардан ҳам

аллақачон кўчиб кетган экан.

Шундан кейин нақ етти йил изладим уларнинг изларини. Бормаган манзилгоҳим қолмади ҳисоб, аммо сувга тушган тошдек бедарак эдилар улар.

Боламни топиши учун тагин тасодиф ёрдам берди. Ғам-ғўссадан бўлса керак, бармоқларим чангакка айланадиган, чуқур нафас ололмайдиган холатга тушгандим. Дардимни бир лўли аёлга гапириб берганимда, у туманларида ишловчи Абдурасулов

деган врач бунақа касалликни осонлик билан даволашини айтиб қолди.

Таниш фамилияни эшитиб, сесканиб тушдим.

- Ўша Абдурасуловнинг ўгли ҳам борми? - сўрадим ҳаёлларим паришон бўлиб.

Аммо суҳбатдошим бу ҳақда ҳеч нима билмас экан. Шундай бўлса ҳамки умидлар ила яратганга илтижолар қилиб, тагин йўлга тушдим. Бундай лаҳзаларда кўрқув, ҳаяжон кишини аллақандай довдир қилиб қўяркан. Марказга бормасданоқ, юрагимни ваҳм босди. Назаримда ҳозир ўғлим қаришимдан чиқадигандай ёки унинг ўғай онаси ногаҳонда гирибонимдан оладигандай бўлиб, соямдан сесканиб қолдим. Бекатга келиб, машинадан тушишга ҳам журъат этолмаганман. Шофёр жеркиб бергандан кейингина тушдим-у, тўғри келган томонга қараб кетавердим. Қаришимда чиққан биринчи кишига фол очишимни айтган эдим, у кулиб юборди.

- Фолбин керак эмас-у, сут соғувчи керак, - деди.

Маълум бўлишича, у колхоз раиси экан. Раис мени фермага ишга олиб кетди.

Янги манзилгоҳга ҳам обдон жойлашиб олгач, сеҳрли остонани дараклашга тушдим.

Инсон эса излаганини кўп ҳолларда топган. Илк бор Абдурасуловнинг ўзини кўрдим. "Тез ёрдам" уни аллақайёққа шошилишч олиб кетди. Энди ортимга қайтмоқчи бўлаётганимда, эшик гийқиллаб очилди-ю, портфел кўтарган бола чиқди: бу менинг жигаргўшам эди. Вужудимга ширин бир туйғу қуйилди, бахтдан энтикиб кетдим. У эса одатдагидек бепарво эди. "Болам, тўхта!" - хитоб қилдим. Майдонқул мени танимади. Шунга қарамай, уни бағримга босиб юзлари, кўзларидан ўпавердим. Сўнг портфелини кўтариб олдим ва иккимиз мактаб томон равона бўлдик. Бундай сархуш дақиқанинг таърифига сўз ожиз. Мен бу йўл жуда-жуда олис

бўлишини орзу қилардим нуқул. "Мени танимадингми? Мен оназоринг бўламан" - дедим унинг дилида меҳр уйғотиши илинжсида. Лекин бола ишонқирамади. Мен такрорлашдан чўчидим. Чунки суҳбатимиз узилиб қолиши мен учун оғир эди.

Эртаси ҳам, индини ҳам уни мактабга кузатиб қўйдим. Аммо бу сармаст кунлар узоқ давом этмади. "Энди келманг, ойим сизни милицияга ушлаб бермоқчи", деди у бир куни. "Айтиб қўйдингми?" - сўрадим надомат билан. "Ойим қурут билан ёнгоқни қаердан олганимни суриштириб қолди", деди у гуноҳкорона, кейин сиз берганингизни айтиб қўйдим. Вужудимни нохуш рутубат қоплади. Гапим бўғзимга тиқилиб қолди.

Кечқурун сизир согаётганимда, икки безбет милиционер келиб, хужжатларимни суриштиришди. Кейин мени мотоцикл кажавасига миндириб, олиб кетишди. Бир оздан кейин Абдурасуловнинг хотини ҳам кириб келди. Ранги-қути учиб кетган дилгир аёл, газабга миниб жаврар, мени бола ўғриси эканлигимни айтиб, ўзича исботлашга уринарди. "У аввал ҳам боламни ўғирлаб кетмоқчим бўлганди. Хужжатларини қаттиқ текшириши керак!" Сўнг терговчига бир варақ қоғоз узатиб, қўшиб қўйди: "Айтганингиздай қилиб, бор гапни ёздим! Боламни ҳам олиб келганман - ўзидан сўрашингиз мумкин".

Мен тўхматдан, қамоқдан эмас, қамалиб кетсам, ўғлимни кўролмай, оламдан ноумид ўтаман, деган ваҳимадан чўчирдим. Терговчи яна алланималарни ёзиб олгач, болани олиб киришни сўради.

Майдонқул бугун ўзгача либосда эди, катталарнинг кўнгилисиз машиналари унга ҳам юққан, дилгир, хомуш қилиб қўйганди. "Хўш, Умидвой, - гап бошлади терговчи, - бу аёл сенга нима деди? Бир бошдан гапир-чи".

У индамади. Аёл ҳарчанд истаса ва қистаса ҳамки, туҳматдан тилини тийди. Эҳтимолки, хужсайраларида

оқаётган менинг қоним бунга монелик қилгандир. Эҳтимолки...

Терговчи ажабланди. Кейин уларга жавоб бериб, мени қамаб қўйди. Меҳрибон раисимиз жанжал кўтармаганда, бу машина нима билан тугаши ўзимга ҳам қоронги эди. У: "Колхознинг илгор соғувчиси асосиз қамаб қўйганлар билан юқорида гаплашаман!". деб дағдага қилгандан кейин, милиционер иккиланиб қолди. Сўнг мени қаттиқ огоҳлантирган бўлди. Раис бўлса ҳамон жаҳлдан тушмас, милиционерларни жоҳилликда айблар, хижолат чекиб, мендан узр сўрарди.

Шундан кейин оила тагин бир кечада гойиб бўлди. Дастлаб умидимни узган эдим. Аммо йиллар ўтиб, ўғлимни беҳудуд дард билан қумсайдиган бўлдим. "Ё, Жамшед" дея тагин йўлга чиқишига тўғри келди. Эҳ, не не шаҳар-у қишлоқларда бўлмадим, дейсиз. Мен хонадонларга кириб, чинакам тиламчилик, фолбинлик қилсам ҳамки, зоҳирон жисму-жонимни, нури дийдамни излаётганимдан дардсиз оломон беҳабар эди! Ниҳоят, топдим. Қарангки, ўзимизнинг Самарқандда яшаётган экану, мен... нотавон, бадбахт....

Ўғлимни эндиликда фақат узоқдан туриб кузатардим: у катта бўлиб қолганди. Ҳатто тўйини ҳам девор тирқишидан томоша қилганман. Эҳ, менинг энг бахтли дақиқаларимдан эди у! Кейин келиним билан бирга чиқишадиган бўлишиди. Келин бизнинг лўли қизларга ўхшар, юзида зебо холи бор эди.

Назаримда, бу дунёда ёш келин билан куёвнинг бир-бирига хушомадлар қилиб, эҳтиромлар кўрсатиб юришидан, кўра жозибалироқ ҳеч нимарса бўлмаса керак!

Эҳ, гўзал эди!

Бир кун келиним ёлғиз чиқди ва бекатга қараб йўл олди. Мен ҳам дилгирлик ила унинг ортидан эргашидим. Бекатда ҳеч ким йўқ эди. У машина кута бошлади. Ҳаяжонимни жиловлаб, унга яқинлашидим ва гапга тутдим... "Келинжон, кўзларингда бир сиру асрорни кўриб турибман! Йўқ, демасанг, бахту

тахтингдан, холу иқболингдан фол очардим. Менга бир тийининг даркор эмас! Кўлларингни берсанг, бўлгани: кафтингга қараб, барини айтиб бераман", дедим одатдагидек. У унамади, аксинча ноўнгай бўлди. Мен тагин илтижо қилавергач, атрофга ҳавотирона аланглаб олди-ю, оппоқ, безубор қўлини чўзди. Унинг назокатли бармоқлари қўпол ҳовучимда озор топмаслиги учун авайлаб ушладим. Эҳтимол, ўғлим тунни билан ана шу бармоқларни эъзозлаб ушлаган, лабларига босгандир! Келин қўлини чиқариб олишидан чўчиб, чечанлик билан гапда давом этдим: ажойиб даргоҳга келин бўлиб тушгани, бу хонадондаги одамлар жуда хушчақчақлиги, улар орасида жингалак сочли йигит ҳаммадан ҳам ажойиблигини "каромат" қила кетдим. Бир йилдан кейин қўлида сочлари жингалак чақалоқ бўлишини, болакай лўлиларга ўхшаб қизиққон келишини айтдим - у қаҳ-қаҳ отиб кулди.

Лаънати автобус келиб қолди-ю, суҳбатимиз узилди, лекин "тасодикий" учрашувларимиз барҳам топмади. Гап орасида мен ундан, албатта, ўғлимнинг сиҳатини суриштирдим.

Бу гал ҳақиқатдан ҳам тасодифан учрашиб қолдик.

Улар бирга эдилар. Ўзимни бир чеккага олишга улгуролмай қолдим. Келин қувониб, ўғлимни туртди: Майдонқулим мен томон ўгирилди ва чўчиб кетди. Бу музофотда пайдо бўлишим, оилалари учун талай дилсиёҳликлар олиб келишини яхши биларди у.

Ўғлим андак саросималаниб турди, сўнг газаб билан мен томон ўгирилди. Милицияга ушлаб берса керак, деб ўйладим, аммо ундай қилмади. Жуда яқинимга келиб, паст ва қатъий овозда гап бошлади.

"Мени тинч қўйинг! Тинч қўйинг! Охирги марта айтаяпман! Ё ўзимни..."

Дадаси ҳам жаҳлга минганда, шунақа қилиб, муштларини тугиб олар, лаблари енгил қалтирайверарди. У ўша шаит билан

ортига бурилиб, жўнаб кетди.

Бу гапга уч-тўрт йил бўлиб қолди. Энди уларнинг ортидан соядай эргашиолмайман. Қўрқаман. Бунинг устига соғлигим ҳам жойида эмас. Эшитишимча, ўғлим фарзанд кўрганмиш. Болакайнинг сочлари жингалак дейишади. Афсуски, набирамни бағримга босишдан маҳрумман!

Ҳурматли таҳририят! Сизлар газеталарда ҳақиқат, диёнат, эминлик ҳақида ёзасизлар. Наҳотки, шу тушунчалар ҳаётда бор бўлса?! Мен бунга ишонмай қўйганман! Мана шу Абдурасулов билан унинг хотинини олинг. Оқ-қоранинг фаҳмига борадиган, ўқимишли кишилар. Улар ҳаннотлиқ ила фарзандимни олишди. Мен йигирма беш йил давомида уларнинг ортидан арвоҳдай изгидим! Не-не азобу уқубатларга гирифтор бўлдим. Абдурасуловлардан бирор нарса таъма қилган эмасман. Улар бўлишса, мени оналик меҳримдан маҳрум қилиш учун ҳамма чорани аниқроғи, макру ҳийлани ишга солишди.

Баъзан ўйлаб-ўйлаб, шу бахтимдан ҳам мамнун бўлардим. Чунки маҳалламизда ўғли бедарак кетган оналар ҳам бор. Мен ўғлимни кўришим, овозини эшитишим мумкин эди. Лекин одамлар бағрларини андак кенг қилишса, бундан ҳам бахтли бўлишим аниқ эди!.."

* * *

Хатлар бўлимнинг мудираси аёллар ҳукуқини қаттиқ туриб химоя қиладиган, бу йўлда аёвсиз курашдан тоймайдиган опалардан эди. У мактубни зудлик билан эълон қилиш керак, деб туриб олди. Икки-ўч кун давомида фактларни ҳам текширди. Ўзгалар ҳам бу мақола шов-шувларга сабаб бўлишини каромат қилишга киришдилар.

Лекин муҳаррир эълон қилишдан олдин уни Абдурасуловлар оиласига ўкитиб кўриш керак, деган фикрда эди.

Хуллас, кейин менга аён бўлишича, Абдурасуловларни редактор хонасига чақириб, хат билан тиништиришибди. Ҳаммадан ҳам Умид қаттиқ хаяжонга тушибди. Докторнинг хотини алланималар деб жаврашга киришган экан, Абдурасулов хотинини жеркиб бериб, ўз хулосасини айтибди.

- Ҳозир Умиднинг ўзи бориб, онасини олиб келади: қасам ичаман - сизларнинг гувоҳликларингда баримиз у кишидан кечирим сўраймизу, уйимизга олиб кетамиз! Уй жойимиз ҳам, меҳримиз ҳам етади. Худо хақи!

- Ҳа, - дебди хатлар бўлимнинг мудираси, инсон шу дунёнинг ўзидаёқ Худо ва виждон олдида жавоб бериши керак! Гуноҳларингни эса фақат шу йўл билан ювишларинг мумкин...

Мен ҳамон кўча-кўйларда лўли аёлларни учратиб қолсам, беихтиёр Майдонқулнинг онасини эслайман.

Бундай лаҳзаларда тагин бир нарсани - матбуот кудратини хаёлдан кечираман. Терговчи, суд, тарғиботу ташвиқот Абдурасуловлар оиласини бу қадар танг аҳволда қолдирилмасди. Матбуотнинг ҳали эълон қилинмаган ҳукми бу мураккаб ва чигал муаммони осонлик билан, ўнғай ҳал қилди.

У Ч И Н Ч И Қ И С М

БИРИНЧИ БОБ

ТОШКЕНТ: МАЖБУРИЙ ҚЎНИШ

Журналистлик ва ёзувчилик.

Бу икки касбу корнинг узвийлиги, муштараклиги ҳақида истаганча гап сотиш мумкин. Кўплаб истеъдод эгаларининг таржимаи ҳолларини варақласангиз, бир вақлар мухбирлик нонини еганига ишонч ҳосил қиласиз. Жек Лондон, Драйзер,

Габриэл Маркес, Константин Симонов, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Қодирий...

Бу рўйхат узун.

Ҳаёт қатламларини разведка қилиш, таъбир жоиз бўлса, тадқиқ этиш, сиқик ёзишни ўрганиш, қаламни чархлашда мухбирлик кўл келган бу алломаларга. Газетачилигингдан фахрланиб кўясан бундай лаҳзаларда.

Лекин мухбирлик билан ёзувчиликни як қалам қилиб олиб бориш учун ҳаммага ҳам насиб этавермайдиган кўлам, қобилият керак. Бир-иккита капалакқанот китобларим чоп этилиб, газета-журналларда ҳикоя, қиссаларим босилгач, фарқ бўлаётиб, икки қайикни ушлаган довдирга ўхшаб қолганлигимни тан олишим керак.

Ҳа, бу юмушларнинг бирортаси билан ҳам "иккинчи сменада" шуғулланиб бўлмасди. Улар бир-бирига ҳалақит бера бошлаганди. Мухбир сифатида кам "маҳсулот" бераётганлигим учун таҳририят маъмурияти аввал огоҳлантирди, кейин муҳокама қилди. Икки соҳада ҳам астойдил тер тўкиб ишлашга сўз бердим. Лекин худди шу орада...

Газетада врач одоби ҳақида мақола эълон қилинганди. Гиппократ қасамёдининг моҳиятидан бошланганди. Биз ҳамон Гиппократ ва врач қасамёдини фарқламаяпмиз. Юнон табиби Гиппократ (Букрот) нинг эрамиздан илгари ёзилган қасамёдига инсоният ҳамон тўла итоат этолмаяпти. Шу боис у турли мамлакатларда таҳрир қилиниб, ўнғай ҳолга келтирилмоқда. Гиппократнинг ҳақиқий қасамёдида, жумладан шундай сатрларни ўқиганман:

"...ҳеч қачон кўлларни бичмайман!

Ҳеч қачон ҳомиладор аёлларнинг боласини олиб ташламайман!"

Афсуски, айрим мамлакатларда эркаклар зурриётидан ҳамон маҳрум қилинаёпти, кўпгина медицина муассасаларида аёллар

аборт қилинмоқда.

Хулас, врач одоби ҳақидаги мақолага шошилиш тарзда "отклик"- акс-садо уюштиришим керак эди. Маъсул котиб ҳазилу чинни аралашти-риб, сўз ўйини қилди.

-Эҳтиёт бўлинг, отклик от қилиққа айланиб қолмасин.

У беҳуда огоҳлантормаган экан мени: барибир нохушлик рўй берди. Но-гиронлик гуруҳини белгилайдиган бир врач пора билан кўлга тушган кун-лар эди ўшанда. Бундан кўпчилик қувонди. Чунки у пул олмасдан бирор кишининг ҳожатини чиқармасди. Фашистларнинг додини берган ёки Афғонда жасорат кўрсатган ногиронлар ана шу қаллоб порахўр олдида ожиз эдилар. Бу баднафас ҳақида гап кетганда, надомат билан: "Орқаси зўр - бу ярамаснинг", дейишарди. Мен Самарқанд медицина институтининг бир профессори розилиги билан унинг номидан мақола ёзиб, ана шу одамни мисол қилиб олгандим. "Отклик" бирор ойдан кейин эълон қилинди.

Тасодифни қарангки, ҳалиги одам худи ўша куни озод қилиб юборилган экан. Хужжатлар, даъвогарнинг шикоятлари, жамоатчилик фикридан унинг "орқаси" бақувватлик қилибди. Буниси ҳам майли, қопқондан қутулиш билан қаноатланмай "душманларидан" ўч олишга киришди у. Айтишларича, бу машъум рўйхатда менинг номим еттинчи ўринда экан. Профессорнинг номини ўчириб, "Н.Раҳматов" деб ёзиб қўйганини гувоҳлар айтди.

Тўйда бошқарувчи кишини кузатганмисиз? У ҳаммани: қаллобни ҳам, таъмагирни ҳам, корчалонни ҳам кўкка кўтариб мақтайверади. Жамоа ҳақида гап кетганда, ҳаммамиз ана шунақа косагулга айланиб қоламиз. Жамоамнинг ҳукми - ҳақ, хулосаси - адолатли, деб баҳолаймиз.

Лекин, нафсиламбирини айтганда, жамоа ҳам турфа манфаатлар томон оғиб кетиши мумкин.

Баджаҳл ва жоҳил рақибим билан яккама-якка қолганимда

жамоам ортимда тоғдай мадад бўлиб турмаганини ўйласам, ҳамон ўксиб кетаман.

Бу ҳам етмагандай, маъмурият ариза ёзишимга шаъма қилди. Муайян бир муассасада ишламай, ижодий меҳнат билан шуғуланадиган Тошкентлик айрим ўртоқларимга ҳавасим келарди. Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси бўлиб олган эдим ва мен ҳам шу йўлни тутмоқчи бўлдим. Лекин газета, журнал, нашриёт идораларидан, адабий муҳитдан четда бўлган жойларда бу хол ўзгача кечар экан.

Вилоят газетаси ва радиосидаги ўртоқлар ишга таклиф этиш нари турсин, ёзганларимга ҳам аллақандай шубҳа ёки нописандлик билан қарай бошладилар.

Бошимга иш тушганда, аввал "Қишлоқ ҳақиқати", кейин вилоят газетаси ва радиоси раҳбарлари нечун мендан ногоҳ юз ўгиришганини бот-бот ўйлаб қоламан.

Эҳтимол, бошқа амалдорлар сингари журналистдан чиққан чиновниклар ҳам кибр ва нописандликка эш бўлса?!

Билмадим, билмадим...

Муҳтарам ҳамкасб! Мабодо курси соҳиби бўлиб қолсангиз, қўлидан юмуш келадиган ижодкорни қўллаб-қувватлаш пайида бўлинг.

Шуни ёддан чиқармаслик керакки, бизда истеъдодли ижодкор курсурсиз бўлолмайди.

Биз эса туяни миниб, узоқни кўзлашимиз шарт!

Бир неча ой шу алпозда юргач, Бутуниттифоқ қоракўлчилик илмий-текшириш институтига ишга ўтадиган бўлдим. Институт директори С. Асомов мени бўлим мудири вазифасига таклиф қилди.

Аммо бу орада ғалати тасодиф рўй берди. Туристтик базадаги дўстимнинг таклифи билан Сочи шаҳрига бир гуруҳ томошабинларни олиб боргандим. Қайтишда самолётимизни Самарқанд аэропорти қабул қилмади, биз Тошкентга мажбурий

қўндик. Бу ердаги юмушларимни ҳам бирайўла битириб олиш илинжида нашриётга кирдим, Асқад акани кўриб қолдим. Ишсиз юрганам, институтда ишламоқчи бўлганимни айтдим.

- Ундай бўлса бизга кела қолинг, - дедилар Асқад ака, ўша босқинлик билан, - ижтимоий-сиёсий бўлимга мудир бўласиз.

Шундай қилиб, мен янгидан ташкил қилинган "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетасида иш бошладим.

Кейин яхши одамлар (айниқса, Нурали Қобул) Тошкентга кўчиб келишимга кўмаклашишди.

Ҳаётимда янги саҳифа бошланди.

..."Ўзбекистон адабиёти ва санъати"даги илк хато ҳам "отклик" билан боғлиқ бўлиб чиқди.

Ўқитувчи одоби ҳақида мақола эълон қилгандик ўшанда. У анчайин шов-шувларга сабаб бўлди. "Акс-садо" деган рукн очиб, бир талай хатларни эълон қилдик. Чоп этилган номалар орасида идорамизга кириб-чиқиб юрадиган доцентнинг ҳам мулоҳазалари бор эди. У Фарғонадаги бир мактабда бўлганида, ўқитувчи нос чекканини, бунинг устига шимидаги ямоқ кўзга ташланиб турганини ёзган, бундай кишилар ўқувчига ибрат бўла олмаслиги таъкидланганди.

Кўп ўтмай мазкур тумандан жуда дағдағали хат келди. Халқ таълими бўлими мудирим имзо чекиб, муҳр босган ана шу пўписали хатда ҳалиги доцент ўн тўрт йилдан бери бу ерга қадам босмаганлиги, ёзганлари ғирт уйдирмалиги, агар муаллифни танқид қилмасак ёки шошилиш "тузатиш" бермасак, шахсан Шароф Рашидовга мурожаат қилишини таъкидлаганди. Шу билан бирга, мазкур мактаб энг намунали ўқув даргоҳ эканлиги, казо-казолар келиб, бу ердаги тажрибаларни ўргангани, хайратга тушгани баён этилганди.

Мухаррир хатни ўқиб кўрди-ю, хаёлга толди. Мен хижолат чекдим.

- Мени ўша районга юборинг, Асқад ака, - дедим илтимос оҳангида, - ҳақиқатни билиб келаман. Балки...

Бир соатдан кейин командировка қоғозига имзо чекилди. Кечқурун поездга чиқдим.

Мудир ўз ишини обдон биладиган, гапга чечан экан. Газетамизни ўқиб туриши, адабиётни дўст тутиши - бизни тез яқинлаштирди.

- Сизни овора қилдик,- узр сўраган бўлди, - энди шунча ишласанг-у...

Биргаликда туман раҳбарига кирдик. У мақолани ёзган олимдан ҳам, биздан ҳам дарғазаб эди.

- Суриштириб кўрдим - ўша одамнинг бу ерга келганига сал кам йигирма йил бўлибди. Шундай қилиш мумкинми, ахир?! Сизлар ҳам текширмай, босаверасизларми?!

Машинамиз икки қаватли, замонавий ва ораста мактаб биноси қаршисида тўхташи билан болалар биз томон гулдасталар олиб чопишди. Кимдир нон-туз тутди. Мен бир лаҳза каловланиб қолдим: фотомуҳбирлар, операторлар объективларини бизга ўнгладилар.

Ўқитувчилар, ўқувчилар қуршовида ичкари кирдик.Эътироф этишим керакки, бунақа мактабни йирик шаҳарларда ҳам кўрмагандим. Синфлар тўла телевизорлашган бўлиб, маъмурият ўз хонасида туриб, дарсинг боришини назорат қилиши мумкин эди. Биология, химия лабораториялари илмий-текшириш институтларини эслатарди. Биз мактаб зали, кутубхонасида алламаҳалгача қолиб кетдик.

Директор хонасида чой ичаётиб, блокнотимни чиқардим, у эътиборимни рангли телевизорга қаратди.

- Бу - тўққизинчи синф.

Физика ўқитувчиси Фарадей ҳақида мароқ билан гапирарди.

- Майкл Фарадей ҳали муқовасоз бўлган пайтдаёқ магнит майдонини электр майдонига айлантиришни орзу қилган. Ўн йил давомида чўнтагида магнит, сим ғалтаги олиб юрган. Бугун кудуқларимиздан сув тортадиган насослардан тортиб, улкан ГЭС станцияларигача Фарадей қонуни асосида ишлайди. Индукция ходисаси...

Дарс мароқли эди. Шунга қарамай, айниқса, орқада ўтирган болалар ўз юмушлари, ҳаёллари билан банд эдилар.

Ёдимга орзуларга лиммо-лим ўқувчилик пайтларим тушди. Мароқли эди.

Мудир зерикди, шекилли, директорга алланима деб шивирлади: директор телемеханикка кўрсатма берди.

- "Мактабимиз меҳмонлари", деган лентани қўйинг!

Жилла танаффусдан кейин экранда нуфузли раҳбарларнинг қиёфаси намоён бўлди. Болақайлар қувонч билан гулдаста олиб чопишди. Меҳмонлар сардори (Шароф Рашидов) нон туздан тотиб кўрган бўлди ва қарсақлар садоси остида лентани қирқди. Сухандон қиз эса бўларнинг барини бурролик билан шарҳлаб борарди.

- Ҳаммамиз учун ҳурматли ва азиз Шароф Рашидович лентани қирқдилар. Бу мактабнинг тарихида ўчмас воқеадир.

Меҳмонлар мактабга киришди. Қизгина эса тинмасди.

- Мана ҳаммамиз учун.... лабораторияларни кўздан кечирмоқдалар. Энди улар мактабимизнинг спорт зали томон йўл олдилар. Бу ерда у

киши колхозимиз раиси билан суҳбатлашиб қолдилар.

МЕҲМОН. Колхоз-совхозларимизга ҳам ана шунақа спорт заллари керак! Колхозчи ҳам ишдан кейин спорт билан шуғуллансин!

РАИС. Тўғри айтасиз ...вич! Биз ҳам, албатта, қураимиз! Сизнинг келишингиз...

МЕҲМОН. Фарзандларимизнинг умри пахтада ўтмасин.

Улар спорт билан шуғуллансин.

РАИС. Тўғри айтасиз ... вич! Шу йилдан бошлаб бирорта болани пахтага олиб чикмаймиз!

Раис хўжаликнинг иқтисодий кўрсаткичлари ҳақида гапириб бўлгач, меҳмонлар залга кирадилар. Саҳнада Ленинград қамали ҳақида спектаклдан парча ижро этилаяпти. Гитлер ролини ижро этаётган бола бир лаҳза саросималаниб қолади, сўнг меҳмонлар сардорига таъзим бажо келтиради. Ҳаммага кўшилиб қарсақ чалади ва монолог ўқишда давом этади.

- Қани, жаноблар, ғалаба учун ичайлик!

Қарсақлар. Сўнг мажлис. Чучмал шукроналар, баландпарвоз ҳамду санолар.

Халқ таълими бўлими мудирини бу лентани кўравериш зериккан, шекилли, директорга яна алланима деб шипшиди. У механик йигитга сирлигина қилиб, аллақандай лента тайёр бўлса, ўшани кўйишни тайинлади.

Телевизор экрани алламахалгача вижирлаб турди. Сўнг мавҳум нукта кўринди. У йириклашиб "Москвич" автомашинасига айланди. Машина мактаб қаршисига келиб тўхташи билан, болалар гул олиб чопишди. Орқа эшик очилиб, экранда уриниб кетган пойафзал кўринди. Сухандон қиз тилга кирди.

- Бугун мактабимизга ҳаммамиз учун ҳурматли ва азиз меҳмон - Нусрат Раҳмат ташриф буюрдилар...

Мен сесканиб тушдим. Ҳадемай экранда менинг ҳорғин (кечаси поездда қийналиб келгандим) киёфам кўринди.

- У кишини қувноқ чехраси илк таассуротдан мамнун эканлигидан далолат бермоқда.

Боя нон, туз тутишганда бурдани каттароқ синдириб олган эканман, уни ейишимни ҳам, бирор ерга қўйишимни ҳам билмай саросималаниб қолдим.

- Ҳаммамиз учун... ҳаяжон оғушида. Мана, у киши мактаб

коридори бўйлаб шахдам қадамлар билан бормоқдалар.

Хижолат бўлиб кетасан киши. Кинога олишаётганини билганимда, боя ўз ролимни тузукроқ ўйнаримдим, деб ўйлайман.

- Ҳаммамиз учун... биология кабинетидида. У киши экспонат ва ашёлардан ҳайратга тушмоқдалар.

Ўша лаҳзада мен инсон бош суюги қаршисида маҳзун бир дард билан фикрга толгандим.

Қайси шўрликка қарашли экан бу чаноқ? Ким бўлган экан у: балки таъзиму таърифларни хуш кўрадиган арбобдир?

Балки менга ўхшаш мухбирдир?

Балки бундан ўн тўрт йил муқаддам нос чеккан ўқитувчидир?..

Диктор қиз ҳамон менга ҳамду сано ўқирди.

- Ҳаммамиз учун... деворий газетамизни кўздан кечирмоқдалар ва у ҳаётимизнинг ҳақиқий кўзгуси эканлигига ишонч ҳосил қилмоқдалар...

"Жасоратга тўла тўқсон уч кун" деган мақолада уч ойдан кўпроқ вақт давомида пахтадан қочишга журъат этолмаган болалар мадҳ этилганди. Бу йил ҳам улар "сарҳадсиз пахтазорларда мардлик намуналарини кўрсатиш ташаббуси билан чиққанликлари" маълум қилинганди. Ундан пастда эса мактаб деворий газетаси учун унчалик ҳам тўғри келмайдиган латифалар.

" - Йўлтўсар хавфлими ёки хотин?

- Хотин. Чунки йўлтўсар ё ҳамёнингни талаб қилади ёки жонингни. Хотин бўлса иккаласини ҳам"

Сухандон:

- Ҳаммамиз учун... мактабимиз кутубхонасида. У киши ўқувчиларимизнинг китобга бўлган меҳридан мамнун.

Ҳарқалай лентанинг бир-икки қулочини қирқиб ташлашибди. Аслида кутубхонада жуда ноқулай аҳволда

қолгандим. Ўшанда кутубхоначи бизга илтифот кўрсатиб, китоб фонди, янги адабиётлар ҳақида гапиргач, мудир уни саволга тутиб қолганди.

- Бу ерда ҳурматли меҳмоннинг ҳам китоблари бўлса керак?

- Бо-о-ор, - деди аёл, негадир кўрқа-писа ва жавоннинг тўртинчи қаватига хавотирона кўз югуртирди. У ерда "Табиатни сеvasизми?" деган илк китобчам қўйилганди.

Директор китобни олди ва биз беихтиёр варақлашга тушдик. Суратимни кўрдим-у, кутубхоначининг ҳолатини тушундим. Шумтака болалардан бири суратимнинг остига "Бу - одам" деб ёзибди, лабимга "ВТ" сигаретини қистириб қўйибди. Ноўнғай бўлиб, дарров бошқа варақни очдим. Бўрининг расми остига "Бу - бўри" деб ёзишибди, унга ҳам сигарет чектириб, кўзига кўзойнак тақиб қўйишибди.

Тошбақанинг олдида доска. Доскада ош тузи билан сульфат кислотасининг формуласи. Расм остида шеър:

Бу - химия ўқитувчиси.

Қўйгани "икки".

Шу иши - чакки.

Одамлар, қўйинглар шу химияни,

Чарчатиб қўймайлик, ахир мияни!

Китобчани варақламай кўяқолдим. Чунки нариги саҳифаларида илон, калтакесак, бойқуш каби дарранда-ю, паррандаларнинг расмлари бор эди. Ёнимда эса казо-казолар...

Иккинчи қаватга кўтарилаётганимизда тасвирлар алкаш-чалкаш бўлиб, кейин бари тескари тус олди. Мен шифтдаги зиналарда бирма-бир қадам босардим. Бошим пастда осилган бўлишига қарамай, ён-веримга қараб илжайиб қўярдим.

Ноўнғай вазиятда қолганимни мезбонлар сезишди, шекилли ва телевизорни ўчиришди: мен енгил тортдим. Мудир водий

талаффузида аския қилди.

- Оммо - лекин ашшу газетачилар ҳам гойида одамларди аяғини осмондан қилиб кўрсатади.

Биз мазза қилиб кулдик.

Мен Тошкентга қайтиб, бор гапни Асқад акага айтиб бердим, ана шу дабдабазликни қандайдир усул билан танқид қилиш ниятим борлигини билдирдим.

- Бунга мудир ҳам, мактаб директори ҳам айбдор эмас, - деди у киши оҳистагина, - ҳозир кўп жойда шунақа ... Ҳукумат... Билмадим қачон тугайди?! Балки мудирнинг мақоласини тайёрларсиз.

Кўп ўтмай газетамизда халқ таълими мудирининг мақоласи босилди. Мақола ўқиш системасидаги янгиликлар, айрим олимларнинг ҳаётдан ортда қолганлиги ҳақида эди.

Кейин доцент ҳам бизнинг қистовимиз билан ўша мактабга бориб келди.

ИККИНЧИ БОБ

КЕКСАЛИК БАХТИЁРЛИКМИ?...

Суҳбатдошим ўттиз беш-қирқ ёшлардаги қоқсуяккина жувон эди. Аёл қаршимдаги юмшоқ креслога чўкиб ўтиргандан кейин, синчиклаб назар солдим ва у табиатан юмшоқликка мойил бўлиб қолган, деган хулосага келдим. Оёқ кийим ҳам, мочалкали курткази, тивит телпаги... ўта юмшоқ матолардан эди. Жувон ўзини Мария Воҳидова деб таништирди ва аллақандай нуфузталаблик билан, бемалол бўлса, русча гаплашишимизни таклиф қилди.

- Сизнинг асл номингиз Марям бўлса керак, а? - сўрадим мен ҳам русчалаб.

- Йўқ, паспортим бўйича - Мария. Дадам Мария Скловскаяга³ жуда эътиқод қўйганлар. Менинг ҳам зўр олима бўлишимни орзу қилганлар, бечора. Мен бўлсам...

Ўёғини гапиргиси келмади. Сўрашим ҳам ножойиз эди. Зотан ҳаётдан ҳасрат қилганларнинг сардафтарини титкилаш одобдан эмас.

- Дадам биолог олим эдилар. Обрўлари баланд эди. Воҳидов деб эшитгандирсиз. Беш йилча бўлиб қолди...

У тин олди. Мархумни дард билан хотирлади.

- У кишининг кўп китоблари чикқанди. Паррандалар ҳақида.

Жувон сиртига ҳабашнинг расми туширилган целлофон ҳалтасидан бир вақтлар чоп этилган, уриниб кетган илмий рисоалар, брошюраларни олиб менга узатди. Китобларнинг номлари узун, иборалари мураккаб эди. Варақлаб, уларнинг суратларини томоша қилдим.

- Лекин дадамнинг кўп қўлёзмалари босилмай қолиб кетди, - давом этди Мария, - жуда ажойиб нарсалар...

Бир маҳаллар машинкада зичлаб ёзилган, йиллар ўтиб сарғайиб кетган қўлёзмаларни узатди у. Уларнинг орасида рус ва ўзбек тилларида битилган илмий мақолалар, турли хотиралар, қораламалар ҳам бор эди. Шунинг ўзиёқ мархум ўз соҳасини обдон биладиган, тафаккури кенг олим бўлганидан далолат берарди. Қўлёзмаларнинг сарлавҳалариданоқ улар турфа мавзуларга бағишланганини билиб олса бўларди. "Парранда миграцияси", "Бойқуш рацион", "Фронтдош дўстларга мактублар", "Кексалик бахтиёрликми?" ва ҳоказо.

- Сиз бирор ҳафтадан кейин кининг ёки телефон қилинг, - дедим суҳбатдошимга илтифот билан, - мен, албатта, ўқиб қуяман!

Ҳар эҳтимолга қарши телефон номерингизни қолдиринг.

У телефон номери билан бирга омонат кассаси жорий

³ Радий кашфиётчиси, икки марта Нобель мукофоти лауреати

счётини ҳам (гонорарни юбориш учун, албатта) ёзиб берди.

"Кексалик бахтиёрликми?" мақоласининг сарлавҳаси иккита эди. Қавс ичида "Умрнинг ўн етти лаҳзаси" деб ҳам қўйилганди. Газетабоп бўлгани учун ўқишни шундан бошладим. Мазкур ёдномани андак қискартириб, рандалаб эътиборингизга ҳавола этаман.

"... ниҳоят мен ректор номига ариза ёздим. Ёздиму, дафъатан энгил тортгандай бўлдим. Томирларимга хузурбахши бир ҳаловат югурди.

Аслида мен қарийб қирқ йил давомида қалбимнинг теран жойларига пайванд бўлган қадрдон кафедрамни, бир вақтлар ўзим тайёрлаган қушлар, ҳайвонлар чучеласи, биринчи қаватдаги буфетда ўтириб қаҳва ичишни хуш кўрардим. Вужуд-вужудлари қулоққа айланиб, мени тинглайдиган студентларни, фанга чанқоқ аспирантларни; жозибалар, муаммоларга бой умуртқали ҳайвонлар оламини севардим. Лекция пайтлари аудитория бўйлаб одимлашни, жониворлар ҳақида афсона-ю ҳақиқатларни монолог қилиб ўқишни айтмайсизми...

Аммо кейинги пайтларда бод зўрлик қилиб, кўп юролмайдиган бўлиб қолдим. Овозим ҳам аввалги жарангдорлигини йўқотди. Ўтириб дарс ўтганда овозим орқадагиларга етиб бормаётганлигини уларнинг нотинчлигидан, бир-бирига сўз қотишидан, хаёлига келган мароқли хотиралардан илжайиб қўйишидан сезиб, руҳан қийналардим. Туриб лекция ўқисам, оёғимнинг мушаклари қақшаб оғриши устига ногаҳонда йўтал тутиб қолар, кўзим ўқтин-ўқтин ёшланар ва студентлардан ҳижолат чекардим.

Салим Ниёзович (аслида Салимча) деган шогирдим менинг бу

оғизлигимни бурчак-бурчакда мазах қила бошлади. Суллоҳ ҳар куни эрталаб менга пешвоз чиқар, узоқ-узоқдан ҳол-аҳвол сўрар, костюмимдаги чанглари қоққан бўлар, лекин мен ҳар гал унинг кўзларидан: "Чол, энди пенсияга чиқиб, оёгингни узатиб ётсанг бўлмайдими?! Қачонгача йўлимга тўғаноқ бўласан", деган маънони ўқиб олардим. Шайтоннинг носамимийлигидан ижирганиб кетардим. Майли, ўша ишласин... Кафедра мудири бўлишни неча йилдан буён орзу қилади.

Тўғри, уйда ҳам мени шоду хуррамлик кутмаётганини биламан. Уйқусизлик азобини айтмай қўяқолай. Саҳаргача уёғимдан буёғимга ағдарилиб, тонг отишини кутаман. Уйқу элитганда ҳам нуқул ноҳуш тушлардан уйғониб кетаман... Умида (набираси - Н.Р.) топиб келган хоб дорилар кор қилмай қолганида, қизалоқнинг ўзи ҳам ўқиб кетади.

Ҳарқалай шу Умида бор экан. Онасига ўхшамайди у - меҳрибончилигини дариг тутмайди. Кийимларимни ювади, қаҳва тайёрлаб беради. Ўқиши ҳам яхши.

Лекин ўғлим билан қизим...

Ўғлим Нобельнинг микробиолог-вирусолог олим бўлишини орзу қилгандим. Сабаби: бу фан - навқирон. Бир талай микробу вирусларнинг яшаш тарзи фанга қоронғу. Бу асрорларни кашф этиши учун кўплаб навқирон, забардаст олимлар керак.

Уйдаги гап бозорга тўғри келмас экан: Нобель биофакни зўрға битирди. Бунинг устига тақсимот комиссияси йўллаган жойга бормай, шаҳарда санғиб юриверди.

Инсонга жуда катта орзулар керак! Менинг ўғлимда эса ҳеч қанақа мақсад йўқ! Раҳматли хотинимнинг йиғи-сигисидан кейин кўнгилчанлик қилиб, илмий-текишириш институтига жойлаб ҳам қўйдим. Мана, қарийб ўн йил ўтди. У ҳамон лаборатория мардикори. Фанга эса мардикорлар эмас, ҳақиқий хўжайинлар керак!

Мариянинг ядро физикаси билан шугулланишини истардим.

Унинг тақдири ўғлимникидан ҳам маҳзунроқ бўлди. Қизим физика билан математикага ўта лаёқатсиз бўлиб чиқди. Кино ҳақида гап кетганда эса энтикиб кетар, портфели, хонаси кино юлдузларининг сурати билан тўла бўларди. Ўнинчини битириб, кўчма студияга ишга кирди. Бу менга маъқул бўлмади. Аммо онаси иккаласининг иродасига қарши боролмадим. Кўп ўтмай, бир кино артистига кўнгил берди. Хотиним жону холимга қўймай қистайвергач, ўша артист билан қизиқдим... У менга ёқинқирамади. Ёши ҳийла каттароқ эди унинг. Марияга ўхшаб, кинодан ўзга нарсани тан олмасди. Хотиним билан қизим менинг розилигим билан астойдил қизиқмасданоқ тўй тараддудини бошлаб юбордилар. Кейин келин-куёв кўчиб кетишиди. Онаси иккаламиз мавҳум дард билан кузатиб қолдик.

Мариядан деярли ҳар ҳафта хат олиб турардик. Бу мактублар эрини ўринсиз мақташлар, илк ҳаяжонлар, хотиралар ва ... грамматик хатоларга тўла бўларди. Қувониб кетардик - буларнинг баридан! Кейин охирги жумлалари бошқачароқ тузиладиган, хатолари камайиб пича пул зарур бўлиб қолгани шама қилинадиган хатлар кела бошлади. Ундан кўёвимнинг "ҳиди" анқиб турган бўлса ҳамки, хотиним ваҳима қилар, чўнтагимдаги сўнги чақагача юборар ва бир оз тинчирди. Кейин хатлар камайди. Аҳён-аҳёнда келадиганларнинг руҳи маҳзунроқ эди: уларда ҳаётдан, одамлардан, ишдан нолиши оҳанги сезилиб турар, булар бари омадсизлик, тушкунлик аломатлари эди.

Орадан бир ярим йил ўтгач, Мария қўлида қизчаси билан қайтиб келди. У ориқлаган, қийналган, эзилган эди. Туни билан йиғлаб, эрининг ҳаромхиштаклиги, арақхўрлигидан шикоят қилди.

Мариянинг эридан ажралиб келганлиги менга ҳам ёмон таъсир қилди: кечаси ухламадим - қизим шу куйга тушиши сабабларини ўйладим. Бунга ўзим ҳам айбдорлигимни билардим,

аммо қаерда, қачон, қанақа хатога йўл қўйганимни айтолмасдим. Балки журъатсизлигим, кўнгилчанлигим оқибатидир булар?!

Балки нуқул жониворлар билан шугулланиб, фарзандларимни ёддан чиқаргандирман?!

Балки жисгаргўшаларим тақдирининг шунчаки кузатувчиси бўлиб қолгандирман.

Фақат фарзандларим эмас, келиним ҳам дилдагидек бўлиб чиқмади. Абдулла Қодирий ҳаётлик пайтидаёқ унинг "Ўтган кунлар"ни ўқиб, марғилонликларга меҳр қўйгандим. Тасавурида бу ерлик ҳар бир жувон Кумушдай иболи, доно эди. Атайин Марғилондан уйландим. Раҳматли билан яхши яшадик. Кейинчалик у Нобельга ҳам ўша ердан келин топди.

Бу "Кумуш" ўғлимнинг жиловини бошиданоқ қўлга олди. Шу ёшда бунчалик ҳокимталаб бўлиши, мол-дунёга ҳирс қўйишининг сабаблари ҳамон менга қоронғи.

Нобель тўйдан кейин маст бўлиб келадиган қилиқ чиқарди. Мен ҳар гал беҳад изтироб чекардим, аммо қандай тадбир қўллашимни билмасдим. Хотиним бўлса изиллаб йиғлашга тушар, мени овулар, оғирроқ бўлишимни тайинлар, аниқроғи, бирор дилсиёҳлик чиқишидан чўчирди.

Бир куни милициядан ноҳуш хабар келди. Нобель ресторанда музикачи йигитнинг қорнига кабоб сихини суқиб олибди.

Мен аввал милициягамас, ўша жабрдийдани кўргани шифохонага йўл олдим. Каравотда чалқанчасига ётган, ранги докадай оқариб кетган бемордан ҳол аҳвол сўраб, минг бир ҳижолатвозлик билан ўзимни таништирдим. У эса ожиз овозда, аммо қатъий қилиб шивирлади.

- Вон, атсюда, проклятий!

- Судда Нобелга сўнги сўз беришганда:

- Қилмишим учун ҳар қанча жазо бўлса тортишга

тайёрман, аммо дадамга озор етмаса бўлгани, - деди.

Ҳайрон қолдим. Ўғлимнинг боши деворга тегиб, кўзи андак очилганга ўхшарди.

Лекин мени ҳам жазосиз қолдиришмади: вазифамни пасайтиришди, маъмурий чоралар кўришди.

Бари бир Нобель мен айтгандай бўлиб келмади. Ҳамон лакалов, бебурд. У хонамга аҳён-аҳёнда киради. Хотини бўлса, ўз таъбири билан айтганда, мендан ҳар куни "хабар олади". У одатдагидек, гапни гўштнинг қимматлиги, камёблигидан бошлайди. Келинимнинг носамимийлиги ҳар гал мени ўта ноўнгай аҳволга солади. Тезроқ чиқиб кетиши учун бор пулимни дарҳол чўзаман.

Қизим ҳам ҳасрат қилгани, пул ундиргани киради. У нуқул янгасини ёмонлайди: мол-мулкимизни совураётганидан нолийди. Унга ҳам пул чўзаман ва сочидан тўкилиб қолган ипилкаларни териб, бир чеккага қўяман.

Носамимийлик, сунъийлик. Булар худди уйқусизликдай, боддай эзади мени. Кафедрада ҳам самимий, дангал суҳбатдошини қумсайман.

Бир куни ҳиёбондаги скамейкада ўтириб, бошимни орқага ташладим-у нафақага чиққандан кейин қандай қисматлар билан юзма-юз бўлишимни ўйлаб қолдим. Шу пайт ўсмирлар мени ухлаб қолган деб ўйлашди, шекилли, дангал, самимий гап қилишди.

- Насим, бобонг ухлаб қолибди-ку.

- Ҳа, ўзи ҳам ялтирбош экан.

- Шу чолда сигарет йўқмикан?

- Уйготинглар сўраймиз!

- Давай!

- Давай!

- Давай!

Скамейка аввал секин, сўнг қаттиқроқ силкинди. Кўзимни

очишим билан, улар саросимага тушдилар, сўнг бир-бирларига сирли назар ташлаб, жўнаб қолишди. Гарчанд умримда чекмаган бўлсам ҳамки, ёнимда сигарет бўлмаганидан надомат чекдим шу тобда. Жуда ҳам эргашигим келди уларга.

Ҳаёт универмагга ўхшаркан. Ҳамма нарса бордай-ю, излаганингни тополмайсан киши. Хўш, мен-чи? Излаганимни топдимми?...

Таржимаи ҳолнинг давоми жуда тушкун эди. Профессор ҳаммадан ҳам ўлимидан кейин фарзандлари тақдирдан кўпроқ таҳликага тушганди.

Уни ўқиб, энг аввало: "Инсон қазо қилса, ўзи билан оламини олиб кетади", деган ҳақиқатни эсладим.

Бечора. Ўксиб кетдим. Кексайганда бунча хор бўлганлигининг сабабларини ўйладим. Бунга ноқобил фарзандлар айбдор бўлишдими ёки мансабпараст шогирдми? Балки ўзи таъкидлаганидек, борлигини фанга бағишлаб, бошқасини эътибордан четда қолдиргани, гоҳида ўта кўнгилчанлиги сабаб бўлгандир.

Профессор Воҳидовнинг қоғозга туширган кечинмалари ўзи ва атрофдагилар устидан ёзилган айбнома ҳам эди. Мария буни эълон қилишдан ташвишга тушиши керак эдику. Ахир дадаси тантиқ қизининг ҳам ҳақиқий қиёфасини акс эттирибди-ку.

У бирор ҳафтадан кейин келди. Салом -алиқдан кейин беихтиёр суҳбатлашиб қолдик.

- Дадангиз нафақага чиққанларидан кейин...

- Бир йилга ҳам етмадилар, - гапимни илиб кетди у. - Барига янгам билан акам сабаб бўлди. Дадамни хор қилишди, мумсиклар! "Горио ота"ни ўқиганмисиз? Шунақа аҳволга туширишди. Борини шилиб олишди.

- Сиз дадангизнинг бу ёдномаларини ўқиганмисиз? - сўрадим.

- Биласизми, - деди у қимтиниб, - ўзбекчани ўқишга жуда қийналаман.

Унинг танбал фалсафаси мени андак ранжитди.

- У киши сизни ҳам тилга олганлар.

Мария саросималанди.

- Нималар дебдилар?

- Айрим орфографик хатоларни...

Сухбатдошим кўлёмаларни йиғиштириб олди ва енгил-елпи кўз югуртирган бўлди. Лекин бундай юзакичилик билан марҳум мўсафиднинг изтиробларини ҳис қилиб бўлмасди, жувоннинг хужайраларигача сингиб кетган лоқайдлик вируслари масаланинг асл моҳиятига етишга монелик қиларди.

- Бунисини ўзимга беринглар, - деди у "Кексалик бахтиёрликми?"ни олиб, қолганларини чиқаринглар.

- Қолганлари газетамизга унчалик тўғри келмас экан, балки нашриётга олиб борарсиз...

Нашриёт ҳақида Мариянинг тасавурлари ҳамин қадар эди.

- У ерда китоб қилиб чиқаришадими?

- Агар лозим топишса.

- Тезми?

Жувоннинг саволидан: "пулни тез тўлашадими" деган маънони ўқиб олиш осон эди. У қолган қоғозларни ҳам апил-тапил целлофон халтага солиб, нашриётнинг адресини суриштирди. Мен бу тантикни хушламай турган бўлсам ҳамки, барини батафсил тушунтириб бердим. Кейин кўнгилчанлигим тутиб, нашриётдаги дўстимга телефон қилдим ва имкон борича кўмаклашишини сўрадим.

Дарвоқе, кўнгилчанлик! Балки барига шу сабабдир.

Профессорнинг қисматларига ҳам.

Балки...

Билмадим! Билмадим!

УЧИНЧИ БОБ

ЙИҒЛАЁТГАН ОТЛАР

Газетада ишлайдиган пайтларим Жиззах от заводида бўлганим кечагидай ёдимда. Хўжалик директори Баҳрилло ака Носиров бағоят хушфёъл; от деган жониворни ҳаддан ташқари дўст тутадиган, унинг ҳар бир ҳаракатини заковатига йўядиган киши экан. Урушга жўнатилган отларнинг жасорати, хўжаликнинг шу кунги муаммолари ҳақида тўлқинланиб гапирди у киши. Отлар ҳам одамларга ўхшаб йиғлашини айтганда, мен ишонқирамадим. Чунки жониворлар бундай ҳис=туйғулардан маҳрум деб билардим.

- Юринг, ўз кўзингиз билан кўрасиз, - деди суҳбатдошим ўша меҳрибон оҳангда.

Биз тоза қонли (насли) қорабайирлар боқилаётган отхона томон йўл олдик. Бу ердаги дулдуллар беҳад хушқомат, хушбичим, хушфёъл эди. Баҳрилло акани кўриб, уларда интиқ бир безовталиқ бошланди: болаларга ўхшаб, юлқина бошладилар. Директор бир лаҳза тин олиб, уларга кўз югуртириб чикди, сўнг тўғрисидаги отнинг ёлларини меҳрибонона силаб, пешонасига шапатилаб кўйди. Жониворга шунинг ўзи кифоя эди: у ички бир қониқиш, мамнуният билан бошини ҳам қилиб тураверди. Кейин Баҳрилло ака, орадаги отни атайин эътиборсиз қолдириб, наригисига ўтди. Хўжайиннинг марҳамати, илтифотини интиқлик билан кутаётган иккинчи қорабайир бошини қуйи солди. Унинг қорачиқларини ёш қоплади. Киприқларини қисган эди, ашқлари шашқатор бўлиб кетди. Жуда раҳмим келди. Шеригим ҳам тоб беролмади: изига

қайтиб, унинг ёлларини силади, пешонасидан ўпиб қўйди.

Кейин қатордаги бошқа отларни таърифу тавсифлашга тушди.

- Мана буниси - *Кабутар*, - деди у мармардай оппоқ отни кўрсатиб, - Краснодардаги пойгада...

Мен мазкур пойгани телевизорда томоша қилгандим. Кўз ўнгимда лоп этиб, ўша ҳаяжонли манзара гавдаланди.

Жаҳон отларнинг катта пойгаси бўлаётганди бу шаҳарда. Отчопардаги оломоннинг бетартиб гувиллашидан жониворлар ҳайрат, ҳаяжонда эдилар. Шарҳловчи лаби лабига тегмай рус рисаклари, Орлов, Кавказ йўрғаларининг таърифини келтирарди.

Старт тўппончаси отилди. Ҳадемай дулдулларнинг ортида энгилгина чанг қолди.

Улар уфқларни кўзлаганча шамолдай елиб кетдилар.

Йўлда тўсиқлар ҳам кўп эди, аммо зафар нашидаси олдида бу тўсиқлар писанд эмасди уларга .

Тўдадаги мана шу чинни *Кабутарни* дастлаб илғашмаганди. У одамлар эътиборини дафъатан тортди. Жонивор биринчи тўсиқдан шиддат билан сакраганда, чавандоз мувозанатни йўқотиб, кулаб тушди. Отнинг шашти қайтди, безовта кишнаб тўхтади. Аммо *Кабутар* кутгандай, хўжайин сапчиб ўрнидан турмади, аксинча оқсоқлана-оқсоқлана ўзини бир чеккага олди. От кулоқларини чимириб, тагин кишнади ва ногаҳонда қамчи егандай, зарб билан рақиблар ортидан учиб кетди.

У ҳамон уфқларни кўзлаб, йўлнинг танобини тортарди; оломон гувиллар, хуштак чалар, бақирарди.

Тўсиқлар ортда қола бошлади. Орадаги масофа ҳам қисқариб борарди. Оқ тулпор энг аввало Булғор саманига тенглашди — чавандоз қамчига ҳар қанча зўр бермаса ҳамки, фойда бўлмади.

Отларнинг бир-яrimi сафдан чиқа бошлади. Аммо чавандозсиз қолган оқ дулдул рақиблар тўдасини ёриб, беҳудуд

бир шиддат билан олдинга интиларди. Ўзининг, йўлда қолган навқирон эгасининг иззат-нафси учун оёқларига зўр берарди у!

Рақиблар бирин-кетин ортда қола бошладилар. Олдинда араб тулпорига ўхшаш, оёқлари ингичка, хушбичим Кавказ дулдули бор эди. Шарҳловчи бу от жаҳон пойгаларида қатнашиб, олтин медаллар соҳиби бўлганини, унинг чавандози билан суҳбатлашганини фахр билан таъкидларди. Кўпни кўрган, комил ишончли бу чавандоз тулпорига қамчи босмас, юганини ҳийла бўшатганича, олдинга эгилиб, ички бир ғурур, қониқиш билан уфқларни кўзлаб борарди. Чавандозсиз, бунинг устига анчайин кўримсиз от уларни таъқиб этаётгани нохуш эди шу тобда.

У отига қамчи босишга мажбур бўлди.

Отлар ҳамон уфқларни кўзлаганча, чайир оёқларига зўр берардилар. Бетартиб хуштаклар, фарёдлардан оломоннинг қайси отга хайрихоҳлигини билиб олиш ҳам қийин эди. Ҳаяжонли эди буларнинг бари!

Ниҳоят, *Кабутар* олдинга ўтиб олди! Минглаб томошабинлар якдил овозда бақириб, уни олқишлай бошлади. Шарҳловчи у ҳақда анчайин мавҳум маълумотларни, жумладан, тоза қонли қорабайирлигини тилга олди.

От финиш чизиғини биринчи бўлиб босди. Одамлар ўринларидан туриб кетдилар. Сўнг жонивор операторлар, фотомухбирлар даврасини ёриб, боя эгаси кулаган жойга қараб йўртиб кетди.

Хўжайинни осонлик билан топди, унинг хозиргина бинт билан боғланган оёғини хидлаб кўриб, бошини сарак-сарак тебратди.

Оқ дулдул ҳақиқатдан ҳам жасорат кўрсатганди, аммо ҳакамлар тантилиқ қилишмади: финишга чавандозсиз келгани учун *Кабутарнинг* ғалабасини ҳисобга олишмади.

Отчопардаги минглаб мухлислар норози оҳангда гувуллаб қолавердилар.

Кабутарни ана шу воқеадан бир неча йил ўтиб учратаман, деб ўйламагандим. Ҳаяжонланиб кетдим. Сийналарини, сағрисини меҳр билан силагим келди. У бўлса хўжайинидан кўз узмас, ундан ширин сўз кутарди.

Баҳрилло акадан ўша чавандоз йигит ҳақида сўрадим. Маълум бўлишича, у от заводи ҳудудида ташкил этилган пахтачилик хўжалигига тракторчи бўлиб кетган экан. Директор ёшларни олиб қолиш қийинлашаётганини, отлар ҳам камаяётганини, ем жуда танқислигини куйиниб гапирди.

- Насиб бўлса, - деди директор ҳовлига чиққанимиздан кейин кенг ялангликни кўрсатиб, - мана шу ерга отларга ҳайкал ўрнатмоқчиман.

- Яхши ният, - қўшилдим, - уфқларни кўзлаб кетаётган дулдуллар...

- Йўқ, бошини эгиб, йиғлаб турган бир жуфт қорабайир.

- Нега? - ҳайратландим.

- Чунки минглаб, навқирон қорабайирларимиз фронтдан қайтиб келмади. Бари йигит ёшида эди. Лоақал ярадор бўлиб ҳам қайтишмади, жониворлар. Фашист ўқиға нишон бўлишди! Биттаси ўшалар хотирасига. Яна бири бўлса ҳозир ҳам қирилиб кетаётган отларимиз хотираси учун...

Йиғлаб турган отлар...

Шундан кейин бир бор тушимга ҳам киришди улар. Болақайлардек ўпкаси тўлиб, хўнграб йиғлаётган эмиш, шўрликлар!

Отчилигимизнинг ҳозирги ҳолати ҳам, таассуфлар бўлғайким, кўнгилдагидек эмас.

Отчопарлар айрим жойларда бозорга ёки мозорга айланиб кетди.

Трактор ёқилғиси қимматлиги қарамай, биз қишлоқ хўжалигида отдан фойдаланишни йўлга қўёлмадик!

Қорабайир отларимиз ўзга мамлакатларнинг отчопарларида

кўпайтирилаётган бир пайтда ўз ватанида йўқолиб бораётганлиги ташвишлидир!

Мен журналистларимизни бонг уришга чақираман!

ТЎРТИНЧИ БОБ

"ЯХШИ ОДАМ"

Табиат ҳақида қалам тебратиб юрганим учун бўлса керак, "Саодат" журналидагилар бот-бот ана шу мавзуда мақола ёзиб беришимни сўраб қолишарди. Бир куни Насима Юсупова телефон қилиб, тошкентлик машҳур паррандашунос Мансур Отабеков жаҳон орнитологлари анжуманидан қайтиб келганини айтди ва иложи бўлса унинг таассуротлари билан қизиқишимни сўради.

- У кишининг уйи Ойбек уй-музейининг шундоққина ёнгинасида, - деди мойиллигимни ошириш илинжида.

Бу хонадонда бўлганим ҳаётимдаги унутилмас воқеалардан бири эканлигини тан олишим керак. Мени Мансур аканинг таассуротларидан кўра унинг хонадонидagi мўъжиза кўпроқ хайратга солди.

Тўғри, таассуротлар ҳам ҳаяжонли эди. Мансур аканинг айтишига қараганда, бу анжуманда Собиқ Совет Иттифоқидан ҳаммаси бўлиб уч паррандашунос иштирок этган экан. Ана шу уч киши олиб борган паррандалар 12 олтин медални қўлга киритибди. Бу анжуманда Республикамиз байроғини кўтариш ҳам Мансур акага насиб этган экан.

У киши бизни энг аввал тўтиқушлар боқиладиган пастак уйчага таклиф этди. Бу ерда ҳеч бир хайвонот боғи ёки тирик бурчакда кўрмаган тўтиқушлар коллекциясига дуч келдим.

Инсонга эстетик шавқ ато этишда сайроқи қушга тенг

келадиган мўъжиза бўлмаса керак. Лекин тўтикуш деган жонивор сайрамай турганда ўзининг камалак ранги билан кишини мафтун этади. Янада рамзийроқ қилиб айтадиган бўлсак, жаъми санъатлар тин олганда, тўтикуш ташқи латофати билан тилга киргандай бўлади. Унинг инсонга яқинлиги дилингизга илиқлик бахш этади. Боя тартибсиз чуғурлаётган тўтилар анча тинчиди, улардан бир нечтаси учиб келиб, Мансур аканинг елкасига қўнди ва унинг юзларидан "ўпиб", ширинбозлик қила бошлади. Уларнинг номлари ҳам, қилиқлари ҳам турли-туман эди. Лекин бари Мансур акани бухудуд бир меҳр билан яхши кўриши сезилиб турарди.

Хонанинг бир томонида турфа канарейкалар.

Мен ана шу хонадонда бўлганимга қадар қушларни қафасга солишига рўйи-рост қарши эдим. Улар озод бўлиши, сарҳадсиз уфқлар сари парвоз қилиши зарур деб билардим. Бу ерда эса қафас айрим паррандалар учун хибсхона эмас, қалқон бўлганига ишонч хосил қилдим. Бунга айнан мана шу канарейкаларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Тарихий маълумотларга қараганда, испанлар XIV асрда Канар оролларини забт этганда, бу ерда яшайдиган канарейкаларни ҳам олиб кетишган экан. Ҳозир эса бу хушсурат қушчани дунёнинг ҳамма бурчагида учратиш мумкин. Аммо, фақат - қафасда. Ёввойиси эндиликда табиатда учрамайди. Бу жониворни қафасдан чиқариб юборсангиз, озодликда бир ҳафта ҳам яшайолмай, нобуд бўлади. Хонакилашти-рилганлиги туфайли ҳам бу парранда сақланиб қолди ва унинг турфа насллари яратилди.

Хумо қуши ҳақида кўплаб афсоналар эшитганмиз. Гўёки бу қуш кимнинг бошига қўнса, у подшоҳ бўлармиш. Уни кўриш ҳаммага ҳам насиб этавермасмиш. Бу хонадонда биз ростакам хумони учратишга мушарраф бўлдик. Мусичадан ҳийла йирикрок, бинафша рангли, ғоят серҳаракат қуш экан.

- Буни Тожикистондан топиб келган эдим, - деди Мансур ака, - афсуски нарини тополмаяпман. Топсам, хозиргача бундан ҳам насл олардим.

Шундан кейин мезбон унинг бахт куши дейилиши ҳақида бир нечта ривоятлар гапириб берди. Уларнинг барида парранданинг эзгуликка эшлиги акс этиб турарди.

Сухбатимизни аланга рангидаги *Лора* лақабли тўтикуш бузди. Мен билан келган фотомуҳбир чўнтагидан сигарет олиб чекмоқчи бўлганда, у тилга кириб қолди.

- Сигар-р-р-рет чекманг! Сигар-р-р-рет чекманг!

Алланечук бўлиб кетасан бундай пайтда! Ақл-заковатдан маҳрум бир жонивор инсон забонига кириб, сенга дашном берса, хижолат чекишингни ҳам, ҳайратга тушишингни ҳам билмай қоласан.

- Чет элга мана шу Лорани олиб борган эдим,- бизни ўнғайсизликдан қутқармоқчи бўлди Мансур ака,- Умар Ҳайём тўртлик-ларини айтиб, иккинчи ўринни олди.

- Биринчи ўрин кимга насиб этди?

- Германиядан бир адвокат ғирромлик билан тўтикушига биринчиликни олиб берди. Паррандага сиёсий гапларни ўргатган экан, лаънати! Немисчалаб гапира кетди.

- Сиз немис тилини ҳам тушунасизми? - сўрадим.

- Йўқ, таржимон топиб, тушунтириб беришини сўрадим. Бизни яъни одамларимизни роса ёмонлади - салкам ёвойига чиқариб қўйди.

У ўша адвокатни болохонадор қилиб сўқди.

- Ярамас, уруш йиллари кетига тепки еб кетганлар авлодидан бўлса керак, - давом этарди у. - Бўлмаса бегуноҳ паррандани шу қўйга солмасди. Ҳакамларга ҳам қойил қолмадим. Ўшанинг тўтикушини ғолиб деб топишди.

Ҳа, Мансур ака ҳақ! Паррандадан ёвуз ниятда фойдаланиш одамгарчиликнинг ҳеч бир таомилига тўғри келмайди! Аммо

мен шу дақиқада ҳаммадан ҳам *Лоранинг* тагин забонга киришини жуда-жуда истардим. Ҳайём шеърларини унинг тилида эшитиш иштиёқи менга тинчлик бермай қўйганди. Буни Мансур ака ҳам сезди.

- Негадир *Лора* хомуш, - деди у, - бирор хафтадан бери шеър ўқиш нари турсин, донга ҳам қайрилиб боқмаяпти. Бунинг устига болалардан русчалаб сўкишни ўрганиб олибди. Жиғига тегаверсангиз, болохонадор қилиб сўкиб қолади.

Лоранинг нега бу аҳволга тушганини ҳеч ким билмасди ўшанда. Аммо орадан кўп ўтмай, газеталарда Мансур ака вафот этгани ҳақида таъзия босилганидан кейин бу хусусда бот-бот ўйлайдиган бўлиб қолдим. Ўшанда тоби йўқлигини айтган бўлса ҳамки, тез кунда тузалиб кетишига ишончи комил эди.

Балки жонивор бу мусибатни ҳис этгандир.

Табиатда жумбоқлар мўл. Ҳали биз паррандаларнинг англаш қобилиятини тўла ўрганган эмасмиз. Лекин жониворлар бир талай нохушликларни инсондан олдин сезишига қайта-қайта гувоҳ бўлиб турамыз. Ким билсин, балки булар бари шунчаки тасодиф ҳамдир...

Мансур ака билан хайрлашар эканмиз, у аллақандай умид билан *Лорага* гап қотганда.

- Қани *Лора*, меҳмонлар кетишмоқчи бўлишяпти, нима дейиш керак? Нима дейиш керак? Эсла қани, эсла қани...

- Мансур-р-р-р ака хар-рр-ашо, Мансур-р-р-р ака, хар-р-рашо, - тилга кириб қолди жонивор.

- Тўхта, тўхта, - хижолат чекиб унинг сўзини кесди Мансур ака, - хайр, оқ йўл, дейиш керак: ўзбекчалаб... Тентаксан, тентак. Қани...

- Мансур-р-р-р ака, хар-р-рашо...

Айтишларича, *Лора* ҳозир ҳам шу каломни бот-бот такрорлаб турармиш.

Ҳа, тафаккурдан маҳрум бўлса ҳамки, у - ҳақ!

БЕШИНЧИ БОБ

НАМАНГАННИНГ ОЛМАСИ

Икки забардаст адиб билан ишлаш насиб этгани менинг омадим бўлса керак. Устоз Асқад Мухтордан кейин газетамизга (Ўзбекистон адабиёти ва санъати"ни назарда тутаяпман.) Одил Ёқубов муҳаррир бўлиб келди. Бу киши кўнгли фавқулотда беғуборлиги, дангал иш тутиши билан ёқиб тушди. Одил ака дастлабки кунларданок ижтимоий масалаларга эътиборни кучайтирди.

- Ўйлаб қарасам, - деди у бир куни мени хонасига таклиф этиб, - шу ўзимнинг маҳаллий навларимиз йўқолиб кетяпти. Қанақа олмаларимиз, ўрикларимиз бўларди. Олимларимиз ҳар хил гибридларни кўпайтириб, халқ селекционерларини четлаб қўйдими, дейман-да...

У киши халқимиз энг оғир дамларда маҳаллий навларнинг уруғлари, кўчатларини сақлаб қолгани, бугунги тўкин дамларда бу масалада андак бепарво бўлаётганимизни таъкидлади.

Шу суҳбатда Одил ака туркистонлик бир жонкуяр боғбон ҳақида ҳикоя қилиб берган эди, менинг ёдимга лоп этиб онанайманлик Ориф бобо тушди.

** *

Агрофакнинг учинчи курсида ўқирдим ўшанда. Бир ойлик ишлаб чиқариш практикасига жўнашимдан олдин тупроқшунослик кафедрасининг аспиранти Орипов (у билан анча яқин бўлиб қолгандик, ҳамкорликда мақолалар ҳам ёзгандик) мендан илтимос қилиб қолди.

- Шу практикани бизнинг колхозда ўтказсангиз, нима

қилади?

Мен учун қаерда ўтказишимнинг аҳамияти унчалик каттамасди, лекин суҳбатдошимнинг бундан манфаатдорлиги сезилиб турарди.

- Нима иш қиламан, у ерда? - қизиқдим.

- Бизди бобой - боғбон: деҳқон болалардан бирорта ёрдамчи сўрагандилар.

Биз эртаси жўнайдиган бўлдик.

Аспирант йўл-йўлакай отаси ҳақида ҳикоя қилди. Намангандан, Ўратепадан аллақандай кўчатлар топиб келганини, яқинда Ризамат ота ҳам қишлоққа келиб, дадаси билан суҳбатлашганини гапириб берди.

Туман маркази анча орқада қолиб, машинамиз қирликка ўрмалай бошлади. Тепаликка кўтарилишимиз билан рўпарамизда улкан қозонга ўхшаш сойлик намоён бўлди. У қуюқ дарахтзорга бурканган эди. Пастликка тушгач, машинамиз катта булоқ бўйида тўхтади. Зилол чашмада балиқлар ғужғон ўйнарди.

- Аввал қишлоқ ана шу булоқ бўйида бўлган, - изоҳ беришга киришди шеригим, - кейин одамлар пастликда иморат қуриб, кўчиб кетишди.

Мазкур дарахтларнинг барини дадаси ўтқазганлигини, ўзи ҳам кўмаклашганини фахрланиб гапираётганда, анча нарида, жиккаккина мўйсафид кўринди.

- Ана, бобой келдилар, - авзойи жилла жиддий тортиб, мени огоҳлантирди суҳбатдошим.

Отахон шахдам келиб, аввал менга кўл узатди, сўнг ўғли билан кўришди. Назаримда, у билан андак совуқроқ саломлашгандай бўлди.

Дастурхон бошида гап асосан боғ ҳақида кетди. Чол пайванд вақти келганини, пайвандтаклар яхши вояга етгани, ёнбағирни текислаш учун булдозер зарурлигини таъкидлади.

- Ҳали ҳам булдозер йўқми? - сўради ўғли жим ўтираверишни эп кўрмай.

Ориф бобо жавобан раиснинг латтачайнарлигини гапира-гапира, боққа кириб кетди. Зум ўтмай, бир пакир олма кўтариб чиқди, атрофни унинг муаттар ҳиди тутди; ранги ҳам бетакрор эди: бири - қирмизи, бири - тиллоранг... Отахон олмаларни дастурхонга териб кўяр экан, улардан бирини танлаб олди-ю, ўғлига кўрсатди.

- Мана бу қанақа олмалигини биласанми?

Шеригим жимиб қолди. Ноўнғай ҳолга тушди. Ориф ота давом этди.

- Эсингда бўлсин, бу - Наманганнинг олмаси, буниси - қирмизак, бу - Самарқанднинг себи сафед, дегани.

Орага ноўнғай сукунат чўқди. Шеригим йўл тараддудига тушмаганда, бу ҳол қачонгача давом этишини айтиш мушкул эди.

Отахон ўғлига мева-чева берди, болаларига эҳтиёт бўлишни тайинлади.

Унинг машинаси кўздан ғойиб бўлгач, менга меҳрибон оҳангда уқтирди.

- Қаранг, домлалар ҳам маҳаллий мева билан бошқа ердан келган навни бир-биридан фарқлолмайди. Эҳ!

У чойнакни менинг олдимга суриб, боғ оралаб кетди. Ҳадемай унинг шанғиллаган овози дарахтлар орасидан янграй бошлади.

- Олмани ҳам шунақа кесадими? Бу сенга катишками? Аёл дегани ҳам шунақа лакалов бўладими?!

Боя табиат манзараларидан қанчалик ҳузур топган бўлсам, энди: "Бу чол бугунми-эртами менинг ҳам дилимни хуфтон қилиши муқаррар", деган ҳаёлдан дилимда рутубат пайдо бўлди.

Кўп ўтмай, у киши қайтиб келди. Бармоқлари асабий титраётганига қарамай, ўзини хотиржам тутишга уринарди.

- Ўзи буларнинг бригадирини уриб кетган, - шикоят қилишга киришди, - нукул шунақа танбал аёлларни менга юборишади! Билмадим - бу бефаҳмларнинг эри қандай тоқат қиларкан?!

Мен нима дейишимни ҳам билмадим. Бир оз танаффусдан кейин у менга ётоғимни кўрсатадиган бўлди. Биз шийпоннинг чеккасидаги хонага кирдик. Бу ерда эгаси шошилич кўчиб кетгандан кейинги парокандалик ҳукмрон эди; лата-путталар, қоғозлар, шишалар тартибсиз сочилиб ётарди, пол ва кроват устини қалингина чанг босганди.

- Бу ерда бир ёрдамчи бола ётганди, - изоҳ берди отахон, - қирқ кун ишлаб бераман, деб нақ тўрт кунда қочиб қолди. Келди-кетди кўп бўлди - боғда ҳам иш қайнаб, тозалашга вақт тополмадим.

- Ўзим тозалайман, - дедим нохушгина.

Аммо кайфиятим жойида эмасди, хаёлимда нукул ўша "Тўрт кунда қочиб кетган бола" гаудаланарди.

Нега бундай қилди?

Балки иш жуда кўпдир?

Балки чол ўта кетган заҳардир?!

- Мен энди қишлоққа кетаман, - деди отахон кечкурун чойдан кейин, - у ерда ҳам мол-ҳол бор. Боғу шийпон бари - ихтиёрингизда.

Холи қолганимдан қувондим ва алламаҳалгача атрофларни айландим. Аммо дилимдаги зохирий ғашлик, барибир тарқалмади, - ногаҳонда хўрлигим келиб кетди.

- Бугун насиб бўлса, ниҳол пайвандлаймиз, - деди отахон эрталаб, - бир ғайрат қилайлик!

Мўйсафиднинг таклифидан кайфиятим баттар бузилди. Сабаби, биз институтда мева навлари сингари, пайванд турлари ҳақида ҳам лекция тинглагандигу, амалда бажаролмасдик. Отахон кечинмаларимни дарҳол сезди.

- Мен аввал пайванд ўтқозишни ўргатаман. Бултур келган

бола ҳам яхши билмасди. Майли, айб сизларда эмас - домлаларда...

Биз ниҳолхона томон йўл олдик. Ориф бобо ана шу ниҳолларни данакдан кўпайтирганини, энди бўлса маҳаллий навларимиз билан пайвандлаб, келаси йил боғ қилиш ниятини айтди.

- Мана бу қатор кета-кетгунча Наманганнинг олмаси, - деди отахон биринчи қаторни кўрсатиб, - кўчатини у йили Намангандан топиб келганман. У ерда ҳам Америка бельфлери билан розмаринни кўпайтириб ташлаган экан. Мана бу ўрик билан бодом кўчатини тоғдаги бир тожик жўрам топиб берган. Қияликни булдозер билан сал сурсак, бир боғ бўладики... Ўтган ҳафта райком бобо келгандилар, барини тушунтириб бердим. Ёрдам бермоқчи бўлдилар. Афсуски, ўшанда бу олма ҳали пишмаганди. Еб кўрганларида яна бошқача бўларди. Майли, келаси ҳафта бир сатил териб бераман, олиб борасиз.

Отахон ўрикнинг жавпазак, хурмои навларини ҳам кўрсатиб, уларнинг тарифини қилди. Сўнг ҳеч эринмай менга пайванд ўтказишни ўргатди.

Бошқа вақтда кўп гапирадиган отахон иш пайтида лом-мим демас, бор вужуди билан ишга берилиб кетаркан.

Эртаси ҳам, индини ҳам шу алпозда ишладик. Кечга яқин белим, тиззаларим зирқираб оғрийдиган бўлди. Ҳафтанинг охирларига бориб, бу инжиқ юмуш жонимга тегиб кетди. Буни Ориф бобо ҳам сизди, шекилли, шанба куни дам олишимизни айтди, туман марказига бориб келишимни ҳам таклиф қилди.

- Йўл-йўлакай райком бобоникига ҳалиги айтганимни олиб борасиз, - деди у .

Ориф бобо айтган манзилни қийналмай топдим. Сигнал тугмачасини босгандим, истикболимга бир қизалоқ чиқди.

- Райком бобонинг уйлари шу ердами? - сўрадим.

- Шу ерда!

- Мен олма олиб келган эдим...

У мени ичкарига таклиф қилди.

Ҳовли кенгина бўлиб, тўрда пишиқ ғиштдан ҳашаматли, ораста иморат қурилганди. Ўртадаги фаввора олдида хивичдан тўқилган баланд креслода бир маромда тебраниб журнал ўқиётган ўрта ёшлардаги, хушсурат киши менга савол назари билан тикилди.

- Буни Онанаймандан Ориф бобо бериб юбордилар, - дедим саломдан кейин, - Наманганнинг олмаси...

У жилмайган бўлди. Ориф бобонинг сихатини сўради, олмани эса ошхонага киритишимни тайинлади.

- Бу Наманганнинг олмаси, - такрорладим, бирор донасини еб кўрсин, деган илинжида.

- Ҳа, биламан, - истехзоли кулди у.

Ошхонадаги кутиларда турли мевалар, сабзавотлар аралашиб ётарди. Олманинг йирикроғини топиб, қизалоққа узатдим-у, қолганини кутига бўшатиб юбордим. Ташқарига чикқач, дилимда мавҳум ғашлик уйғонди. Наманганнинг олмасига қўшиб, отахоннинг (ўзимнинг ҳам) умидларимизни ҳам ўша кутига бўшатгандай эдим мен.

Марказни ҳам томоша қилишга ҳафсалам бўлмай, ўша автобуснинг ўзи билан орқага қайтдим. Ориф бобо эрта қайтганлигимдан ҳам ажабланди, ҳам қувонди.

- Яхши бориб келдингми, мулла?

- Ҳа, тузук.

- Райком бобо уйда эканларми?

- Ҳа, сизга салом айтдилар.

- Олмадан еб кўрганлар бўлса керак?

- Ҳа-а...

- Ўзимизнинг маҳаллий нав эканлигини эслатдингизми?

- Эслатдим.

- Яшанг! Бошқа ҳеч нарса демадиларми? Боғ ҳақида

сўрамадиларми? Булдозер ҳақида сўз очмадиларми?

- ...

- Ҳа, майли.

Эртаси тагин пайвандлашни давом эттирдик. Ориф бобо орада ҳовлидан хабар олиб келар, бошқа юмушларини ҳам бажарар ва мен билан баб-баравар пайванд ўтказарди. Трактор товуши чикқудай бўлса зийрак тортиб, йўлга чиқар ва ҳар гал ҳафсаласи пир бўлиб қайтарди. Мен бўлсам, бу ҳолдан қийналиб кетардим.

Отахон билан қарийб йигирма кун ишладим.

У мени бекатгача кузатиб чиқар экан, меҳрибон оҳангда тайинлади.

- Ниҳол вақти келинг, кўчатлардан олиб кетасиз.

Ўшанда ваъда берган бўлсам ҳамки, йиллар ўтиб Онанайманга йўлим тушмади. Ҳисоблаб кўрсам, бу воқеага йигирма беш йилдан ошиб қолибди.

Ориф бобо узок йили вафот этгани, боғ райкомнинг дачасига айлантирилганини эшитган эдим. Аммо дарахтларнинг тақдири менга қоронғи эди. Шунинг учун атайин Самарқандга бориб, Ориповга учрашдим.

У докторлик диссертациясини ёқлаш ташвишида юрган экан. Шунга қарамай алламаҳалгача суҳбатлашиб қолдик Боғ ҳақида сўраганимда у надомат билан бош тебратди.

- Мустақиллик эълон қилингандан кейин саркотибни ишдан олишди, раис ҳам нафақага чиқиб кутулди. Мен янги раҳбарларга кириб, боғни илмий-текшириш институти ҳисобига ўтказишни таклиф қилгандим - рози бўлишганди. Лойиҳа - смета ҳужжатларини ҳам тайёрлагандик. Янги келган ҳоким бу ерда санатория қуришга қарор қилибди.

- Санатория бўлса, ёмонмасдир - дарахтлар кесилмайди.

- Аввал ўзим ҳам шундай хулосага келиб, қувонгандим, аммо

ҳар қандай қурилиш бўлган жойда дарахтга қирон келар экан, - фикримга қўшилмади у, - асосий корпус учун қарийб бир гектар жойни текислашибди...

У негадир кишлокдошларини лаънатлади, марҳум дадасини хотирга олди.

Халқ селекционерлари ва улар яратган навлар ҳақида китоб ёзиш ниятида эканлигимни эшитгач, Ориф бобонинг турли жойларда яшайдиган дўстларини тилга олди.

Мен Тошкентлик Собир Шарипов, Карим Юсупов, Самарқандлик Шариф Муҳиддинов ва бошқа ашраф отахонлар, комил инсонларнинг манзилгоҳларини блокнотимга қайд қилиб, уларни излашга тушдим.

Уларнинг айримларинигина эътиборингизга ҳавола этмоқчиман.

1987 йилда «Меҳнат» нашриёти томонидан чоп этилган "Селекция мўъжизаси" деган китобчам ана шу жаннати отахонларимизга бағишланган.

ОЛТИНЧИ БОБ

НОК ҲАҚИДА ИНТЕРВЬЮ

Табиат нокни йирик томчига ўхшатиб яратган. Ҳадемай узилиб тушадиган шарбат томчисига.

Йўқ, табиат нокни юракга ўхшатиб яратган. Заҳматкаш боғбоннинг уриб турган, соғлом юрагига!

Қанақа ташбеҳлар изламайди киши, қандай қиёслар ўйлаб топмайди?! Аслида томчи қаерда-ю, юрак қаёқда?! Буларнинг ўхшашлиги ҳам йўқ ҳисоби.

Ёввойи нок билан маданийлаштирилганининг муштараклиги кам. Ёввойи нок томчидан хийла йирик, аччиқ; ҳақиқий нок

сершира, тиллоранг, шафақранг...

Миттигина тахир мевани ана шундай бебаҳо мўжизага айлантириш учун инсон минг, балки ўн минг йиллар давомида изланган. Табаррук номлари қайдномаларда муҳрланмаган меҳнаткаш боғбонлар азал-азалдан йирик, сершарбат мева берадиган дарахтларни танлаб кўпайтириб борганлар. Биз бугун оғизда эриб кетадиган нашватилар, баҳоргача сақланадиган нокларни биламиз. Улар бизнинг дастурхонимизни безаши учун бир неча авлодлар ўз умрларини бахшида этганлар.

Ҳозир Республикамизда нокнинг 50 дан кўпроқ нави бор. (Чет элдан келтирилганлари бундан мустасно). Ана шу навларнинг бештасини мен ҳикоя қилмоқчи бўлган селекция яратган, тўрттасини йўқолиб кетиш арафасида тиклаган.

"Ўзбек Совет энциклопедияси"нинг 8 жилди, 145 саҳифасида республикамизда кенг тарқалган, жаҳон миқёсидаги кўрикларда энг юқори баҳо олган навлардан тўққизтасининг рангли расми эълон қилинган. (Илтимос, очиб қаранг) Булардан учтасини менинг қаҳрамоним вужудга келтирган, биттасини эса қайта тиклаган.

Ана шу ажойиб инсон билан таништириб кўйишни Ўзбекистон селекция марказининг маъсул ходимидан илтимос қилганимда, у мийиғида кулиб кўйди.

- Интервью олишингиз қийин бўлади, - у одамнинг қулоғи оғир, асаби ҳам тарангроқ...

Мен бу идорада бўлганимда кўпгина селекциячиларни асабий ҳолда учратганман. Улар ўз навларининг тезроқ районлаштирилишини талаб қилишади. Марказнинг эса талаблари бешафқат: биринчидан, янги нав ўзининг бор хислатлари билан аввалгилардан устун бўлмоғи, тажриба майдонларида бир неча йил давомида синаб кўрилмоғи керак.

- Селекциячилар ҳақида ёзиш жуда қийин, - деди муддаомни эшитгач, қаҳрамоним - Собир ака дуппа-дурустан, -

чунки нав яратишнинг ўзи - машаққат. - Сиз генетикани биласизми? Мендельни эшитганмисиз? Ҳа, майли мени Ҳамза Ҳакимзода ўқитган. У айтгандики...

Мен суҳбатдошимни бир лаҳза тўхтатишга мажбур бўлдим. Чунки унинг гапларини мушоҳада қилиб кўришим, қоғозга туширишга улгуришим керак эди. Салкам саксонга кирган, бунинг устига аранг эшитадиган киши билан мулоқотда бўлиш ўзига хос тактика ва таомил талаб қиларди. Ётиғи билан, бақамтироқ гаплашишимизни сўрадим.

- Ҳамза бизни бепул ўқитган эди. Ўн тўртинчи йили. Қўқонда Ҳожибек гузарида. Янгича мактаб ташкил этганди. Парталари, доскалари бор эди. Бепул-а, бепул... Селекционер ҳам Ҳамзага ўхшайди. Ёнидан ҳаражат қилиб, нав яратади. Мен кўп ўйлайман-у, тагига етолмайман: жадидлар нечун бепул мактаб очишди? Назаримда, халқни саводли қилмасдан жамиятни ўзгартириб бўлмаслигига ишонч ҳосил қилишганди. Мен яратган навлар бунинг олдида ҳеч нима...

У бир лаҳза тин олди. Бу - суҳбат тизгинини қўлга олишим учун ўнғай лаҳза эди. Гапни селекцияга бурдим.

- Америкада Клапп деган фабрикант яшаган, - давом этди у, - Қурғур жа-а бой бўлган. Шу одам тасодифан нокнинг янги навини яратган.

- Тасодифан, дедингизми? Қандай...

- Баъзан тасодиф бўлади. Масалан, бирор қуш дейлик, Африкада нокнинг уруғини ейди, кейин бошқа юртга учиб бориб, уни ташлайди. Ёки шамол кучли навнинг оталигини учуриб келади-ю, табиий дурагайлаш рўй беради. Буларни бизнинг тилимизда мутация дейишади. Сиз Муслимка деган буғдойни биласизми?

- Йўқ.

- Эҳ, яхши эмас. 1934 йили бойсунлик Муслима Бегимова деган аёл ғаллазордан бошоғи бир қарич келадиган буғдой

топиб олади. Кейин томорқасига экади. Уруғ мўлжалдагидан мўл ҳосил беради. Аёл келаси йил кўни-кўшниларга ҳам ана шу уруғдан саховат қилади. Кейин колхоз далаларига ҳам шундан экадиган бўлишади. Бир-икки йилдан кейин хўжалик рекорд ҳосил ола бошлайди. Бу ердаги сирли нав ҳақида Йўлдош ота Охунбобоевга хабар берадилар. Ота навни Ўзбекистон бўйлаб районлаштиради.

- Тушунарли.

- Клапп дегани ҳам шунақа тасодиф билан топади. Кейин нокни ўз номи билан "Любимец Клаппа" деб қўяди. Эшитганмисиз? Ҳозир Ўзбекистонда кўп экилади. Селекционерлар ўша пайтда миллион доллар тўлаймиз, деганда ҳам Клапп уни сотмаган. Навни сотиб бўлмайти-да!

- Ҳамзанинг мактабини битиргандан кейин нима иш қилгансиз? - сўрадим, мавзуни мақсадга яқинлаштириш илинжида.

- Кўп жойларда ишлаганман. 1922 йили Озорбайжонга муаллимлар тайёрлайдиган билим юртига ўқишга жўнатишди. Собир Раҳимов, Комил Ёрматов, бирга бордик. Улар бошқа мактабга киришди. Мен Мақсуд Шайхзода билан бир гуруҳга туриб қолдим. Кейин муаллим бўлдим, раҳбарлик қилдим. Ишонасизми, уруш йиллари бутун Белоруссияни пиёда босиб ўтганман. Эҳ, машаққат эди. Ғалабадан кейин ўзимни селекцияга бағишладим. Муддаойимни Шредер институтининг ўша пайтдаги директори Тўлаган ака Ҳамидовга айтгандим, у қўллаб-қувватлади. Ажойиб одам эди! У киши менга институт ҳисобидан велосипед олиб берди. Немисларники...

Мен суҳбатдошимни мавзуга қайтариш йўллари йўлай бошладим. У лукма ташлади.

- Сиз бошқа нарсаларни ўйлаяпсиз! Биласизми: у пайтлар ҳеч кимда велосипед йўқ эди. Одамлар ҳайратланиб томоша қилишарди. Ўша велосипед билан қишлоқма-қишлоқ кезиб,

йўқолиб кетаётган навларни излаганман. Кулола деган нав бор. Сиз уни билмайсиз! Кўпчилигимиз навларни яхши билмаймиз! Мевасини келаси йил май ойигача сақлаш мумкин. Шуни бир деҳқоннинг ҳовлисидан топганман. Кейин кўпайтирдим. Ҳозир ҳамма жойда бор! Бебаҳо неъмат! "Тарихи Таборий" деган китоб бор. Минг йил илгари ёзилган. Шуни ўқисам, "Дилафрўз" деган наври таърифлаган экан. Кейин уни ҳам изладим. Олти ой деганда бир жарликдан топдим. Сўнг қишки нашватини ахтардим. Бир ярим қолганини ҳам уруш йиллари одамлар ёқиб юборишган экан. Уруш - навларга қирон келтирадиган офат! Чунки одамлар бола-чақани сақлаб қолиш учун дарахтларни кесишга мажбур бўладилар. - Энди ўзингиз яратган навлар ҳақида гапиринг, - тагин сўзини кесишга тўғри келди унинг.

- Нав яратиш ҳам китоб ёзишдай гап, дедим-ку! Ўн йиллаб ишлайсиз. Ҳар йили юзта кўчатдан икки-учтасини танлаб оласиз. Қолганлари брак қилинади. Баъзан яхши нав яратиб, уни тасдиқдан ўтказолмайсиз. Эҳ, машаққат! Сизларда ҳам баъзан яхшиси қолиб, ёмон китоб чиқиб кетади-ку...

- Сиз яратган навларнинг тақдири ҳам шунақа бўлганми?

У тин олди. Жавобан шкафдаги "Помология Узбекистана" китобини олиб, менга узатди. Унинг нокларга бағишланган боби Собир ака яратган "Салом" навидан бошланганди.

- Чиллаки нашвати билан ёзги нашвати гулларини дурагайлаб яратганман, - давом этди у, - бу - биринчи нав. Ҳар қандай эзгу ишни саломдан бошлаган яхши!

Китобда "Салом" навининг таърифи берилган: "Ҳар бир меваси 240 грамм тош босади, сершарбат. Дарахтнинг бўйи олти метрдан ошмайди - компакт. Танаси калта 90 сантиметр".

У "Салом"дан кейин "Саригўзал"ни яратган экан. Бу нав Франциядан келтирилган "Бере Анжер" билан ёзги нашватини дурагайлаб яратилибди.

- Ундан кейин "Пахтакор"ни яратдим. Қирқ кишидан иборат

комиссия бу навга беш балл баҳо берди. Эрфуртда ўтказилган халқаро кўргазмада олтин медаль билан тақдирланди. Кейин "Элсари"...

- Нега номини "Элсари" кўйдингиз, - сўрайман.

- Ўз номимга кўяйми?! Мен фабрикант эмасман! Камтарлик ҳам керак! Усмон Юсуповга айтдимки...

- Кечирасиз, бир лаҳза... "Элсари" деганнинг мазмуни қандай?

- Тасдиқдан ўтсин, эл сари тарқалсин, деган ниятда шунақа ном кўйдим.

- Қандай яратилди?

- Етти йилда!

- Йўқ, қандай яратилди, деяпман? Дурагайлабми, танлабми ёки тасодифанми?

- Тасодиф? Менинг ишимда тасодиф бўлмайди. Меҳнат бўлади, машаққат бўлади! Европа навлари билан ўзимизникини дурагайлаганман. Дарахт пакана: тўрт метрдан ошмайди. Ҳар бир нок уч юз грамм тош босади. Дегустацион комиссия беш балл берди. Оғизда эриб кетади ўзиям.

- Районлаштирилдими?

- Расмий жиҳатдан районлаштирилмасдан тарқалиб кетди.

Мева - табиатнинг ва халқ селекционерининг инсонга инъом этган бебаҳо неъматидир. Ҳа, бу ибора сизга эриш туюлмасин. Юқорида таъкидлаганимиздек, томчидай мевани юракдай мўъжизага айлантирган ўша халқ селекционеридир!

Бугун биз дастурхонимизни ана шу неъматсиз тасаввур ҳам этолмаймиз.

Биз мева таркибидаги витаминлар, фойдали кислоталар, глюкозалар ҳақида кўп гапирамиз. Нокнинг хужайраларида бундан фарқли ўлароқ биологик актив моддалар ҳам анчагина.

Аммо шуларнинг барига қарамай дастурхонимизда нок сероб эмас. Бозорларда эса унинг нархи фалон сўм. Ҳолбуки

республикамизда нокзорларни кенгайтириш мумкин бўлган минг гектарлаб ёнбағирлар, ташландиқ ерлар бор. Бунинг устига ажойиб навлар.

Заҳматкаш ҳамюртинг яратган неъмат бугун миллионлаб кишиларнинг насибасига айлангани ва ундан бир неча асрлардан кейинги авлодлар ҳам баҳраманд бўлишини ўйласанг, дилинг беихтиёр ғурурга тўлади!

ЕТТИНЧИ БОБ

ИРСИЯТ: МЎЖИЗА ВА ЖУМБОҚЛАР

1860 йилда Чехославакиянинг Брно шаҳридаги мактабда физика ва табиатшуносликдан дарс берадиган ўқитувчи Грегор Мендел монастир боғида шундай тажриба ўтказди. У кафтдаккина ерни тирнаб, бир қаторга сирти силлик, иккинчисига сирти ғадир-будир нўхат экади. Уларни яхши парваришлайди ва гуллаш пайтида бир-бири билан чатиштиради. Натижада дуккакдаги нўхатларнинг бир қисми отасига, қолгани онасига тортади. Муаллим уларни яна экиб чатиштиради. Яна, яна. Етти йилгача.

Кўриниб турибдики, бу тажрибада ҳеч қанақа мўъжиза ёки синоат йўқ. Биз ҳам табиийки, отамиз, онамиз, тоғамизга ўхшаймиз. Ибн Сино ўнлаб касалликлар хусусида қалам тебратиб, улар авлодан-авлодга ўтишини Менделдан саккиз аср муқаддам ёзиб қолдирган. Аммо Менделнинг буюк хизмати шундаки, у биринчи бўлиб, ҳар бир мавжудод таркибида ирсий белгиларни олиб ўтадиган аллақандай модда борлигини башорат қилади. У нўхатларни аниқ системага солиб, ота-она хислатлари ва иллатлари қайси авлодда такорланишини ҳам ёзади.

Олимлар унинг устидан куладилар. Кейин Мендель бу

хусусда гапиришга журъат этолмайди.

Ўқитувчи вафотидан нақ 35 йил ўтгач, Европанинг уч мамлакатада уч олим бир-бирларидан ва Мендел ихтиросидан беҳабар ҳолда уни қайтадан кашф этадилар. Олимлар ўзаро ихтиро талашиб турганда, бу гапларни Мендел анча илгари ёзиб кетгани аён бўлиб қолади. Шундай қилиб, ҳалиги жумбоқ моддага ген деб ном берилади. Генетика (ирсият) фани шу тарика дунёга келади.

Фараз қилайлик, қора қўчқор ва қора совлиқдан оппоқ қўзича пайдо бўлди. Бир қарашда бу - ирсият қонунларига зиддай. Ахир, уларнинг авлоди қора бўлиши керак эди-ку! Мендел системасига кўз югуртирсангиз, ҳалиги қўзининг еттинчи авлодигача, аллақандай "бобокалони" оқ бўлганига ишонч ҳосил қиласиз.

Эътибор берганмисиз, ҳозир врачлар касаллик варақасини тўлдиратириб: "Отангиз қанақа касалликка чалинган, онангиз, авлодингизчи", деб сўрашади. Бу бизга гоҳида эриш туюлади. Фараз қилайлик, сиз қанд (диабет) касалига гирифтор бўлсангиз врачлар бунинг илдизини наслу насабингиздан излашади. Кейин ишингизнинг характери, овқатланиш режимини сўрашади.

Қариндошга қиз бериш - нохуш ҳол ҳисобланади. Чунки бундай пайтда генларнинг қурашувчанлик қобилияти сусаяди, иллатлар авж олади, оқибатда, болалар касалманд, нимжон, гоҳида мажруҳ бўлиб қолишади.

Америкаликлар Мендел қонуниятига асосланиб, маккажўхорини гибридлаш, яъни мутлақо бегона нав билан чатиштириш усулини қўллашади ҳамда рекорд ҳосил олишади. Бу фанда катта кашфиёт эди. Эндиликда ўсимликларни гибридлаш ҳамма жойда тарқалапти. Ўсимлик ўз-ўзидан чангланган сари камҳосил, бебардош бўлиб бораверади.

Инсоннинг ирсий касалликлари ҳақида гап кетганда, зинҳор шошма-шошарликка йўл қўймаслик керак. Ҳатто туғма

касалликларнинг ҳаммаси ҳам наслий бўлмаслиги мумкин. Фараз қилайлик, бола туғилганда баданида оқ доғ бор эди ёки бу касаллик кейинроқ пайдо бўлди. Ана шу иллат модда алмашинувининг бузилиши, кон-томирлари, асаб ришталарининг касалланишидан ҳам пайдо бўлади.

Эндиликда генетик врачлар бундай саволларнинг барига батафсил жавоб қайтардилар.

Шуниси ҳайратлики, халқ селекционерлари Мендел таълимотидан беҳабар бўлсалар ҳамки, азал-азалдан унга риоя қилганлар. Яна шуниси ажабланарлики, уларнинг ҳам тақдири ўша муаллимнинг қисматига жуда ўхшаб кетади.

1953 йилда Ўрта Чирчиқ районидаги Карл Маркс номли колхоз агрономи Карим Юсупов колхоз даласининг бир қаторига Россиядан келтирилган "Чударенко" навли, иккинчи қаторига эса маҳаллий шароитимизга мослашган помидор кўчати ўтказди. Улар гулга кириши билан Чударенконинг оталик гулларини олиб (бичиб) қўшни нав оналигига юктиради. Бу шунчаки жўн иш эмас. Масалан, оталик уруғлари олинган гулни шамол ёки асалари чанглаб қўймаслиги учун оналик органлари беркитиб қўйилиши, кейин лупа билан кузатиб борилиши шарт. Биттани эмас, минглаб гулларни шундай қилишга тўғри келади. Ана шу гуллардан бир ёки иккитасигина бошқача ҳосил берса - бас! Ҳақиқий кураш шундан кейин бошланади. Янги нав яратиш учун йиллаб энг яхши уруғни танлаш, экиш талаб этилади.

Карим ака сабот билан ишлайди.

Бугун бозорларга кирсангиз, (қайси вазифада ишлашингиздан қатий назар, бозорга кириб туришингизни маслаҳат берардим) одамлар энг аввал Юсупов помидорини суриштиришаётганига ишонч ҳосил қиласиз. Чунки у йирик, сермағз, мазали! Нархи икки баравар қиммат бўлса ҳамки, ўшандан харид қилишади.

Лекин агрономнинг бу хизмати ҳозиргача етарли кадрланган эмас.

- Шундан кейин мени илмий-текшириш институтига ишга таклиф этишди, - дейди Карим ака.

- Қайси институтга? - сўраймиз.

- Бунисини айтмай кўяқолай. Лекин бориб хато қилган эканман. Маҳаллий нав билан Болгариядан келтирилган "София-4" помидорини дурагайлаб, ҳар бири ҳандалакдай келадиган помидор яратмоқчи эдим. Аммо олимлар билан ишлолмадим.

"Олимлар билан ишлолмадим". Биласизми бир талай олимларимиз Карим ака яратган Юсупов помидорини эътироф этишгани йўқ. У расмий жиҳатдан тасдиқланмай тарқалиб кетган. "Карим аканинг фенологик кузатишлари, оналик ва оталик линиялари ҳақида ҳужжатлари йўқ", дейишяпти.

Ҳа, йўқ! Бир вақтлар хусайни узумини яратган соҳибкор, жавпазак ўригини вужудга келтирган боғбон, девзира гуручи, мирзон сабзиси, кўккалапўш қовунини яратган деҳқонлар ҳам (минг афсуски, биз уларнинг номларини билмаймиз) фенологик кузатишлар олиб боришмаган. Лекин ана шу азаматлар яратган неъмат асрлар оша дастурхонимиз кўрки бўлиб келаяпти.

Бугунги халқ селекционерларини одамлар таниши, келажак авлод ҳам уларнинг номларини билиши зарур!

Уларга нисбатан нописанд бўлишимиз инсофдан эмас!

САККИЗИНЧИ БОБ

УРУШ!

Муқаддимада шундай деган эдим:

"Идрок этганим, бир ҳақиқат шу бўлдики, тарихнинг қайбир босқичида бу фоний дунёга келишинг - омадинг ёки ютқазиб

қўйишинг экан. Мен Иккинчи Жаҳон урушининг баравж кунларида туғилдим ва яратганнинг иноятига қарангки, юртимда ҳар ўн-ўн беш йилда такрорланиб турадиган таҳликали хунрезликлар 1945 йилга келиб батамом барҳам топди".

Мен урушда иштирок этмадим, аммо она тили, математикадан дарсга кирган қўлтиқаёқли муаллимларнинг ўз фанлари қолиб кетиб, нуқул жанггоҳлардан ҳикоя қилишларига, кейинчалик эса афғондан келган темир тобутлар устида оналарнинг қон қақшаганига гувоҳ бўлдим.

Ўз-ўзимдан иқтибос келтиришимнинг боиси шундаки, мен қишлоқ хўжалиги, табиат муҳофазаси ёки селекция мавзуси билан билан чекланганим йўқ. Ижтимоий мавзуларда, жумладан, урушга қарши ҳам талай чиқишлар қилганман.

Эрнест Хемингуэй ёзади: "Урушни ёмон одамлар бошлайдилар, аммо унда яхши одамлар қурбон бўладилар".

Менинг фалсафам: "Урушни ёмон одамлар бошлайди, унга қарши публицистика бош кўтаради".

Муҳтарам китобхон! Сиздан илтимос, шу мавзудаги иккита шеър ва битта ҳикоямни ўқиб чиқинг.

Сарфлаган вақтингизга ачинмайсиз.

Ер ва одамлар

- Ким юзинг қуёшга бурди, она-Ер,
Ким сенга мангулик берди, она-Ер
Ва илк бор кўз ёшинг артганлар кимлар?

- Одамлар!

- Ким у сени боқиб, бахтини топган,
Ким у табаррук, деб тупрогинг ўпган.
Содиқ тақдирдошинг-қуёшинг кимлар?

- Одамлар!

- Айтгин, ким аҳволинг аянч этмоқчи,

*Нуроний онани топтаб кетмоқчи
Ва дўзах этмоқчи бағрингни кимлар?*

- Одамлар!

- Она-Ер, наҳотки йўқ халоскоринг,

Наҳот кул бўлади гулдек рухсоринг,

Айт, ажал олдини тўсолур кимлар?

- Одамлар!

ЁҒОЧ ОЁҚ

Ёғоч оёқ гичирлайди,

Гичирлаб хазин -

Одамларга баён этар,

Серҳасрат арзин:

"Мен садақайрағоч эдим бир замон

Она ергинамнинг чайир ўғлони.

Чорак аср аввал кесиб беомон,

Кесилган оёққа улашди мани.

Чорак аср мадад бўдим-у, аммо,

Оёқ бўлолмадим, бўлолмайман ҳам.

Чорак асрдирки, менга муаммо:

Мажруҳ этар нечун, одамни-одам!?"

НОМАЪЛУМ РАССОМ

Ғалатида ўзи: одамлар бой бўлишни исташади, аммо бойларни ёқтиришмайди.

Маҳалладошлари уни ҳам хушламайдилар. Деярли ҳар йили янгиланиб туриладиган машиналар, дангиллама иморатдаги чет эл жихозлари нопок йўл билан келаётгани устига феъл-атвор

ҳам ҳалигидақа...

Шунга қарамай унинг олдига келиб туришади, илтифот кўрсатишади. Ахир, кимнинг ташвиши йўқ? Бировга ғишт, бошқа бировга кўмир зарур бўлиб қолади. Кимнингдир ўғлини судда ҳимоя қилиш керак, яна биров машина ололмай ҳалак. Бунақа юмушларга унинг суяги йўқ: танишларин ишга солади, урушда "қон тўкканини" пеш қилади, булар ҳам иш бермаса тегишли жойларга ёзади.

Шаҳарга туташ колхознинг бригадири унинг уйига ёз давомида мева, сабзавот жўнатиб туради. Авжи пишиқчилик даврлари ўзи ҳам келади, маҳсулотни топширолмай овора бўлаётганидан нолийди. Шунда бу одам унинг мушқулини осон қилади, гоҳида алоҳида вагон ҳам олиб беради.

Киборларга хос нописандлигини жиним ёқтирмаса, бунинг устига суҳбатимиз унча қовушмаса ҳамки, унинг қаршисида ўтириб, мешчан фалсафасига қулоқ тутишга мажбурман.

Бу даргоҳга ижара излаб келганим кечагидай ёдимда. Менга пешвоз чиққан хушбичим бека болаҳонадаги уй бўшлигини, хўжайин эса кечкурун келишини айтди. Ўша куни қоронғи тушмасдан етиб келдим ва бу одам билан танишиб қолдим. Ёдимда: хўжайин менга худди бозордаги харидорларга хос синчковлик билан разм солди-ю, қаерданлигимни суриштириб қолди.

- Ургутданман, - дедим, сўнг қўшиб қўйдим: - Юрфакда ўқийман.

- Ҳа, тузук, - деди у чиройи очилиб, - ургутликлар закунчи келади ўзи.

Шу билан гапимиз тугади. Иккаламиз ҳам жимиб қолдик.

- Майли, - деди, у ниҳоят, - аммо маст бўлинса, аёл-паёл олиб келинса хафалашиб қоламиз.

Кўчиб келганимнинг биринчи ҳафтаси эди. Кечкурун хонамга кириб кетаётганимда, хивичдан тўқилган креслода

ялпайиб ўтирган хўжайин мени чойга таклиф қилиб қолди. Унинг рўпарасидан жой олдим-у, ногаҳонда нигоҳим кўкрагига чизилган катта расмга тушди. Табиатан баданида турфа ёзувлар ва расмлар бўлган кишиларни ёқтирмасдим. Нохуш бўлдим. Хўжайин ҳол-аҳвол сўраган бўлиб, чой узатди. Унинг кайфияти яхши эди. Ўзимни мумкин қадар бепарво тутишга уриниб, унинг кўкрагига тагин зоҳирий назар ташладим. Балоғат ёшидаги қизнинг жуда зўр хафсала ва дид билан чизилган расми эди у. Қиз бошини осиелик жувонларга хос танғиб олган бўлса-да, қирра бурни ва яна алланималари европача эди. Кўкраги жуда бўлиқ, сийнабанди осмонранг. Кўкрагининг ярми хўжайиннинг майкаси остида қолганди. Аммо, синчиклаб қаралса, тўр остидаги унинг бор вужудини кўриш мумкин эди. Назаримда, у ҳозиргина чўмилишдан чиққандай, устига енгилгина мато ташлаб олганди. Қизнинг боши негадир бир оз хам қилиб чизилганди, табассумида билинар-билинемас ғуссами, истехзоми яширинганди.

- Ўқиш қачон тамом бўлади? - ногаҳонда сўраб қолди хўжайин.

- Яна бир йил бор.

- Яхши! Кейин ҳаёт тузук бўлиб кетади. Ҳозир судья-ю терговчиларнинг пичоғи мой устида.

У Ургутда бадавлат одамлар кўплигини айтиб, Гена деган серпул кишини суриштириб қолди. Танимаслигимни билгач, афсусланди.

- Жуда хам уддабарро одам. Бир вақтлар Москвадаги ресторанда директорлик қилган. Бундай одамларни таниб қўйиш керак!

Унинг ўғитларини тинглаган киши бўлиб, тагин расмга назар ташладим. Ҳар қалай бу ўлкан санъаткорнинг иши эди. Расм учун чап сийнанинг усти яъни юрак атрофи танлангани бежиз эмасди. Юрак тепганда қизнинг узун киприклари, бўлиқ, оппоқ

кўкси тебраниб кетар ва бу ғайритабиий ҳол кишини беихтиёр ҳаяжонга соларди. Бу соҳибжамолнинг нозик бармоқлари ҳам шу қадар оппоқ ва нафосатли эдики, таърифига сўз ожизлик қиларди.

Хўжайин кўзғалди, негадир деканимизнинг фамилиясини суриштириб қолди. Мен чўчиб тушдим ва жавоб бердим.

- Танийман, - деди у, - агар бирор иш чиқиб қолса, менга айтилсин, ёрдам бераман!

У ҳомуза тортиб, хонасига кириб кетди. Бетакрор сиймо эса хаёлимга кўчди ва михланиб қолди.

Эртаси хўжайин кеч келди. Унинг кайфи баланд эди. Бека саросималаниб унга сув тайёрлади.

- Биласанми, хотинлар нима учун яратилган? - лаблари тамнашиб, хотинига савол берарди у .

- Биламан, биламан - эркакларнинг эрмаги учун, - ҳазил тариқасида, ҳадик билан жавоб қайтарарди хотини.

Аёл эрини уйига олиб кирди. Хўжайин кимнидир болохонадор қилиб сўқди. Кейин жимлик чўқди.

Бир ҳафтагача унинг майкачан чиқишини кутиб юрдим. Яқшанба куни эндигина креслодан жой олганда, ҳалиги таниш бригадир келиб қолди. У расмга мутлақо эътибор бермай, нуқул илтимос қиларди.

- Фақат помидор қолди. Икки кун турса, бари эзилиб кетади. Борамизу келамиз.

Улар чиқиб кетишди ва тушдан кейин ширакайф бўлиб қайтишди. Ток остида жой ҳозирлагач, қимтинибгина пастга тушдим.

- Қани, студент, би-ир чой ичайлик.

Мен ичкаридан у-бу олиб чиқдим. Сўнг столнинг бир чеккасидан омонатгина жой олиб, ташна нигоҳларимни қадрдон расмга тикдим. Ҳавонинг иссиғидан бўлса керак, қизнинг яноқларида реза-реза тер ялтирарди. Инсон қиёфаси акс этган

жамики полотнолар, портретлар, хайкаллардан фарқли ўларок, бу расм жонли эди: у кизарар, терлар, гоҳида чимириллар, табассум қилган бўларди.

Бригадир нукул бу йил ҳосил баракали бўлганини бошлиғи уни таърифлаганини такрорларди. Хўжайин эзма суҳбатдошининг гапига шунчаки одоб юзасидан қулоқ солгандай бўлса-да, аслида батамом бошқа нарсаларни ўйлаётганини англаш қийин эмасди. Нафисламбирини айтганда, учаламиз ҳам роль ижро этаётган актёрларга ўхшаб кетардик шу тобда.

- Топширишни ўйламанг, - далда берган бўлди хўжайин, - биз бор эканмиз, ҳосилингиз ерда қолмайди.

Суҳбат қовушавермагани учун бўлса керак, бригадир узр сўраб, кетишга шайланди. Уни дарвозагача кузатиб қўйдик. Хўжайин креслодан жой олиб, хотинини чақирди.

- Қарзни обкелдими, ана у? - қўшни томон имлади.

- Йўқ! Кейинроқ берар, хотинини Москвага олиб кетди. Бу ерда даволаб бўлмасмиш...

- Нодон! Ризқи бут бўлса, нима фарқи бор?!

Аёл мендан ҳижолат бўлди. Мавзунини усталик билан бошқа томонга бурди.

Ўғлингиз аттестатини олибди... Билим юртига борсам майлими, деяпти...

- Йўқ, - деди у кескин, - ё юрфакка ёки савдо соҳасига боради. Мана шу болалар, - у мен томон имлади, - қишлоқдан келиб ўқияпти-ку.

Шундан кейин орадан ўн кунлар чамаси вақт ўтди. Менинг ширин умидларим, орзиқиб кутишларим сароб бўлиб қолаверди.

Бу орада бека мени жуда қадрлайдиган бўлиб қолди. Ўша куни унинг маслаҳати билан маҳаллага тўйга боргандим. Хизмат қилиб юрганымда хўжайин келиб қолди. Уч-тўрт баковул унга пешвоз чиқиб тўрдан жой кўрсатишди. Сўнг алоҳида дастурхон

ёзиб, ноз-неъмат келтиришди. Хўжайин бу ерда ҳам ўзига хос виқор, нописандлик билан ўтирди. Маҳалла комитетининг раиси билан қадаҳ уруштирди, кимгадир зарда қилди. У чиқиб кетиши билан одамлар ғийбатга тушиб кетдилар.

- Маст бўлди, муттаҳам!

- Бу зулукни одам қилиб юрган - ўша хотини. Бўлмаса аллақачон балои азимга дучор бўларди.

Уларни гапидан шу нарса аёни бўлдики, бека - хўжайиннинг учинчи хотини экан. Биринчиси, узоқ йил кутган бўлишига қарамай, хўжайин ўша ёқдан хотин олиб келибди. Кейин иккаласи муроса қилмагани учун жавобларини бериб юборибди.

- Бари бир маҳаллага шунақа одам керак, ғийбатни яқунлашди улар, - ёрдами тегиб туради.

Тўйдан келсам, хўжайин креслода майкачан ўтирган экан. Жуда қувониб кетдим.

- Хўш, студент, ишлар жойидами, тўйга борилдими?

- Ҳа.

- Кўрилдими, бари менга думини ликиллатади. Лекин қўлларидан келса бир кун қўймайди, бу нокаслар!

Таниш расмга кўзим тушиб, юрагим гупиллаб ура бошлади. Унинг нигоҳларида бу гал ўта жоҳил одамнинг қўлига тушиб қолган бокира аёлнинг изтиробларини кўргандай бўлдим.

Эҳ, гўзал, гўзал эди у.

Шундан кейин ҳам ҳар гал унинг янгидан-янги қирраларини кашф этардим. Мен у қизни интиқлик, ташналик билан қумсардим, негадир пешоналарини силагим, далда бергим келарди. Хўжайин эса аксига олиб, кўпинча халат кийиб чиқар ва менинг ташна нигоҳларим интиққина мунғайиб қолаверарди.

Ўша куни маҳалладан бир киши илтимос билан кириб келди.

- Шу укамиз касал бўлиб қолган денг. Духтурга борсак, жой йўқ, дейди...

Хўжайин креслога ястаниб ўтириб олди, хотини телефон

аппаратини олдига келтириб қўйди. У кимларгадир телефон қилиб, халиги одамнинг ҳожатини чиқарди. Сўнг сўради:

- Қаерларда ишляяпсиз?
- Ўша - аввалги жойда.
- Аввалги жой қаер эди?
- Паррандачилик фабрикаси.
- Дарвоқе, товуклар семириб юрибдими?
- Семириб юрибди.
- Нима, эшитиш бор-у, кўриш йўқми?

У бугуноқ етказишга сўз берди. Хўжайин қувонди ва негадир намойишкорона халатини ечиб кўкрагини очди.

- Мана, студент...

Мен хижолат тортдим. Хўжайин расмни ёқтириб қолганимни билмайди, деб ўйлагандим-да.

- Билганман, студент, билганман шу расм ёқиб қолганини.

Мени ногаҳоний хижолатдан чиқариш учун бўлса керак, у қадахларга коньяк куйди, биринчи менга узатди.

- Ҳеч ичолмайман! Ичмаганман!
- Олинсин, студент, расмнинг тарихини айтиб бераман!.

Мен қадахни олдим.

- Бу расм - Польшадан ёдгорлик. Концлагердан.

Қизиқишим ошиб, унга яқинлашдим. У ҳам эътиборимни жамлаб олишим учун бир лаҳза сукут сақлаб давом этди.

- Бир рассом билан бирга тушиб қолгандик. Жуда мўмин-қобил одам эди. Бизнинг тақдиримиз маълум эмасди. Ўзимизникилар яқинлашиб келаётган пайтлар эди ўшанда.

"Дўстим, - деди бир куни ўша рассом жуда илтижо билан, - ўттиз йилдан бери хаёлимда бир сиймони олиб юрибман. Йўқ дема, шуни сенинг кўкрагингга чизай. Кўксинг жуда кенг, беғубор экан".

"Расм чизишга бало борми, - дедим нохуш, - эрта-индин ўладиганга ўхшаб турибмиз-у...."

"Йўқ, биз ўлмаймиз, - деди у ишонч билан, - бу расм сенга аскотади. Ишонавер!"

Мен чалқанча ётдим. У анча уннади. Қалам билан чизиб, игнани қора рангга ботириб санчиб чиқди. Бир ҳафтадан кейин бизни отишга олиб чиқишди. Аблах фашистлар баримизни қатор қилиб қўйишди. Бир маҳал мўъжиза рўй берди. Сафнинг олдидан ўтиб кетаётган офицер, атайин орқага қайтиб, кўкрагимдаги расмга суқланиб тикилиб қолди. Сўнг шерикларини ҳам чақирди. Улар алламаҳалгача чулдираб муҳокама қилишди. Кейин офицер мени сафдан чиқариб юборди.

- Қолганларни-чи? - шошиб сўрадим.

- Отиб ташлашди, - деди у совуққина қилиб.

- Рассомни ҳамми?

- Ҳа!

- Афсус! Номини сўрамаганмидингиз?

- Ёдимдан чиқиб кетган, - деди у лоқайдгина, - кейин ўша офицер расмни яхши кўриб қолди. Мени Германияга олиб кетмоқчи бўлганди, аммо бизникилар бостириб келиб, иложи бўлмади. Кейин ўпкам шамоллаб госпиталда ётдим. Врачим ҳам шу расмни яхши кўриб қолса бўладими. Кейин билсам, тузалганимдан кейин ҳам жавоб бермай юрган экан. Бир ҳамшира билан соз бўлиб қолдик. Ўшани олиб, қайдасан Самарқанд деб йўлга тушдим. Бу ерда кундошлар келишолмади. Иккаласидан ҳам воз кечиб, бу аёлимга уйланганман.

Хўжайин тин олди. Менинг кўз ўнгимда ўлимга маҳкум этилган истеъдодли рассом, мана бу галварсни бир неча йил кутиб, орзулари саробга айланган аёл, яна алланималар гавдаланди. Хўжайин давом эттирди:

- Бир куни ҳаммомда бир чол шу расмни ёқтириб қолди. Рассом экан. "Рухсат бер, пешанасидан бир ўпай", деб ялинди. Жеркиб солдим.

У қаршисидаги қадаҳни тўлдирди. Менинг рюккамни ҳам зўрлаб тутқазди.

- Давай, студент, ичамиз!

- Майли.

- Давай!

- Нукул яхши одамларга қирон келтирган урушга қирон келиши учун!

Кейин хонамга шошилдим. Ҳаёт-мамот жангида қатнашган хўжайин, уни эзгуликка чорлаган рассом ва яна аллакимлар кўз ўнгимда худди кино лентасидай пайдар-пай ва бот-бот ўтиб турди. Йиғлаганимни кўришмасин деб, эшикни ичкаридан илгаклаб қўйдим.

ЎЗ-ЎЗИМДАН ИНТЕРВЬЮ ЁКИ СЎНГИ СЎЗ ЎРНИДА.

Қирқ йил давомида қўлда блокнот билан турфа тоифа, миллат ва ёшдаги кишилар билан мулоқотда бўлдим; дунёқараишлари, эътиқодлари бир-бирини инкор этадиганларнинг мулоҳазаларини ўзимча синтезладим.

Бугун олтмиш ёш арафасида эса биринчи бор ўзимни саволга тутишига жазм қилдим.

* * *

- Азроилга чап бериб, олтмишинчи бекатга етиб келибсиз, буёғига ҳам Оллоҳ сиздан нусрати ҳамда раҳматини аямасин!

- Ҳеҳ, галати сўз ўйини.

- Ҳарҳолда ижодкор учун олтмиш - кучга, тажрибага тўлган, айни ижод қиладиган палла.

- Бу, азизим, юбилей тантанасида қўлда микрофон тутиб айтиладиган тавозе ва такаллуф, ўрисчасига айтганда - комплимент. Аслида ёзувчи ҳам, журналист ҳам ўз вақтида нафақага чиққани маъқул. Намоз - вақтида фарз.

- Балки тўғридир! Ўттизга яқин юпқа-қалин китоблар чоп эттирдингиз.

- Лекин булардан икки-учтасигина қўлма-қўл бўлиб ўқилди. Аслида озроқ ва созроқ ёзсам бўларкан.

- Бунинг устига одамлар борган сари кам китоб ўқишябди.

- Ўзим ўтказган тадқиқотларга суянадиган бўлсам, бугун китоб ўқийдиганлар асосан ТВ кўриш имкони бўлмаган кишилар, шу жумладан, ёлғизлар, кексалар, беморлар, туристлар, асаларичилар, қоровуллар... Аммо зиёлилар, ҳатто ёзувчиларнинг ўзлари ҳам кам ўқишябди. Ваҳоланки инсоният тараққиётининг (ижтимоий ва иқтисодий) локомотиви (таъбир жоиз бўлса) зиёлилар бўлиб келишган.

- Адабиёт ўлади, демоқчимасмисиз?

- Бир-бирига зид бўлган икки ҳолатни кузатганмисиз? Биринчиси, "Адабиёт ўладими", деган серхавотир сўроқ. Иккинчиси, ҳар бир муаллифнинг "Мен зўр асар ёздим" деган ишончи, гоҳида мақтанчоқлиги. Мен буларнинг иккаласига ҳам истехзо билан қарайман. Адабиёт ҳам ўлмайди, зўр асар ҳам ёзилмаябди.

- Газета билан студентлик пайтимдан бошлаб дўст тутинганман, дегандингиз...

- Газета билан илк бор етти ёшимда, яъни 1948 йилдан эътиборан иноқ бўлганман. Шунда биз Ургутнинг Қўзичи деган қишлоғида яшардик. Бир куни мактабмиз директори бизни ҳовлига тўплади. "ҳамма диққат қилсин: бизни газетада мақташган" деди у ва ўқишга киришди.

«Доҳиймиз Иосиф Виссарионович Сталиннинг чексиз гамхўрлиги туфайли Ургут районида автомашиналар сони

учтага етди: "Қизил Шарқ" колхози ҳам "политурка" машинасига эга бўлди.

Буюк доҳиймиз, саркардамиз Иосиф Виссарионович Сталин кўрсатмаларига амал қилаётган шофёр Жумаев Раҳмат колхоз раиси билан ҳам, колхозчилар билан ҳам яхши муомала қилмоқда. Машинага илгор колхозчилар миндирилмоқда».

Жумаев Раҳмат - менинг дадам эдилар.

- Айтингчи бирор нимарсадан хавотир тортиб яшайсизми?

- Рак, инфаркт, автомобил ҳалокатидан! Фарзандларим, набираларимга бирор кори ҳол бўлишидан.

- Ёлгон гапирганмисиз?

- Гапирмаганман, десам ёлгон бўлади. Ёлгон эзгуликка хизмат қилса гапириши мумкин. Чин бўлса-ю, ҳеч ким ишонмаса ёки унга тайёр бўлишмаса, ўйлаб кўриши керак. Мансури Ҳаллож: "Анал ҳақ" яъни "Мен ҳақман", дегани учун териси шилинганини бот-бот кўз ўнгимга келтирадиган бўлганман!

- Тан оласизми, йўқми - сиз шўролар даврининг мухбирисиз. Бугунги ижодкорнинг, табиийки, рафтори бўлакча. Газеталар, ТВ, радио моҳиятан дигаргун, жадиддурлар.

- Бундай максимализм ноўрин. Аксар оммавий-ахборот воситалари-миз ўз фаолиятларини айнан ўша - ўзлари инкор этаётган даврда бошлаганди. Улар устивор анъаналарга содиқ қолиб, мустақиллигимизга камарбаста бўлишиди.

- Суҳбатимиз якунида "Мен журналистман" деган китобингиз ҳақида гапирсангиз.

Кузгуга боқиб, аввал ундаги доққа эътиборни оширадиганлар бор. Китобнинг биринчи наширдан кейин каминани андишасизликка айблаганлар ҳам бўлди. Булар, асосан ўзларини таниб қолган бандалар эдилар. Гоголдан истехзо билан: «Кимнинг устидан куляяпсиз» деб сўрашганда, такаллуф билан: «Ўз устимдан, чирогим, ўз устимдан», деган экан. Мен ҳам шуни такрорлаган бўлур эдим.

Зеро руслар беҳудага: осмон гумбирламаса, мужик чўқинмайди, дейишмайдида.

Китобнинг бош қисмида: «Афсуски, ҳозир муаллифларга умуман жавоб йўлламай қўйишди», деб ёзгандим. Аммо бу – надоматимнинг бир қисми эди, холос. Таҳририят ва нашриётлар қонуний қалам пули тўлашни ҳам йиғиштириб қўйишди. Қўлингиздаги китобнинг биринчи нашири гонорарига янги «Жигули» ҳарид қилган эдим. Иккинчисига...

Китобни «Мен журналистман» деб атаганим бежиз эмас. Мен ёзувчи эмас, Ёзувчилар уюшмасига аъзо бўлган мухбир, журналистман. Ёзувчи деганда, Робиндранат Тагор, Лев Толстой, Абдулла Қодирӣ, Садриддин Айний сингари даҳоларни назарда тутишга кўникиб қолганман.

- Бу асар мухбир учун қўлланма ҳам эмас, уни менинг сардафтарим деб ўйламоқ ҳам хато. Асар одамларни эзгуликка, эврилишга, эминликка даъват этса бўлгани.

Насиб бўлса, ноумид қолмасман!

Ва тагин – ўтинчим ҳам бор – ушбу китобни ўқиб, энг яқин елкадошингизга тўхфа этишингизни жуда-жуда истар эдим!

Остонангизга осойишталик берсин!

МУНДАРИЖА

Муқаддима -----

Биринчи қисм

1. Маугли. -----
2. Томошабин адовати. -----
3. Нохуш манзилгоҳ. -----
4. О, она табиат. -----
5. "Шоирлар палатаси" -----
6. Тўртинчи саҳифа. -----
7. "Ўзларининг топшириқлари билан" -----
8. Қотилликда айбланади. -----
9. Айиқлар ва тулкилар. -----
10. Буни ҳаёт дебдилар. -----
11. Обий. -----
12. Сирли ғор. -----

Иккинчи қисм

1. Мен кашф этган Бухоро. -----
2. Ташна саҳро. -----
3. Ҳаёт яхши. -----
4. Муҳитингиз мўтадилми? -----
5. Қабристон қашқирининг қисмати. -----
6. Бўри. -----
7. Қора гул. -----
8. Огоҳ бўлинг: қаллоблар! -----
9. Зилзила. -----
10. Эълон қилинмаган ҳукм. -----

Учинчи қисм

1. Тошкент: мажбурий қўниш. -----

2. Кексалик бахтиёрликми? -----
 3. Йиғлаётган отлар. -----
 4. "Яхши одам" -----
 5. Наманганнинг олмаси. -----
 6. Нок ҳақида интервью. -----
 7. Ирсият: мўъжиза ва жумбоқлар. -----
 8. Уруш! -----
- Ўз-ўзимдан интервью ёки сўнги
сўз ўрнида. -----